P 112

TRANSILVANIA

ANUL 72 • NOEMVRIE Nr. 9-1941

SIBIU

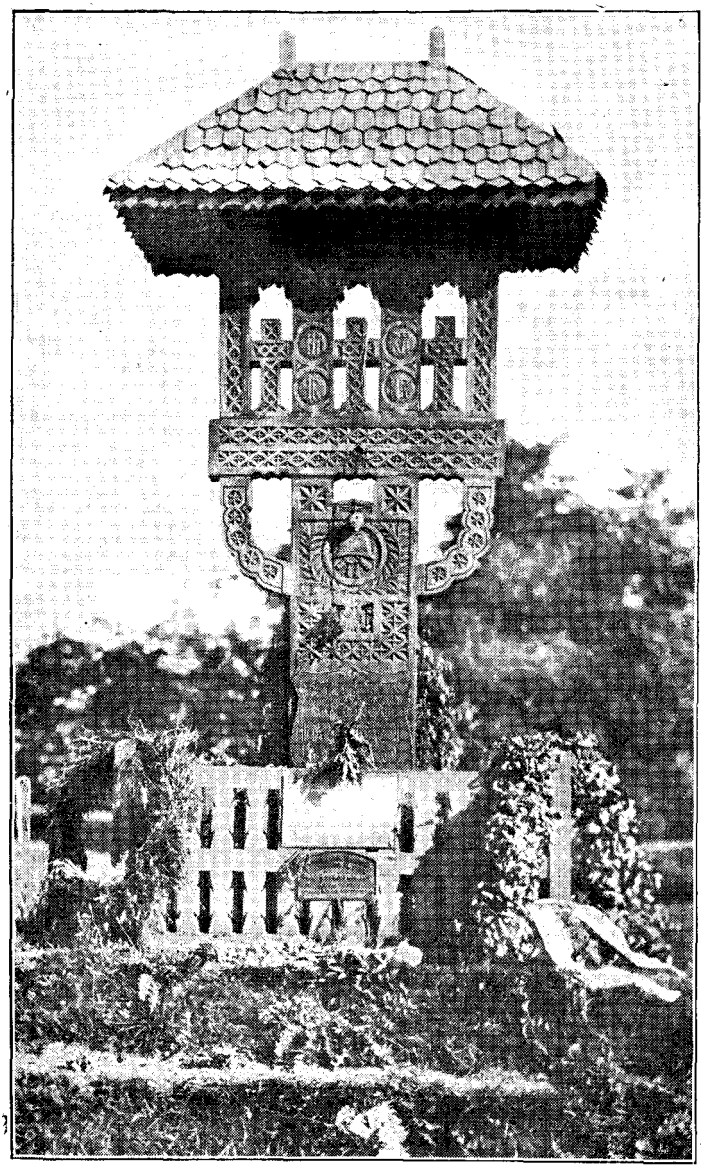

Troița lui Mihai Viteazul
ridicată de Astra pe câmpia dela Turda

Anul 72 Noemvrie 1941 Nr. 9

TRANSILVANIA

Organ al ASTREI

DACIA LUI MIHAI VITEAZUL

— Lectură făcută la Postul de Radio-difuziune în 23 Octomvrie 1941 —

Sunt trei sute cincizeci de ani fără doi, de când s'a urcat pe tronul Ţării-Româneşti Domnul, căruia Destinul i-a hărăzit să înfăptuiască întâia unire politică naţională a Românilor dela Nordul Dunării, întruchipând, sub una şi aceeaşi stăpânire, cele trei ţări, constituite şi desvoltate, în cursul veacurilor, pe teritoriul fostei Dacii: Ţara-Românească a lui Basarab-Vodă Bătrânul, Moldova lui Bogdan-Vodă Descălicătorul şi Transilvania Voevozilor noştri din vremea cuceririi maghiare. E vorba de *Dacia lui Mihai Viteazul,* cum i-a plăcut onoratei Direcţiuni a Societăţii române de radio-difuziune să întituleze lectura mea de astăseară.

Dacia aceasta — dela 1600 — e cel mai luminos şi impresionant moment istoric al trecutului nostru înainte de 1918. Ea este opera personală, dacă mă pot exprima astfel, a marelui Domn. Căci, fără a o fi plănuit anume, el a realizat-o totuşi. Iar aceasta nu datorită unor împrejurări întâmplătoare şi norocoase, ci voinţei lui, ferme şi hotărîte, de a domina evenimentele ce aveau să aşeze rostul ţării sale în cadrul luptelor pe care Creştinătatea le purta atunci cu Impărăţia otomană, pentru stăvilirea dominaţiunii acesteia în Europa centrală şi înlăturarea ei din cea răsăriteană.

Opt ani de zile, dela 1593 până la 1601, a stat Mihai Viteazul, cu toată ardoarea sufletului său credincios şi eroic, în mijlocul acestor lupte, fără să obosească sau descurajeze, chiar în cele mai grele şi crude adversităţi ale soartei. Toată acţiunea lui politică şi războinică din acest răstimp e inspirată de ideia creştină şi a fost determinată de interesele mari ale Creştinătăţii. Prin ea s'a ridicat el pe culmea cea mai înaltă a gloriei, după cum tot prin ea a fost aruncat în adâncul peirei. Aşa fiind, o scurtă expunere a acestei acţiuni e absolut nece-

sară, pentru a se putea cunoaşte şi înţelege mai bine împrejurările istorice prin care s'a ajuns la *Dacia lui Mihai Viteazul.*

Politica şi acţiunea războinică a lui Mihai Viteazul ne este înfăţişată de el însuşi în două ample şi preţioase memorii, pe care le-a înaintat, în timpul dureroşului său refugiu la Viena şi Praga — unul Impăratului Rudolf, altul marelui Duce Cosimo al Toscanei. Aceste două memorii se completează, în chip fericit, unul pe altul. Căci pe când în cel dintâiu se stărueşte, în deosebi, cum era şi firesc, asupra evenimentelor în legătură cu cucerirea şi stăpânirea Transilvaniei şi Moldovei, în cel din urmă se expun mai ales luptele purtate cu Turcii şi federaţii lor Tătari. Din ambele reese, cu deplină evidenţă, că pivotul în jurul căruia s'a desvoltat întreaga acţiune politică şi războinică a lui Mihai Viteazul a fost, cum am spus, ideia creştină şi interesele Creştinătăţii.

Dovadă propriile lui mărturisiri din aceste memorii. Iată bună oară ce scria Impăratului Rudolf: Aş fi putut rămâne liniştit şi sigur în ţara mea, fără nici o teamă, dacă credinţa mea faţă de Creştinătate nu m'ar fi chemat (la luptă). Nevoind să cresc cu oştile mele puterea turcească, spre ruina Creştinilor, m'am raliat, din propria mea voinţă, la liga creştină (a Impăratului). — Pentru binele Creştinătăţii sunt gata să pătimesc orice, lăsând în mâinile lui Dumnezeu răzbunarea durerilor mele. Iar într'o convorbire cu Comisarii imperiali din Transilvania, el declara: Deşi lipsit de mijloace băneşti, voiu porni la luptă, chiar dacă ar fi să-mi vând hainele de pe trup. Voiu sluji Impăratului şi Creştinătăţii până la moarte.

Marelui Duce al Toscanei îi mărturisea dela început că o râvnă lăuntrică l-a îndemnat să îndeplinească fapte în slujba Creştinătăţii, care să se înalţe întru lauda lui Dumnezeu şi să pună, la urmă, cu cinste, capăt ostenelilor sale, aducându-i un nume veşnic după moarte, pentru ca, la sfârşit, să închee cu aceste nespus de dureroase şi mişcătoare cuvinte: Acum — adecă după cetirea memoriului — oricine poate vedea câtă muncă şi osteneală am pus şi îndurat şapte ani dearândul şi câtă slujbă am făcut Creştinătăţii. Am luat dela Turci o sută de tunuri şi am ocârmuit trei ţări — Ţara-Românească, Transilvania şi Moldova, pe care le-am supus Măriei Sale Impăratului. Cu două sute mii de oameni de luptă, pedeştri şi călări, am fost totdeauna gata să slujesc Măriei Sale. Acum am ajuns la acest sfârşit, pierzând tot ce-am câştigat, din zilele tinereţii până la bătrâneţe — şi ţări, şi averi, şi soţie, şi copii. Şi dacă le-aş fi pierdut din cauza Păgânilor sau dacă mi-ar fi fost luate de ei, nu m'ar durea atât, cât mă doare că au fost făp-

tuite de aceia dela care nădăjduiam ajutor şi razim. Dar Dumnezeu le vede pe toate. Că n'am cruţat nici cheltueli, nici sânge, nici propria-mi viaţă, ci am purtat mereu războiu, cu sabia în mână însumi, fără să am nici fortăreţe, nici castele, nici oraşe şi nici măcar o casă de locuinţă în care să-mi plec capul.

E de admis deci că tot ce a gândit, tot ce a plănuit şi tot ce a înfăptuit Mihai Viteazul în timpul domniei sale a pornit dela ideia creştină a epocii şi a fost determinat de interesele superioare ale Creştinătăţii. Intr'adevăr: răscoala, violentă, dela începutul domniei, împotriva Turcilor, odată cu acea a lui Aron-Vodă în Moldova, a adus, pentru Impărăţia otomană, pierderea marilor resurse financiare şi economice pe care ea le trăgea din Ţările Române, iar arderea şi prădarea continuă şi repetată, a oraşelor şi cetăţilor turceşti de pe ambele maluri ale Dunării, dela vărsarea ei în Mare până sus, la Ruşava (Orşova), împiedecarea transportului pe apă a proviziilor şi muniţiilor necesare armatelor otomane ce luptau împotriva Creştinilor pe cursul de mijloc al fluviului.

Sfărâmarea, apoi, a expediţiilor musulmane — turceşti şi tătăreşti — trimise, una după alta, în cap cu acea a lui Sinan-Paşa, împotriva Domnului Ţării-Româneşti, să-l scoată din Scaun, au reţinut ani de zile, în aceste părţi ale Dunării-de-Jos, oştiri de ale Sultanului, ce-ar fi putut fi, altfel, duse să îngroaşe rândurile trupelor locale ale Paşalelor ce luptau în Ungaria, iar incursiunile de pradă făcute în Sudul Dunării, până departe în Balcani, prin mijlocul populaţiunii creştine de acolo, întreţineau viu duhul răzvrătirii şi tendinţele de eliberare ale acesteia — Bulgari, Sârbi, Greci, Albanezi.

Toate aceste lupte şi acţiuni războinice, adesea foarte grele şi primejdioase, cum au fost acelea în care Domnul însuşi era să-şi piardă viaţa în două rânduri, au constituit aşa dar un puternic şi netăgăduit ajutor pe care Mihai Viteazul l-a adus, indirect, ani de zile în şir, oştilor creştine ce luptau, atunci, pe Sava, Drava şi la Dunărea-de-mijloc împotriva celor musulmane.

Dar chiar şi luptele pentru cucerirea Transilvaniei şi a Moldovei au fost determinate de aceeaşi înaltă preocupare a Domnului român faţă de interesele Creştinătăţii — de a nu lăsa aceste ţări pe mâinile celor ce voiau să le stăpânească, cu învoirea şi ajutorul Turcilor, scoţându-le astfel din legătura lor de solidaritate cu lumea creştină. Se ştie doar că expediţia în Transilvania a fost provocată de politica noului Principe al acestei ţări, care, înţeles cu Polonii, şi, prin aceştia, cu

Moldovenii, se apropiase de Turci, voind să tragă şi pe Domnul Ţării-Româneşti în această alianţă.

La împotrivirea lui, Andreiu Báthory luă hotărîrea să-l scoată din Scaun, făcând preparative în acest scop. Ca totdeauna însă, Mihai-Vodă nu-i dădu pas. Cu autorizaţia Impăratului, stăpânul de drept al Transilvaniei, el ridică armele împotriva Principelui uzurpator şi trădător al cauzei creştine. Trecu fulgerător munţii cu oştirile sale şi, la Şelimbăr, lângă Sibiiu, sdrobi şi împrăştie armata lui Andreiu Báthory, care, căutând mântuirea, prin fugă, în Moldova, fu ucis, chiar de ai săi, de Secui, în munţii Ciucului. Luând astfel în stăpânire Transilvania în numele Impăratului şi aşezându-se în Scaunul de domnie al Principilor ei, Mihai Viteazul readucea această ţară la firească ei datorie şi misiune creştină.

La fel, un an după aceasta, când o altă coaliţie — a lui Sigismund Báthory, cu aceiaşi Poloni şi Moldoveni, se pregătea să-l scoată, nu numai din Transilvania, dar şi din ţara lui de baştină, din Ţara-Românească, punând în locu-i pe Simeon Movilă, fratele lui Eremie-Vodă al Moldovei, în acelaşi scop de apropiere faţă de Turci, — Mihai Viteazul o apucă iarăşi înainte. Căci, până a nu fi putut Polonii să intre în acţiune, el pătrunse cu oştile sale în Moldova, alungă de aci pe Eremie Movilă şi puse stăpânire pe ţară. Tustrele aceste ţări — Transilvania, Moldova şi Ţara-Românească — erau acum întrunite în o singură stăpânire, putând constitui, nu şubreda şi nesigura alianţă a Principilor lor cu Impăratul, dela 1594, ci un puternic front de apărare al Creştinătăţii la Carpaţi şi Dunăre, — bastionul de care vorbia Domnul român în memoriul său către Impăratul Rudolf.

In acelaşi timp însă, întrunirea aceasta a celor trei ţări sub o singură domnie, era, *de fapt*, unirea politică şi naţională a întregului neam românesc dela Nordul Dunării. Evident că, pentru epoca aceea, în care nu exista încă principiul naţional, ca factor de alcătuire al Statelor, faptul nu prezenta, din punct de vedere politic, însemnătatea pe care ar fi avut-o mai târziu, în epoca modernă a istoriei noastre. Totuşi, ori cum ar fi el privit şi explicat, un lucru e cert, că Românii care-şi vor fi dat seamă de ceea ce se petrecea sub ochii lor, vor fi simţit, instinctiv măcar, însemnătatea, dacă nu sub raportul politic, cel puţin sub cel etnic, a unirii dela 1600.

Măsurile pe care Mihai Viteazul le-a impus Nobilimii transilvane, în a treia sa dietă, dela Alba-Iulia, pentru uşurarea şi îmbunătăţirea soartei nefericitei iobăgimi române şi a preoţimei de lege răsăriteană, denotă existenţa simţământului de care vorbesc. Iar ura înverşunată cu care Nobilimea transilvană s'a ridicat împotriva Domnului, curând după cucerirea Moldovei, confirmă această supoziţie.

Pe conflictul de ordin politic dintre Domn şi supuşii săi, se greta deci, cel puţin pentru Nobilimea maghiară, unul de ordin naţional. Aşa se explică cum, pentru răsturnarea lui, această nobilime ţinu să tragă de partea ei o coaliţie împotriva căreia Mihai-Vodă nu mai putu răsbi. Căci prea erau numeroşi vrăjmaşii săi şi prea puternic se legaseră ei împotriva lui, ca să-i fi putut răpune singur, mai ales că la mijloc era şi ticăloasa trădare alor săi. Căci Nobilimea transilvană răsvrătită, George Basta cu oştile imperiale din Ungaria superioară, Polonii, Moldovenii, Turcii şi chiar o parte a boierilor, trădători, din Ţara-Românească, cu toţii se înţeleseseră şi legaseră împreună pentru nimicirea lui Mihai-Vodă şi aşezarea în locu-i, în Transilvania, a lui Sigismund Báthory, în Moldova, a lui Eremie Movilă şi în Ţara-Românească, a fratelui său Simeon.

Când cei dintâi, Nobilimea transilvană, se declaraseră făţiş răzvrătită, adunându-şi oştile, în aşteptarea lui Basta, în tabăra dela Turda, — Polonii, cu însuşi Cancelarul lor Zamoischi în frunte, erau în Moldova, în drum spre Ţara-Românească, iar Turcii stăteau gata să treacă şi ei Dunărea. Deşi învăluit şi ameninţat din toate părţile, Mihai-Vodă primi lupta, oricât de grea şi de inegală era ea şi oricât de nefiresc i se părea lui să se verse sânge creştinesc, nu în dauna, ci în folosul Păgânilor. Şi, dacă nu s'ar fi lăsat scos, printr'o înşelătoare stratagemă, din poziţia de luptă pe care şi-o alesese la Mirăslău, Mihai Viteazul n'ar fi fost, poate, învins şi ar fi putut organiza în Transilvania, până la lămurirea situaţiei din partea Impăratului, o rezistenţă care să-i dea putinţa pregătirii unei acţiuni militare mai eficace.

Astfel însă, răpus prin vicleşug şi trădare, el trebui să părăsească Transilvania, îndreptându-se, în grabă, spre Ţara-Românească, să salveze măcar stăpânirea sa de aci. Trecând munţii, luptă, ca totdeauna, cu bărbăţie şi eroism, împotriva tuturor — a Polonilor, a Turcilor şi chiar a propriilor sale oşti trecute de partea lui Simeon Movilă. Şi deşi covârşit şi învins de atâtea forţe, Mihai-Vodă nu se lăsă descurajat. Căci, cu puţina oştire ce-i mai rămăsese credincioasă, el plecă, între cele mai mari primejdii, cu răpunerea capului, cum se zice, prin mijlocul duşmanilor săi de moarte, ce-l pândeau pretutindene, la Curtea din Viena, să caute acolo, la picioarele tronului împărătesc, dreptatea şi ajutorul ce i se cuvenea pentru jertfele mari, ca şi pentru serviciile însemnate pe care le adusese şi le făcuse Creştinătăţii.

Norocul lui Mihai-Vodă, dacă se mai poate vorbi de aşa ceva, fu, că, pentru restabilirea situaţiei schimbate în Transilvania prin realegerea lui Sigismund Báthory ca principe al unei ţări ce aparţinea de drept

Impăratului, cei dela Curtea din Praga văzură că au din nou trebuință de puternicul său braț. I se dădură deci subsidiile de lipsă să-și înjghebeze oștirea trebuitoare pentru redobândirea Transilvaniei. I se mai dădu însă, din nenorocire, în ajutor, pe cel mai înverșunat și neîmpăcat adversar al său, — pe George Basta. Bătălia avu loc, se știe, la Goraslău. Oștile lui Sigismund Báthory fură bătute și împrăștiate. Principele însuși abia scăpă cu fuga în Moldova. Steaua apusă a lui Mihai Viteazul apărea iarăși la orizont. Din nou Transilvania avea să intre sub stăpânirea sa. Crima odioasă și mișelească de pe câmpia Turzii prăvăli însă în mormânt, odată cu trupul, cu frumosul trup, cum zice Cronica, al nefericitului Voevod, planurile pe care el le va fi avut cu privire la viitoarea sa politică transilvană și pe care, de bună seamă, acum, cu experiența trecutului și cu mai buna cunoștință a oamenilor și împrejurărilor de acolo, le-ar fi putut mai lesne realiza, pentru ca istoria noastră națională să fi luat, de atunci încă, alt curs, altă desvoltare.

Astfel s'a sfărâmat, într'o clipă, *Dacia lui Mihai Viteazul*, pe care, cum s'a arătat, fără a o fi plănuit, a realizat-o totuși. Dar oricât de scurt timp a existat ea, Dacia aceasta, dela 1600, a fost o realitate, o necontestată realitate a trecutului nostru. Totul o dovedește. Titlul oficial pe care Înfăptuitorul ei și l-a luat și dat în hrisoavele și diplomele sale ca Domn al Țării-Românești, al Transilvaniei și al Moldovei, — sigiliul domnesc ce a pus să i se facă cu aceiași inscripție și cu stemele celor trei țări împreunate, — ceremonialul cu care a fost primit și așezat ca stăpânitor în Cetatea de Scaun a Principilor Transilvaniei, ceremonial, pentru cazul în speță, mai pompos chiar decât cel obișnuit al acestor Principi, — omagiul de supunere și devotament pe care i l-au prestat mai marii țării cu toți dregătorii ei, fără deosebire, — curierii și emisarii ce străbăteau drumurile în toate părțile să ducă și execute poruncile și dispozițiile politice și administrative ale noului Principe, — Sfatul domnesc pe care acesta și-l alcătui din nobili unguri, dar și din boieri ai săi, români, — jurământul de credință pe care Staturile — națiunile politice ale Transilvaniei, Nobilii, Sașii și Secuii — l-au făcut în dieta anume convocată în acest scop la Alba-Iulia, — hotărîrile luate de această dietă și de alte două ce s'au mai întrunit, cu privire la afacerile curente ale țării și la cele special dorite de Mihai Viteazul pentru îmbunătățirea situației nefericiților iobagi români și a preoților lor de lege românească, hotărîri aprobate de „prea milostivul nostru Principe", cum ziceau Staturile în protocoalele acestor diete, — garnizonarea cetăților dinlăuntru ale țării cu oști românești, în frunte cu Căpitani credincioși Domnului, — în fine, toate celelalte acte de suve-

ranitate pe care Mihai Viteazul le-a făcut în Transilvania între Noemvrie 1599 şi Septemvrie 1600 şi despre care stau dovadă tot atâtea mărturii şi documente. Aceiaşi deplină suveranitate a exercitat-o el şi în Moldova, direct sau prin ispravnicii lăsaţi să guverneze această ţară în lipsa lui.

Aşa fiind, nu e de mirare că strălucitele fapte de arme ale lui Mihai Viteazul şi extraordinarele evenimente istorice la care ele au dat loc, au impresionat profund lumea contimporană şi au avut un puternic şi prelungit ecou la popoarele creştine, în deosebi la cele răsăritene, de sub jugul dominaţiunii turceşti, care priveau pe Eroul român ca pe Mântuitorul lor şi în ale căror tradiţii istorice el ocupă până azi un important loc.

Publicaţiuni, special editate — un fel de ziare ale timpului — menite să ducă până în cele mai depărtate colţuri ale Europei faima numelui şi eroismului marelui Domnitor au fost tipărite şi răspândite pretutindene — în Germania, în Italia, în Franţa, în Spania, însoţite fiind de stampe şi gravuri reprezentând câmpurile de bătaie şi ilustrând răsunătoarele lui biruinţe asupra vrăjmaşilor, — stampe şi gravuri la care trebue să se adaoge frumoasele albume cu reproduceri şi desenuri de pe trofeele câştigate în aceste biruinţe.

Artişti reputaţi ai vremii au ţinut să fixeze pentru posteritate, în tablouri, portrete, plachete şi medalii, chipul măreţ şi impunător al lui Mihai Viteazul, uneori chiar în mai multe exemplare şi variante. Astfel celebrul tablou a lui Franz Franken, în care Voevodul apare în primul plan al suitei Împăratului Rudolf, e cunoscut, până acum, în patru exemplare, în cele mai mari muzee ale Europei, — la Viena, la Petrograd (acum la Academia Română), la Avignon şi la Paris, în Louvre. Ce priveşte portretele sale, numărul şi variantele lor e aşa de însemnat că formează împreună o adevărată iconografie, după cum tipăriturile contimporane privitoare la dânsul, despre care am vorbit, formează o întreagă bibliografie.

Niciuna din personalităţile reprezentative ale epocii nu s'a bucurat, din partea contimporanilor şi a urmaşilor, de o publicitate, cum s'ar zice astăzi, aşa de întinsă şi de răsunătoare, ca acea de care s'a bucurat Mihai Viteazul şi n'a fost împodobită cu epitete mai măgulitoare, pentru orgoliul naţional al unui neam, ca acea a Voevodului român, comparat, în publicaţiunile mai înainte amintite şi în altele, cu marii eroi şi legendarele figuri ale lumii şi socotit vrednic, dacă i s'ar fi dat mijloace, să alunge pe Turci din Europa, să restaureze Imperiul Cezarilor bizantini şi să se urce însuşi pe tronul lor.

Când toate aceste prețioase resturi și mărturii istorice au început a fi cercetate și cunoscute, în prima jumătate a secolului trecut, ele au deșteptat, un mare interes și o mare însuflețire pentru Eroul dela Călugăreni și Domnul celor trei țări române, la cărturarii vremii, — interes și însuflețire transformate într'un adevărat cult, atunci când, cel mai talentat și entusiast istoric din epoca Renașterii noastre naționale, — Nicolae Bălcescu — s'a apucat să-i înalțe acel imn de slavă care este „Istoria Românilor sub Mihai Viteazul".

De atunci, figura marelui Voevod a devenit simbolul idealului politic și național al generațiilor de mari și luminați patrioți, cari vreme de 60 de ani, dela 1848 până la 1918, au luptat, cu însuflețire și devotament, pentru realizarea unității naționale române, — pentru reconstituirea *Daciei lui Mihai Viteazul!*

Credința aceasta a lor, transmisă din generație în generație, a căpătat expresie chiar și în simțămintele celor mulți, cari o poartă numai instinctiv în sufletele lor, prin versurile populare pe care ea le-a inspirat păstorilor noștri din Carpați, la vederea rândurilor de oști românești, cari au trecut mereu, în cursul veacurilor, acești munți, să îndeplinească noi orândueli acolo și să deștepte totodată, la cei de-un neam cu ele, nădejdi de-o soartă mai bună.

O chemare în astfel de versuri populare a descoperit colegul și amicul meu Ion Lupaș la adresa lui Radu-Vodă Șerban, vrednicul urmaș al lui Mihai Viteazul, care, continuând politica creștină a acestuia, trecu munții, în 1603 și — la Brașov — sfărâmă oștirile lui Moise Secuiul, răzvrătit, împreună cu Nobilimea maghiară, împotriva Impăratului. Versurile acestea, ale unui cioban de pe lângă trecătoarea Rucărului și Piatra Craiului, sunt, de sigur, în simțămintele atâtor ciobani ai vremii noastre, de pe toată fața pământului românesc, chiar dacă ei nu le pot exprima în forma literară a înaintașului dela 1603:

Auleu, Măria Ta,
Ce potop în țara mea:
Turcii vitele răpesc,
Tătarii ne jefuesc,
Vai de neamul românesc!
Hai, Doamne, Măria Ta,
Știu ascunsă cărarea:
Printre stânci, strâmtă vâlcea
Să nu simtă pasărea,
Te voiu duce 'n țara mea.
Hai, Doamne s'o stăpânești,
De păgâni s'o izbăvești!

ALEX. LĂPĔDATU

ROMÂNIA LUI FERDINAND I

— Conferință rostită la Radio în ziua de 30 Octomvrie 1941 —

Dacă este vorba să alegem momentele culminante în istoria sbuciumată a granițelor românești, de sigur că Domnia lui Ferdinand I constitue, în procesul de veacuri al desvoltării și statornicirii lor, culmea cea mai înaltă. Îmi revine sarcina și cinstea de a înfățișa rostul așezării acestor hotare, în ceasul în care vitejia oștirii noastre le-a refăcut în parte, dând noi și puternice temeiuri nădejdilor și năzuințelor neamului de mâine și de totdeauna.

Granițele României Regelui Ferdinand n'au nevoie nici de a fi amintite, nici descrise: Desenul lor pe harta unității naționale a tras o brazdă adâncă în mintea și în sufletul tuturor Românilor.

Este însă nevoie, astăzi mai mult decât ori când, să ne amintim încă odată nu numai față de străini dar și față de noi înșine, în ce împrejurări au fost trase și care le-a fost îndreptățirea. Nevoia acestei lămuriri este cu atât mai simțită și mai imperioasă, cu cât stăruiesc încă, întreținute de ani de zile de iscusința propagandei vrăjmașe, atâtea îndoieli și nedumeriri care, de n'au slăbit credința noastră, au putut totuși întuneca judecata altora.

Ani de-a-rândul s'a părut că asemenea îndreptățire nu-și mai află rostul. Situația țării și a hotarelor ei era doar definită îndeajuns de limpede, de tratatele existente. Ce nevoie mai era de alte argumente, de alte dovezi? Intemeiați pe acest titlu juridic, cei mai mulți priveau hotarul țării, la toate marginile ei, de Apus și de Miază Noapte, de Răsărit și de Miază-zi, nu atât ca realizarea în timp după veacuri de străduințe și de lupte a celor mai firești aspirațiuni naționale nici măcar ca țărmurirea, în spațiu, a puterii de viață și de expansiune a poporului român, ci numai ca expresiunea definitivă a unei ordine

de drept internațional, consacrată de sentința arbitrilor păcii de acum 22 de ani. Uitaseră că istoria nu se oprește niciodată în loc; uitaseră că în jurul nostru fierbeau atâtea pofte de ură și de răzbunare, în năzuințele vrăjmașe ale altor neamuri. Dela Apus și dela Răsărit, se ridicau tot mai numeroase glasurile acelora care porniseră să spulbere, după spusa unuia din ei, „pretențiunile istorice ale națiunei ce se numește din sec. al XIX-lea română" asupra unui teritoriu căzut în 1918 sub stăpânirea sa, datorită unei înlănțuiri accidentale de împrejurări, unice în istorie. Granițele României lui Ferdinand I, hotarele României Mari, care se așezaseră pe fruntea țării ca o cunună de biruință împletită din jertfele atâtor răscoale și războaie, erau doar rezultatul nefiresc al unei conjoncturi nedrepte, construcția artificială a unei clipe de rătăcire, în arhitectura Europei.

Se știe cu câtă stăruință a fost înfățișată această interpretare, oamenilor de răspundere și de cuvânt, până ce o potrivire de împrejurări potrivnice, cu adevărat unică în istorie, a prefăcut-o în realitatea ce s'a înfipt atât de dureros în trupul țării noastre.

E deci cu atât mai necesar de a restabili adevărul.

Granițele României lui Ferdinand I nu sunt creațiunea unei clipe, nici rezultatul unei hotărâri nesocotite. Temeiul lor se adâncește în rațiunile însăși de existență ale națiunii noastre, ca și în trecutul nostru cel mai depărtat.

Deși împărțit între mai multe stăpâniri, poporul român a avut din zilele începuturilor date instinctul, dacă nu chiar conștiința deplină, a obârșiei sale comune și a unității sale firești, ce numai în cuprinsul acestor hotare se putea desăvârși.

Sentimentul acesta s'a desvoltat în urma neîncetatelor războaie pe care strămoșii noștri le-au purtat împotriva năvălitorilor din Asia, Tătari sau Turci. Alții s'au mândrit cu rostul de apărători ai Creștinătății la marginile de Răsărit ale Europei; Românii s'au mulțumit să-l înfăptuiască cu sângele și cu jertfa lor. Voevozii au întrevăzut, din cele mai vechi timpuri primejdia dar și însemnătatea acestui loc de straje. Ștefan cel mare scrisese doar Veneților că cele două cetăți ce le râvneau Turcii, Chilia și Cetatea Albă, erau toată Moldova, iar Moldova cu aceste două cetăți, un zid de apărare al Ungariei și al Poloniei. La rândul său, Mihai Viteazul era să însemne, un veac și jumătate mai târziu, că Țara Românească și Ardealul erau una și aceeași pavăză a Imperiului și a Creștinătății.

Din scrisul și din fapta lor se desprinde conștiința unei adevărate misiuni istorice, ce nu se putea înfăptui deplin decât unind pentru aceeași luptă toate ținuturile locuite de Români. Când unitatea graiului

a fost şi ea recunoscută, când în şcolile umaniste ale Apusului s'a regăsit firul continuităţii latine şi al moştenirii romane, temeliile unităţii naţionale de mai târziu s'au găsit aşezate. Ideia acestei unităţi, ce trebuia să strângă sub scutul ei tot ce au cuprins hotarele Regelui Ferdinand s'a desvoltatdin ce în ce mai puternică şi mai limpede, în ciuda vitregiei vremurilor. Faptele se întreceau a o desminţi şi a o fărâmiţa. In timpuri de răstriste au fost smulse din teritoriul principatelor noastre cetăţile dela Dunăre şi dela Nistru, Oltenia pentru câţiva ani, pentru un secol şi jumătate Bucovina, pentru mai bine de un veac Basarabia. Şi totuşi niciodată nu s'a rostit mai limpede, decât în această epocă tristă a anexiunilor şi a împărţirilor, credinţa în unitatea noastră şi în hotarele ce erau să vie. Imaginea Daciei regăsite înscria în cercul ei toate graniţele pe care, cu o profetică viziune, revoluţionarii români din 1848 le revendicau pentru o Românie Mare. In acelaşi an, un deputat german ridica în parlamentul din Frankfurt problema Transilvaniei, care numai în cuprinsul unui Stat ce ar uni ţinuturile româneşti îşi putea împlini întreaga menire geografică şi economică. Un deceniu mai târziu un ambasador austriac prevăzuse primejdia; vorbind de apropiata unire a Moldovei şi Munteniei, adăoga „Românii ar găsi atunci suzeranitatea Porţii o ruşine şi o nedreptate. Ar găsi ţara lor prea mică, ar râvni un stat independent, cuprinzând Bucovina, partea românească a Transilvaniei, Banatul şi poate o graniţă în Balcani".

Graniţele din 1919 şi 1920 nu au constituit deci nici o improvizaţie, nici câştigul unui zar aruncat în voia norocului. Ele au consfinţit împlinirea unui proces natural de desvoltare, care din timpuri străvechi şi-a înscris concluziile în relieful însuşi al pământului românesc, aşezat parcă anume spre a aduna în jurul cetăţii de munte a Ardealului ramurile aceluiaşi popor, vorbind acelaşi grai, de-a-lungul văilor ce pornesc spre Tisa, Dunăre şi Mare.

Dar aceste hotare, cerute de guvernul român din primul ceas al războiului european din 1914, recunoscute după lungi tratative de puterile, alături de care trebuia să intrăm în războiul din 1918 — cu toate riscurile ce le înfăţişa aceea dela Răsărit pentru existenţa noastră însăşi — nu numai că nu depăşeau marginele răspândirii noastre etnice, ci dimpotrivă rămâneau mult în urma lor.

„Dacă ar fi fost vorba, spunea memoriul înfăţişat Conferinţei de Pace la 1 Februarie 1919, de a aplica cu o rigoare absolută principiul grupului linguistic sau etnic, România ar fi trebuit să reclame fără contestaţie posibilă, unirea cu sutele de mii de Români, de limbă, obicei şi inimă, care locuesc grupuri compacte pe ţărmul stâng al Nistrului şi dincolo de Bug, până la Nipru.

„Ar fi trebuit să revendice sute de mii de Români stabiliți dincolo de Dunăre, în Serbia, între văile Timocului și Moravei, mai bine de 100.000 pe malul bulgăresc al Dunării, satele românești împrăștiate în câmpia ungurească până la Tisa, în mai multe provincii ale imperiului Țarilor și până în depărtata Siberie. Ar fi trebuit să-și amintească vechile populații românești sălășluite în inima însăși a Peninsulei Balcanice. Reclamând toate aceste suflete românești, ar fi putut ușor face abstracție de elementele străine stabilite înlăuntrul granițelor naturale ale țării românești.

„Dar România n'ar fi realizat decât un stat factice și împrăștiat, a cărui desvoltare economică ar fi întâlnit greutăți poate de netrecut și a cărui constituire geografică ar fi fost izvorul unor nenumărate și nesfârșite conflicte cu Statele vecine... Dar România nu cere intrarea în unitatea românească a tuturor acestor populații de dincolo de Dunăre, de Nisiru și de Tisa, nici chiar a acelora de care nu e despărțită decât de cursul unei ape. România cere numai tuturor statelor vecine de a arăta aceeași moderațiune și de a face aceleași sacrificii în interesul păcii, al liberei desvoltări a popoarelor și al progresului economic al Europei".

Deci nu numai tratatul în litera lui, depășit de evenimente, dar tratatul ca o concesie adusă păcii și liniștitei desvoltări a lumii noi, față de întinderea integrală a revendicărilor și realităților etnice românești. Acest punct de vedere prea multă vreme uitat sau nesocotit, constituia totuși fundamentul întregii noastre acțiuni la conferință și temeiul cel mai sigur al hotarelor noastre.

In lumina împrejurărilor și mai ales a tragediilor ce au urmat la două decenii dela tragerea noilor granițe, se poate înțelege mai lămurit sentimentul adânc al primului sfetnic al Regelui Intregirei, Ion I. C. Brătianu, de a nu ne înfățișa viitorimii ca profitorii unei păci impuse de voința învingătorilor, ca resemnați în *conservarea statică* a câștigurilor aduse de norocul biruinții trecătoare, ci ca *expresiunea vie, dinamică* a aspirațiunilor de veacuri, nedeplin realizate și stânjenite chiar, cum a fost cazul, de autoritatea vremelnică a dictatorilor păcii.

Nu e locul să stăruesc aci asupra împrejurărilor, în care s'a ajuns la hotarele de atunci. Ajunge să amintesc că n'a fost colț al noilor margini de țară pentru care să nu fi fost luptă, fie cu armele împotriva comunismului vrășmaș, ce încă de atunci încerca să se reverse dincolo de țara noastră peste întregul continent, fie la masa verde a Conferinței unde întâlneam laolaltă uneltirile dușmanilor și prea adesea lipsa de înțelegere a prietenilor. Problema granițelor României a fost desbătută în întregime și la fiecare hotar în parte într'o

şedinţă a Comisiunii afacerilor române, unde Ion I. C. Brătianu a avut prilejul de a defini în toate direcţiile şi în termeni ce îşi păstrează întreaga valoare revendicările ţării sale.

Nu putem vorbi însă de hotarele României Mari din acea vreme, fără a ne aminti şi de conţinutul lor şi de lupta dusă la aceeaşi Conferinţă a Păcii pentru apărarea independenţii şi autorităţii Statului în cuprinsul noilor sale graniţe.

Se ştie doar cât s'au străduit din umbră acei care urmăreau de atunci să stoarcă până la istovire roadele bogate ale pământului nostru, să impună ţării, după jumătate de veac de vieaţă neatârnată, condiţii umilitoare de subordonare şi de control. Iar când însuşi Preşedintele Wilson condiţiona recunoaşterea sporului de teritorii pe care îl obţineam la pace, de anumite garanţii pentru minorităţi, ce ascundeau în realitate alte scopuri, România lui Ferdinand I îi răspundea prin reprezentantul ei: „Nu este nici un efort de făcut pentru ca să se recunoască drepturile minorităţilor..., necesitatea respectului şi a desvoltării acestor libertăţi... Dar am moştenit o ţară independentă şi chiar pentru a-i întinde graniţele, nu-i putem jertfi neatârnarea".

Au trecut de atunci mai bine de 20 de ani. Nu voiu reface aci procesul acelora care au uitat atât de repede statornicele temeiuri, pe care a fost clădit Statul Român în limitele sale de atunci, nu voiu răsfoi pagini întunecate de tristă amintire. Ruşinea lor a fost ştearsă din filele istoriei, de vitejia oştirilor noastre, care în vara şi toamna acestui an, au reluat firul întrerupt al luptei Regelui Ferdinand împotriva duşmanului de căpetenie, bolşevismul şi au ajuns spre Răsărit nu numai la vechile hotare dar şi-au purtat flamuri biruitoare până adânc în ţara vrăşmaşă.

De aceea, încheind aceste cuvinte de comemorare, să-mi fie îngăduit să-mi îndrept gândul spre voi, camarazii mei de arme, din războiul de ieri şi din acel de astăzi. Spre voi care aţi sângerat în şanţurile din jurul Odesei, spre voi, călăreţi, tunari şi vânători care aţi oprit cu piepturile voastre peste Nistru şi lângă depărtata Mare de Azov urgia asalturilor şi aţi frânt, alături de soldaţii celei mai mari armate a vremurilor noastre şi poate a tuturor vremurilor, împotrivirea îndărătnică a vrăşmaşilor civilizaţiei. Nu vreau să preamăresc isprăvile, pe care până acum două săptămâni, am avut cinstea să le urmăresc zi de zi sub ordinele marilor noştri comandanţi. Ştiu că sunteţi sătui de vorbe răsunătoare şi că faptele voastre se aşează mult deasupra oricăror cuvinte de laudă. Dar am datoria de-a aduce aci o mărturie: Că această vitejie neîntrecută recunoscută de vrăşmaşi şi de prieteni, a fost cu putinţă pentrucă ofiţerii şi soldaţii au luptat cu privirea

mereu ațintită asupra României pe care au pornit să o răzbune. Luptătorii noștri nu duc, ori unde i-ar purta nevoile războiului, pofte de cucerire și de împilare: ci văd marginele pe care le-a tras neamului nostru obârșia sa dunăreană și carpatică, ei știu că aceste margini, ori cum ar fi ordinea nouă ce va cârmui continentul nostru, constitue o condiție esențială a păcii și a prosperității sale, pentrucă reprezintă dreptatea, care nu piere.

Integritate și *independență.*

GHEORGHE I. BRĂTIANU

VALEA MURĂȘULUI PRINCIPALĂ LINIE DE COMUNICAȚII ȘI AXĂ POLITICĂ A TRANSILVANIEI

Axă de comunicații. Pe cât putem urmări în trecutul istoric această problemă, cel puțin din vremea Romanilor, principalele drumuri treceau toate și prin valea Murășului. Principalul drum roman era fără îndoială cel care lega Ulpia Traiană din Sud de Porolissum din Nordul Daciei. Acest drum, începând dela Deva urca pe Murășul mijlociu până la Feldioara-Răsboieni, de unde apoi se îndrepta spre Nord. Acest drum avea continuare și spre Murășul inferior peste Micia și pe Mureș la deal până la castrul din Brâncovenești (Vécs), adecă până la defileul Topliței. Iar din acest drum, care mergea deci prin tot cursul mijlociu al Murășului, se ramificau altele atât spre Nord cât și spre Sud de Mureș. Unul, probabil, dela Micia ducea la exploatările aurifere dela izvorul Crișului Alb, altul din Apulum (Alba-Iulia) spre exploatările aurifere din Munții Abrudului. Tot dela Apulum se desfăcea drumul spre Olt și cel de pe Târnave. Din apropiere de Târgu-Mureș un drum trecea peste Praid la Odorhei. Vedem deci, că în vremea Romanilor, valea Murășului era ca o axă centrală, din care radiau spre periferii majoritatea drumurilor romane din Dacia.

Și mai târziu, în vremea năvălirilor, tot valea Murășului a oferit principalul drum de scurgere al năvălitorilor, cel puțin partea mijlocie din cursul lui, după cum ne arată aceasta frecvența neobișnuită în alte regiuni ale Ardealului, de arme și alte obiecte rămase de pe urma năvălirilor, găsite în această vale și lăsate de diferiți barbari în drum.

Probabil tot pe Mureș trecea spre Fenicia și o porțiune a drumului protoistoric al chihlimbarului și tot pe valea Murășului, poate chiar pe apa lui, se transportau în epoca de bronz și cantități mari din acest material. Lângă Târgu-Mureș s'a găsit o tonă întreagă de bronz

(Téglás: Osztrák-Magyar Mon. VII., pag. 22). Aşa a fost valea Murăşului un fel de bulevard al năvălitorilor peste Ardeal, până la venirea Ungurilor.

Şi pentru Unguri tot valea Murăşului a fost întâiul lor drum de pătrundere şi de cucerire în Ardeal, după cum ne dovedeşte aceasta faptul, că întâia cetate ocupată de ei în Ardeal a fost probabil Alba-Iulia, fiind întâia amintită de cronici.

Principalul drum de comerţ peste Ardeal în epoca Arpadinilor trecea tot pe valea Murăşului. Pornea din Seghedin, prin Cenad, Arad, Lipova, Deva, Alba-Iulia şi mai departe spre Murăşul superior, probabil până la Reghin şi până la Cetatea Gurghiului. Din acest drum se ramificau în întâile veacuri ale stăpânirii ungureşti alte două drumuri principale, care legau valea Murăşului, adecă centrul Transilvaniei, cu voivodatele române de peste munţi. Unul ducea spre Muntenia, peste Sibiu şi Braşov şi al doilea spre Moldova peste Frata şi Bistriţa, cu o ramificaţie peste Cluj spre Nord-Estul Ardealului la Kassa (Dioszeghi A.: A Magyarországon keresztül vezető kereskedelmi útak az Árpádházi királyok idejében, Cluj, 1909, pag. 36—41). Dintr'un admirabil studiu citez următoarele: „Le réseau hongrois ne possédait sur la Tisa que deux points permanents de passage à Szeged et à Szolnok. Le premier de ces deux point était le plus important, car il se trouvait sur la principale voie du commerce qu'entretenaient avec l'Occident les villes de Transylvanie, Sibiu et Braşov, qui étaient d'autre part en étroites relations économiques avec les Pays Roumains". (I. Moga în *Revue de Transylvanie*, t. VI. Nr. 1, p. 76—77).

Şi calea ferată de pe Mureş, plănuită încă dela 1837, era prevăzută să facă legătura şi cu Marea Neagră. Linia ferată Arad—Alba-Iulia a început a se construi la 1865 şi s'a inaugurat la 1868.

Dar în veacurile trecute până la construirea căilor ferate şi până la mecanizarea mijloacelor de transport din timpul din urmă, importanţa Murăşului ca arteră principală de transport a fost covârşitoare prin plutăritul şi navigaţia, care se făcea încă din vremea Romanilor pe apa lui. Nu avem date despre navigaţia pe Mureş din epoca dacoromană, dar că Romanii coborau pe Mureş în corăbii sarea scoasă din salinele dela Uioara este aproape sigur.

Avem însă dovezi, că chiar dela venirea Ungurilor în Ardeal, navigaţia pe Mureş a fost foarte activă. In primul rând coborau pe Mureş plute cu lemn din cursul lui superior şi, probabil şi din cursul mijlociu, din pădurile munţilor Poiana Ruschii şi ai Zarandului. Porturi importante de-a-lungul Murăşului erau o mulţime. Astfel ca porturi importante sunt amintite Josenii şi Topliţa în Giurgeu, Reghin, Mureşeni

(Malomfalva), Luduș, Vințul de Sus, Ocnele Mureșului, Portul Mureșului la Alba-Iulia și Zamul în cursul lui mijlociu, Lipova, Aradul și Seghedinul Vechiu și Nou pe cursul lui inferior.

Plutăritul începea chiar dela izvor. Este amintit începând cu veacul XVII-lea. De aci porneau plute mici așa numite sferturi de plute, care la Topliță erau concentrate și legate din nou. Topliță singură trimitea pe Mureș, pe la mijlocul veacului trecut, 16.000 sferturi de plută. Locuitorii români ai Topliței dădeau plutașii, printre care erau și puțini săcui din Giurgeu. Și din Reghin și din alte localități ale defileului sau din apropierea lui plecau tot sferturi de plute. Plutăritul pe Mureș era făcut la început de către țărani particulari, comunități și proprietari pe propria lor socoteală în cea mai mare parte. Totuși se pare că încă din veacurile trecute Armenii din Giurgeu au acaparat ei acest comerț, care pe la mijlocul veacului trecut ajunsese apoi aproape în întregime în mâinile Sașilor din Reghin. Boner ne spune, că pe la 1860 Reghinul era unul dintre cele mai bogate orașe din Transilvania, mulțumită comerțului cu lemn plutărit. Din lemnul trimis de Sași pe Mureș o parte ajungea peste Seghedin, pe Tisa și pe Dunăre, până la Pesta și la Viena. O altă parte a lemnului cobora pe Dunăre la vale, până la Turnu-Severin.

Sferturile și jumătățile de plute la Mureșeni erau legate în plute întregi și predate, să fie conduse, plutașilor români de aci. La frontiera veche dintre Ardeal și Ungaria, Zamul era portul, unde se făcea revizia și vămuirea plutelor și dacă era cazul și schimbul plutașilor.

Plutele duceau însă afară de lemn și unelte, cereale și altele. Portul principal de încărcare a cerealelor era Ludoșul. Dela Topliță se transporta și lemn semilucrat. In Topliță era o uzină, ce prelucra lemnul de construcție al corăbiilor, care se fabricau în veacurile trecute în două șantiere.

Un șantier de construit corăbii era la Portul Mureșului de lângă Alba-Iulia și al doilea șantier mai vechiu era la Seghedinul Nou, în colțul dintre Mureș și Tisa.

Corăbiile slujeau în primul rând la transportul sării pe Mureș și pe Tisa. La început sarea era transportată cu căruțele dela ocnele din Turda până la Vințul de Sus (Unirea), iar dela Praid și dela Ocna-Sibiului sarea se transporta până la Portul Mureșului. Din aceste porturi era apoi dusă cu corăbiile pe Mureș, la Seghedin, care avea monopolul distribuirii sării pe Câmpia Ungariei.

Pe la sfârșitul veacului XVIII-lea, sarea cea mai multă se transporta din salinele dela Ocnele Mureșului. Portul din Ocnele Mureșului pe la începutul veacului trecut devenise întâiul port din valea

Murăşului. Sute de corăbii aşteptau în el pe apă să plece încărcate cu sare din magaziile mari de pe ţărmure, pline cu sarea depozitată din ocne. Majoritatea corăbiilor nu se oprea decât la Seghedin, unde cobora pe Tisa şi multă sare din Maramureş.

Datorită aşezării lui pe Tisa, tocmai la gura Murăşului, Seghedinul de mult, ca mărime şi ca importanţă comercială, a devenit al doilea oraş din fosta Ungarie. Prin faptul, că burghezimea lui bogată adeseori împrumuta bani Regilor Ungariei, şi-a câştigat mari privilegii de ordin economic şi politic. Situaţia aceasta privilegiată cu venirea Turcilor în Ungaria a încetat. O nouă înflorire economică a Seghedinului a început însă iar, începând cu veacul XVIII, după alungarea Turcilor.

Intâiul privilegiu de a face negoţ cu sarea pe ape a fost dat de regele Bela coloniştilor germani încă din veacul XIII. Anonymus ne spune, că întâiele lupte ale Ungurilor pentru cucerirea Ardealului au urmărit şi ajungerea la sare, care precum reiese din cele premergătoare, chiar dela venirea ungurilor în Ardeal a început să fie dusă pe Mureş cu corăbiile. Negustorii din Seghedin aveau pentru negoţ corăbii proprii. Cu ele transportau la dusul după sare în Ardeal, probabil, mult peşte sărat, având ei şi pescării mari şi duceau cu siguranţă şi alte mărfuri. Seghedinul este amintit ca oraş al sării dela 1199. Marele lui comerţ a condiţionat din vreme şi aşezarea unei monetării în Seghedin.

Una, mai târziu, o găsim în alt oraş de pe Mureş, la Alba-Iulia, singurul oraş din Transilvania în care în veacurile trecute aveau drept să se aşeze şi evreii.

Vedem deci că, valea Murăşului n'a fost în trecut numai o axă a agriculturii Transilvaniei, ci şi o axă comercială, lucru spus de atâtea ori de istorici şi de economişti. Márki zice, că de veacuri cel mai important drum strategic şi de comerţ a dus din Ungaria în Ardeal pe apa Murăşului. Pe bună dreptate deci a fost numit Murăşul de către Orbán B. regele râurilor din Transilvania.

După ocuparea Câmpiei Panonice, de către Turci, comerţul Transilvaniei cu Apusul şi centrul Europei a părăsit axa Murăşului şi s'a îndreptat prin Nordul Ardealului spre Kassa, Praga şi Leipzig. Valea Murăşului n'a mai ajuns la importanţa avută pentru comerţ nici după alungarea Turcilor. Intre timp căile ferate i-au redus cu totul importanţa de odinioară pentru navigaţie. Corăbiile de odinioară au dispărut cu totul dela Arad în sus după construirea căii ferate şi tot mai rar umblau şi dela Arad în jos, iar în zilele noastre se arată câte un vaporaş rar de tot pe cheiul dela Arad.

Și plutele s'au rărit din decadă în decadă, văzând cu ochii. Azi numai Românii din Filea mai sunt plutași de profesie. In trecut întreg plutăritul pe Mureș era făcut de Români, dar finanțat de alții. Numai în cursul superior al Mureșului erau și puțini plutași săcui, iar dela Reghin la vale singurii plutași erau numai Românii. Mulți dintre ei în același timp erau și plutași și negustori de lemn. Boner spune, că a văzut prin anii 60 și un preot român plutaș. Probabil și majoritatea personalului de pe corăbiile de transportat sare erau tot Români, deși în această privință nu știm nimic precis.

Toate porturile de pe lângă Mureș, afară de Seghedin și de Târgu-Mureș, erau locuite aproape numai de Români, cum românești au rămas până azi.

Deși din jumătatea a II-a a veacului trecut Mureșul nu mai are pentru transporturi importanța de odinioară rămâne stabilit, că veacuri de-a-rândul a avut și în această privință întâietate pentru comerțul cu Ungaria și cu centrul Europei. Reținem deocamdată această constatare.

Importanța pe care a avut-o și o are valea Mureșului, ca axă economică a Transilvaniei este subliniată și de marea densitate a populației care locuește aci. Azi în întreaga Transilvanie regiunea cea mai întinsă cu populația cea mai deasă este dată de valea Mureșului, cu o densitate de 75—200 locuitori pe km. p. (T. Morariu: *Entwicklung der Bevölkerungsdichtigkeit Siebenbürgens*, București, 1940, p. 83—85; vezi și harta dată de același autor).

Valea Mureșului ca axă politică a Transilvaniei. Valea Mureșului n'a fost numai o axă economică a Transilvaniei, ci în acelaș timp și o axă politică a Țării încă din vremuri străvechi.

Având în vedere rodnicia ei deosebită, bogățiile ei naturale diferite, precum și deosebitele ei posibilități de comunicații, pe apă și de-a-lungul ei, nu mai este nicio mirare că valea Mureșului a fost în trecut și axa politică și strategică a Transilvaniei. Organizații politice solide în Transilvania cunoaștem numai die epoca daco-romană. Este însă sigur, că tot spre valea Mureșului au gravitat și alți stăpânitori înainte de această epocă. Numeroasele obiecte scitice și celtice, mai numeroase aici ca în alte părți ale Ardealului, ne dovedesc că și Sciți și Celții, care între timp au stăpânit peste triburile geto-dace din Transilvania, tot în această vale își aveau așezările lor principale. Astfel s'au găsit obiecte scitice din veacul al VII-lea a. C. la Brâncovenești (Maros Vécs), Vaidei (lângă Orăștie), Vințul de Jos, Aiud și altele (Téglás: Osztrák-Magyar Mon. VII; pag. 24). In Bogata de Mureș (jud. Turda) s'au găsit seceri de bronz și multe unelte celte și altele.

Urme de cetăţi primitive, a căror epocă este incertă, se găsesc foarte multe pe valea Murăşului (Pasteiner: în Mon. cit. VII., pag. 55). Aşa la Uioara, Feldioara, Zebernic lângă Vinţul de Jos, Orăştie, Sibişel, Ilia, Dobra şi altele.

Intru cât s'ar putea vorbi de organizaţii politice în epoca de piatră şi de bronz, întăriturile din acele epoci, cunoscute de-a-lungul văii Murăşului, ne-ar putea dovedi importanţa politică şi strategică a ei în acele epoci. Sunt foarte numeroase, mai cu seamă în cursul mijlociu al ei, astfel de întăriturí. Astfel la Deva, Simeria (Uroiu), Geoagiu, Săcărâmb, Feldioara; apoi la gura-văilor care urcă din spre Mureş spre Munţii Metaliferi, unde afară de întăriturí pe sol, au fost întărite ca locuri de apărare şi peşterile din rocile calcaroase de pe dreapta Murăşului. In multe locuri s'au găsit unelte de piatră şi de aramă, care se întrebuinţau la minerit, de exemplu la Turdaş, jud. Hunedoara, Ciaclia, jud. Alba (Téglas: O. c., pag. 20 şi urm.).

Cât despre importanţa politică şi strategică a văii în epoca dacoromană ajunge să amintim, că cele mai multe trupe în Dacia, Romanii le aveau cantonate în această vale, la Apulum, Sebeş, Crişturul de Mureş (trupe din Legiunea Trigemina şi Macedonica), sau în apropierea ei la Potaisa. Apulum era centrul de gravitaţie a întregei Dacii Sud-Estice numită şi Dacia Apulensis. Importanţa strategică şi politică era subliniată de drumul roman din întreg cursul mijlociu al văii, drum care lega o mulţime de castre şi de locuri întărite.

In timpul năvălirilor această importanţă n'a scăzut. Atila îşi avea lagărul principal lângă cursul inferior al Murăşului, cu siguranţă nu fără să aibă nicio legătură acest fapt şi cu apa Murăşului, pe cursul căreia avea popoare supuse şi stăpânite până la el de către triburi germanice. Şi comorile de aur, presupuse ca ale lui Atila, s'au găsit tot pe Mureş, la Periam. Tot pe Murăşul inferior s'au găsit şi întăriturí avare.

Ungurii în Ardeal pe Mureş au început prima organizare politică a lor, după ce au sdrobit Voivodatul mai vechiu cu capitala la Alba-Iulia. Şi ei tot din Alba-Iulia au făcut capitala stăpânirii lor în Ardeal. Intâiul judeţ care apare în Ardeal este jud. Alba la 1175 (Pesti F.: Az eltünt régi vármegyek, Bpest 1880, I. p. 18, citat de I. Moga în *Transilvania*, Anul 1923, 72, Nr. 3, p. 194. Cetatea din Alba-Iulia este cu mult anterioară venirii Ungurilor. Voevozii şi principii ardeleni suzerani ai ungurilor, ai turcilor sau ai habsburgilor, veacuri de-arândul în Alba-Iulia şi-au avut reşedinţa. Intre timp reşedinţa princiară a fost şi prin alte oraşe de pe lângă Mureş, în Aiud, Jernut, Târgu-Mureş, sau la Turda, nu departe de Mureş.

Numai cine era stăpânul cetății Alba-Iulia, era adevăratul stăpân și al văii Mureșului și al întregului Ardeal. Noii cuceritori ai Ardealului toți aveau ca ideal intrarea triumfală prin porțile cetății Alba-Iulia. Intâiul realizator vremelnic al idealului românesc, Mihai Viteazul, după lupta victorioasă dela Șelimbăr, intră aclamat de mulțimile Românilor localnici în Alba-Iulia.

Din Alba-Iulia și-au întins principii ardeleni pe Mureș la vale stăpânirea până la Tisa zice istoriograful ungur Márki. Și tot el zice pe bună dreptate în alt loc (Mon. VII., pag. 514:

„Ar trebui să scriem istoria Ardealului, dacă am vrea să povestim istoria Alba-Iuliei. Cetatea ei... a fost totdeuna cheia stăpânirii Transilvaniei. Regii, Voevozii și Principii în primul rând aci au făcut așezăminte; dușmanii când au năvălit, aci s'au grăbit..."

Asemenea unei acropole clasice stă cetatea Alba-Iulia, care de acum înainte va fi pentru vecie locul de încoronare al Regilor României.

Dar acropole de acestea sunt multe de-a-lungul văii Mureșului. Astfel găsim cetăți sau ruine de cetăți medievale la Târgu-Mureș, Gurghiu, Deva, Șoimuș, Lipova, Arad și altele.

Nobilii și elita aristocrației ardelene la rândul lor tot în valea Mureșului își aveau domeniile cele mai de preț și castelele cele mai luxoase, de multe ori întărite ca cetățile. Un element nelipsit al peisagiului uman mureșean sunt peste tot aceste castele, cu parcurile lor pitorești, cu piscine și cu grădini întinse. Sunt frumoase aceste castele, dar poporul băștinaș nu le-a putut îndrăgi niciodată. In ochii Românilor au fost totdeuna un simbol al oprimării cu întreg cortegiul lor de stăpâni trufași și de curteni și vătășei străini. Prea adeseori stăpânii castelelor au fost de origină români de exemplu Bánfi, Nopcea, Kendefi, Huniade și alții, Români, însă complet asimilați cu vremea de către unguri.

Multe castele boerești dăinuiesc și azi. Aproape fiecare sat de pe țărmurii Mureșului posedă câte unul, însă cele mai multe sunt aproape de ruină.

Revoluțiile țărănești ale iobagilor ardeleni toate au trecut cu focul lor curățitor și pe valea Mureșului. Dozsa a trecut ca un vârtej, ca să se frângă tocmai în Banat, revoluția lui Horia s'a sdrobit și ea sub zidurile cetății Deva, iar revoluția biruitoare a lui Avram Iancu a început din valea Mureșului, a sbiciuit violent cursul mijlociu al ei și s'a retras să birue în cetatea Munților Apuseni. Și era firesc ca revoluțiile să tindă spre valea bogată a Mureșului, bogății însă ale căror roade le primea în hambare numai o clasă suprapusă de străini cu oamenii lor de casă tot străini și ei.

Şi ca drum de oşti valea Murăşului a avut importanţă mai mare, ca alte văi ale Ardealului. Cetăţile Lipovei şi Şoimuşului erau întâile care închideau intrarea în Ardeal pe Mureş, în vreme ce a Aradului slujea tocmai contrariul. A Devei şi Alba-Iuliei opuneau ultima rezistenţă în faţa năvălitorului, înainte de a deveni acesta stăpân pe Ardeal.

Cele mai straşnice lupte s'au dat în Valea Murăşului în veacul XV-lea între oştile lui Ion Huniade şi ale Turcilor. Pe câmpul Pânii la Vinerea au fost sdrobiţi Turcii de oştile conduse de Paul Chinezul, Generalul lui Huniade. Huniade însuşi i-a sdrobit la Sântimbru, mai sus de Alba-Iulia. In 1600 la Mirislău pe Mureş a fost lupta dintre oştile ungaro-austriace şi cele ale lui Mihai Viteazul, după ce acesta din urmă intrase triumfător în Alba-Iulia.

SABIN OPREANU

LA CENTENARUL LUI HERBART

— Câteva cuvinte despre marele pedagog german şi influenţa lui la Românii din Transilvania —

În anul acesta se împlineşte un secol dela moartea marelui pedagog şi filosof german Johann Fried. Herbart (1776—1841). Numele lui este bine cunoscut în lumea noastră pedagogică. Cine dintre învăţătorii noştri, bătrâni sau tineri, chiar din satul cel mai ferit al Ardealului, nu este familiarizat cu termenii: „metoda herbartiană", „şcoala herbartiană", „treptele formale ale lui Herbart".

Publicaţiile noastre pedagogice dela sfârşitul veacului trecut şi dela începutul veacului nostru, cum sunt: *Organul pedagogic* al lui I. Popescu, *Foaia pedagogică* a lui Barcianu, *Vatra şcolară* a lui P. Şpan, şi altele, se îngrijesc cu prisosinţă de acest lucru. Ele în mare măsură nu fac altceva decât adâncesc şi desvoltă principiile şcoalei herbartiene, expunându-le în limba română la înţelesul dăscălimei noastre şi publicând sistematic o mulţime de lecţii model elaborate după metoda herbartiană.

Drept aceea acum, când toată lumea pedagogică sărbătoreşte memoria deschizătorului de drumuri noui în domeniul educaţiei, se cuvine să evocăm şi noi viaţa şi opera acestui luceafăr al pedagogiei moderne, care şi-a revărsat lumina sa călăuzitoare şi asupra pedagogiei româneşti în general şi asupra celei din Ardeal în special.

Johann Friedr. Herbart s'a născut la 4 Mai 1776 în orăşelul din Prusia, Oldenburg, dintr'o familie de magistrat. El se bucură de o educaţie îngrijită din partea mamei sale, o femeie cu distinse calităţi sufleteşti. Cele dintâi studii şi le făcu în oraşul natal, la un liceu condus de bunicul său. Avea o memorie foarte fidelă; un discurs odată auzit, îl putea copia din memorie. Încă în liceu se ocupa temeinic cu filosofia lui Kant şi Wolff şi la vârsta numai de 14 ani scrie un studiu despre libertatea omenească, atrăgând atenţia dascălilor săi.

După terminarea, liceului pleacă împreună cu mama sa la Iena, unde, înscriindu-se la Universitate, devine elevul lui Fichte, face cunoştinţă cu Schiller, Schelling şi cu alţi bărbaţi distinşi ai vremii, aderenţi ai idealismului german. Ca student de asemenea se distinge prin spiritul său pătrunzător, expunând magistrului său nedumeririle sale fundamentale faţă de idealismul speculativ.

Evoluţia sa spirituală a fost lină şi constantă. În anul 1794 primi invitaţia guvernatorului din Berna, v. Steiger de a face educaţia celor trei copii ai săi. Aici îşi câştigă frumoase experienţe pedagogice, de care se foloseşte la alcătuirea concepţiei sale. De acum accentuiază importanţa individualităţii elevului pentru educaţie; stăruie pentru deşteptarea interesului multilateral şi pentru o dragoste adevărată între elev şi educator.

În Elveţia a făcut cunoştinţă cu marele pedagog H. Pestalozzi, vizitându-i şcoala din Burgdorf în anul 1798. Din Elveţia trecu la Halle pe urmă la Brema, unde rămase doi ani. În o lucrare critică asupra cărţii lui Pestalozzi: „Cum îşi învaţă Getruda copiii" formulează principiul, că educaţia voinţei trebue să se facă indirect prin învăţământ; iar în conferinţele ţinute la muzeul din localitate îşi expune principiile pedagogice aplicate în casa von Steiger.

În anul 1802 îşi ia docenţa la Universitatea din Göttingen, iar în 1809 devine titularul catedrei lui Kant în Königsberg. În 1833 este rechemat la Göttingen unde practică profesura până la moartea sa întâmplată în 11 August 1841.

Operile lui complete au apărut în mai multe ediţii, în 13 volume, editate de Hartenstein şi Kehrbach.

Din vastul şi greoiul său sistem filosofic, vom încerca să desprindem — pe cât se poate de scurt, — care este doctrina sa în: metafizică, psihologie, etică şi religie ca să putem pătrunde mai uşor concepţia lui pedagogică.

În metafizică susţine că lumea văzută şi nevăzută este zidită din „Reale", pe care le numeşte ocazional „Monade supranaturale". Însă nu le atribuie evoluţie autonomă, aşa cum face Leibnitz cu monadele sale. Aceste „Reale" sunt calificativ simple, în esenţa lor însă nu le putem cunoaşte. Numai raporturile lor sunt perceptibile. Realele sunt neschimbabile, nespaţiale şi eterne, se mişcă în linie dreaptă şi simetric într'un „spaţiu inteligibil" (spre deosebire de „spaţiul fenomenal" ce există în conştiinţa noastră).

Realele tind să se păstreze neschimbate în mijlocul schimbării perpetue. Negând Herbart realităţii orice schimbare şi evoluţie, în metafizica lui se dovedeşte ca un duşman al idealismului speculativ.

În *psihologia* lui Herbart sufletul este o „Reală", o ființă simplă, absolută, de substanță spirituală. Scopul ei unic este acela de a-și păstra neschimbată ființa sa absolută în mijlocul tuturor schimbărilor.

Felul său de a se păstra este — reprezentarea.

Reprezentările nu sunt, dar devin puteri sufletești. Jocul lor se desfășoară pe „scena" conștiinței noastre psihice, împiedecându-se sau promovându-se reciproc. Reprezentarea care domină scena conștiinței, stăpânește și conduce întreaga noastră viață sufletească, prin urmare voința și sentimentul deopotrivă. Jocul acesta al reprezentărilor este pur mecanic și ca atare poate fi calculat și dirijat cu o preciziune matematică.

O reprezentare rămâne în conștiință, până ce o alta îi ia locul; iar trecând dincolo de „Pragul conștiinței", nu dispare, nici nu este pierdută, așteaptă în inconștient și se luptă până ce va reuși să pătrundă din nou pe scena luminoasă a conștiinței. Această luptă de a apare în lumină nu se face la voia întâmplării și fără nicio lege. Există o *statică* a spiritului, când reprezentările sunt oprite de a reveni în conștient, și o *dinamică* a spiritului, când circumstanțele le dă libertatea să apară în conștiința individului.

Acest schimb se datorește reprezentărilor ce se ajută reciproc pentru a ajunge sau a rămâne în conștiință. După Herbart reprezentările se combină, se atașează, dând naștere la fuziune. Cele nepotrivite se întunecă, dând naștere la complexiuni.

Fuziunea sau complexiunea reprezentărilor explică toate fenomenele sufletești ca: abstracțiunea, judecata, raționamentul, memoria și imaginația, chiar și sentimentul, dorințele și voițiile. Astfel sentimentul de plăcere este rezultatul unirii între două reprezentări, iar cel de neplăcere rezultă din contrastul sau antagonismul lor. Reprezentarea dominantă, cu ajutorul sentimentului promovează sau împiedică faptul voluntar.

In psihologia lui Herbart un capitol de o importanță deosebită pentru pedagogie este *apercepția,* adică acel proces psihologic prin care reprezentările sau cunoștințele noi sunt asimilate, *apercepute* de către cele vechi. Pe apercepție se bazează interesul pedagogic, atențiunea, înțelegerea, etc. Drept aceea ea este „piatra cea din capul unghiului" în pedagogia herbartiană. Scopul său în *teoria cunoașterii* este distincția clară a noțiunilor și precizarea raporturilor acestora. Importanța deosebită ce o atribue Herbart acestui proces rezultă din faptul că el definește filosofia ca „studiu al noțiunilor". De aceea chemarea ei este în primul rând să *lămurească și să precizeze noțiunile* și să cerceteze combinarea lor pentru formarea judecăților și a raționamentelor.

Etica este acea parte a filosofiei care se ocupă cu normele de apreciere ale faptelor omeneşti. Norma generală pentru aprecierea unei fapte este — în etica lui Herbart — plăcerea sau neplăcerea, bazată pe o *„evidenţă apriorică"*. O faptă bună o aprobăm pentrucă ne place, o faptă rea o reprobăm pentrucă nu ne place. Această *„evidenţă apriorică"* ne duce la piatra de încercare a valorii faptelor noastre, anume la *legea morală.* Astfel o faptă ne place atunci când este în conformitate cu legea morală şi ne displace când e în conflict cu aceasta.

Stâlpii de reazim ai legii morale sunt cele cinci idei morale:

1. Libertatea internă.
2. Perfecţiunea.
3. Bunăvoinţa.
4 Dreptatea.
5. Recompensa.

Aceste idei numai unite pot da o directivă voinţei. Ele alcătuiesc temelia eticei individuale. Dar Herbart se ocupă şi de etica socială pe care o bazează pe alte cinci idei morale deduse din cele de mai sus.

In legătură organică cu morala se află în cugetarea lui Herbart *religia.* Ea inspiră omului nădejde că străduaniile sale morale vor fi încoronate cu succes.

Contemplarea naturii şi mai ales a lumii organice, minunata ei finalitate conduce pe om în mod firesc la Dumnezeu, iar atributele Lui morale, cum sunt: sfinţenia, dragostea, dreptatea le consideră Herbart ca absolut necesare pentru conştiinţa religioasă. Insă nu admite ca filosofia să dovedească pe cale raţională existenţa lui Dumnezeu, sau să justifice în mod speculativ dogme.

După părerea lui Herbart însă nu există o ştiinţă despre obiectele credinţei religioase. Incercările speculaţiilor metafizice duc mai mult la rezultate nesigure, nicidecum la o convingere practică necesară pentru îndrumarea vieţii noastre religioase. Credinţa religioasă nici n'are nevoie de argumente. Ideea de Dumnezeu trăieşte şi se impune prin frumuseţea sa internă şi prin valoarea sa practică. Ea află un sprijin practic în contemplarea estetică-teleologică a naturii.

Pedagogia are misiunea să apropie tineretul de idealul moral. Scopul său şi-l formulează cu ajutorul eticei. Acesta este: *caracterul moral,* exprimat de Herbart în mod original prin cuvintele: „Die Charakterstärke des Sittlichen". Acest scop trebue să-l servească învăţământul. Drept aceea pedagogia lui Herbart pretinde un *învăţământ educativ.*

Cum a reuşit Herbart în pedagogia sa să unească într'un întreg armonic aceste două noţiuni „învăţământ" şi „educaţie" — realităţi

disparate până la el şi adeseori chiar şi după el — ne răspunde psihologia şi etica lui, cei doi stâlpi, pe care se sprijineşte ştiinţa despre educaţie.

Psihologia şi etica lui Herbart ne dovedesc — precum am văzut — că întreaga vieaţă sufletească a omului este condusă de reprezentări. Prin urmare pedagogia îşi va putea ajunge scopul său, va putea forma caractere morale, dacă învăţământul va împărtăşi elevilor *reprezentări clare*. Din pricina aceasta studiază Herbart cu multă temeinicie procesul psihologic al *formării reprezentărilor*, ca apoi ţinând seamă de legile sufletului, să-l poată dirija — cum credea el — „cu exactitate matematică".

Calea ce duce la dobândirea de reprezentări clare pleacă dela experienţa câştigată din lumea concretă, care înaintând dela o treaptă la alta (de aici numirea de trepte formale), se înalţă spre lumea noţiunilor abstracte, ca să coboare din nou la lumea concretă.

In „Şcoala herbartiană" s'a făcut mult caz de aceste „trepte formale", câtă vreme Herbart n'a urmărit altceva decât să descrie un proces psihologic, să descrie calea practicată de întregul învăţământ şi înainte şi după el. Numărul şi numirea acestor „trepte" variază la urmaşii lui Herbart. Cea mai cunoscută este numirea dată de Wilhelm Rein şi anume: 1. Pregătirea cu anunţarea ţintei; 2. Predarea; 3. Asocierea; 4. Sistematizarea; 5. Aplicarea.

Herbart însă n'a cerut niciodată ca fiecare lecţie să treacă prin aceste cinci forme, din care ar rezulta o fărămiţare nepedagogică şi o intelectualizare nepsihologică, greşală în care cad mulţi herbartieni prea zeloşi.

In orice caz ele trebuesc aplicate unde e posibil şi totdeauna cu tactul pedagogic cuvenit. Ca o urmare a acestora Herbart fixează cele trei metode de învăţământ: analitic, descriptiv şi sintetic.

Cheia reuşitei oricărui învăţământ este *interesul*, care ocupă un loc de frunte în pedagogia lui Herbart. Interesul trebue să fie multilateral, pentrucă activitatea spiritului uman este multilaterală. Învăţământul care reuşeşte să trezească interesul elevilor, cucereşte atenţiunea acestora, deschizând larg drumul spre sufletul lor primitor pentru a-l cuceri.

Pentru întocmirea planului de învăţământ în vederea scopului final, care este formarea caracterului moral, Herbart stabileşte principiul treptelor cultural-istorice şi principiul concentraţiunii.

Aceste principii ale lui Herbart formează obiect de vie discuţie între pedagogi şi anume între elevii lui pe de o parte şi între cateheţi pe de altă parte, cari în „Istoria împărăţiei lui Dumnezeu", scoasă la suprafaţă de Herbart, şi aşezată în centrul învăţământului întreg, văd

un triumf al Religiunii asupra celorlalte obiecte de învățământ, susținute de pedagogii profani, pentru cari Religiunea, ca obiect de învățământ, era ceva secundar sau chiar de prisos.

Din această discuție rezultă o vastă literatură pedagogică, ce alcătuiește temelia pedagogiei științifice moderne.

Precum am văzut I. Fr. Herbart creiază bazele unei pedagogii științifice, a acelei pedagogii pe care o desvoltă apoi urmașii săi: Ziller, O. Strümpell, I. Stoy, Th. Vaitz, O. Willmann și W. Rein, cari alcătuiesc cunoscuta „școală herbartiană". Abia prin munca stăruitoare și rodnică a acestor elevi ai săi ajunge Herbart cunoscut în lumea pedagogică, pentrucă el, din cauza expunerii greoaie a ideilor sale, devine accesibil, cât trăiește, numai unui cerc foarte restrâns de specialiști.

Ca orice gânditor mare, așa și Herbart și-a avut criticii lui. Aceștia afirmă că psihologia sa nu este pur empirică, cum ar pretinde o pedagogie strict științifică dorită de el; ea se bazează pe o metafizică, foarte mult discutată, în centrul căreia stă „Reala" despre ființa căreia nu putem ști nimic. Și sufletul ne este prezentat ca o „Reală".

Această psihologie sufere și de intelectualismul veacului său, admițând ca singură activitate a sufletului pe cea intelectuală, și anume „reprezentarea", iar sentimentul și voința sunt reduse la simple modificații sau derivate ale reprezentărilor.

Etica lui este intelectualistă, de aceea rămâne prea rece și prea străină față de frământările vieții omenești, păstrându-se la o înălțime abstractă în care nu poate pătrunde căldura vieții.

Dar cu toate criticile cari i s'au adus și i se aduc, doctrina pedagogică a lui Herbart este cea mai răspândită în domeniul educațiunii. Pedagogia lui și mai ales literatura pedagogică a „școalei herbartiene" a fost un izvor de autoritate nediscutată pentru pedagogii noștrii ardeleni, cari făcându-și studiile în Germania, au aflat la elevii lui Herbart temelia cea mai adecvată pentru o pedagogie științifică ce avea să se desvolte sud scutul Bisericii. O pedagogie care are de scop suprem formarea caracterului religios-moral, iar ca material de concentrațiune „Impărăția lui Dumnezeu" era parcă anume creată pentru școala noastră confesională din Ardeal.

Pedagogia românească din Ardeal ajunge în contact nemijlocit cu școala herbartiană din Germania, datorită strădaniilor marelui Mitropolit Andrei Șaguna, de a-și forma buni profesori de pedagogie. Intre cei dintâi tineri trimiși de Șaguna la studii în străinătate, a fost și Ioan Popescu, care, ajungând la Leipzig, devine un elev distins al marelui pedagog Tuiscon Ziller. Vrednicul profesor dela Institutul pedagogico-teologic Andreian, prin monumentalele sale lucrări: *Organul*

pedagogic şi *Psihologia empirică*, este cel dintâi semănător al ideilor herbartiene în şcoala românească din Ardeal.

Spaţiul nu-mi permite să mă opresc la toţi pedagogii noştri herbartieni, dintre cari mai amintesc aici pe: 1. Ştefan Velovan, 2. Dr. Danil Popovici-Barcianu, 3. Dr. Petru Şpan, 4. Dr. Vasile Stan, 5. Dr. Ioan Stroia, 6. Dr. Petru Pipoş, 7. Dr. Vasile Bologa, 8. Dr. Petru Barbu.

Lecţiile lor practice ţinute în spiritul şcoalei herbartiene stăruie încă vii în memoria vrednicei noastre dăscălimi şi preoţimi, care a rămas toată viaţa ei fidelă celor învăţate în „Seminar", iar prin activitatea lor, duhul lui Herbart continuă a trăi şi azi în şcolile noastre *mai viu* chiar decât la el acasă, în Germania.

Meritul nediscutat al pedagogilor noştrii herbartieni, — cari aproape toţi au fost preoţi şi au crescut şi lucrat sub aripa ocrotitoare a Bisericii mame, — a fost introducerea unui spirit ştiinţific în pedagogia românească din Ardeal; desvoltarea ştiinţelor auxiliare ale pedagogiei; întrebuinţarea rezultatelor acestor ştiinţe ca bază a pedagogiei în şcolile noastre din Ardeal; aplicarea celor mai moderne principii didactice şi metodice în toate ramurile învăţământului primar şi secundar; apariţia numeroaselor manuale de şcoală întocmite după cerinţele unei pedagogii ştiinţifice; zidirea localurilor de şcoală şi înzestrarea lor cu material didactic conform cerinţelor pedagogice moderne; formarea unui corp didactic bine pregătit şi selecţionat, pregătirea căruia nu înceta deodată cu pregătirea lui şcolară, ci continua printr'o rodnică activitate ştiinţifică, publicată în cărţi de valoare şi prin reviste pedagogice, întemeiate şi conduse cu multă pricepere şi vastă cunoştinţă profesională de aceşti mari dascăli ai neamului robit.

Ei au creiat prin condei şi mai ales prin grai viu acea atmosferă de spiritualitate pedagogică, ce era absolut necesară unei dăscălimi care avea o misiune pe cât de grea, pe atât de sfântă: „libertate prin cultură".

Dr. NIC. TERCHILĂ

NOTA REDACŢIEI: Centenarul lui Herbart a fost cinstit la Sibiu printr'un festival organizat în ziua de 16 XI. în sala festivă a Prefecturi judeţului, de către Academia Teologică Andreiană şi Şcoala Normală „Andrei Şaguna" cu secţiile ei de băieţi şi fete, adecă de acele institute unde trăieşte vie memoria marelui pedagog german şi a elevilor lui ardeleni. Cu acest prilej păr. profesor Dr. N. Terchilă a citit expunerea de mai sus, care este un rezumat al unui studiu mai desvoltat: *Herbart şi herbartienii români din Ardeal*, publicat de d-sa în *Anuarul XVII (1940—1941)* al Academiei Teologice Andreiane ortodoxe Române din Sibiu. Trimitem deci la acest studiu pe cei ce doresc să cunoască mai de aproape această problemă.

CONSERVAREA, RESTAURAREA BISERICILOR DE LEMN ŞI EDIFICAREA BISERICILOR NOUI ÎN JUD. HUNEDOARA

Conservarea, restaurarea bisericilor de lemn şi zidirea bisericilor noui sunt probleme de o neliniştitoare actualitate. Bisericile de lemn dispar mereu. În jud. Hunedoara, în comunele Vaţa de sus, Târnava de Criş, Birtin, Buceş-Vulcan, Burjuc, Făgeţel, Tămăşeşti, Groş, Cerbăl, Alun, Vălar, Cernişoara-Floreasa, Iscroni, Petros s'au edificat ori se edifică biserici noui, deci 14 biserici aşteaptă demolarea. În alte comune vechile biserici de lemn fiind în rea stare au fost restaurate şi modernizate atât de greşit, încât nu mai prezintă vre-un interes (la Vorţa, Căinelul de sus, Coşeşti, Panc-Sălişte, Ulm, Arăneş).

S'au clădit apoi în anii din urmă biserici de lemn noui fără vreo valoare artistică de ex. Valea mare, Vălar, Cernişoara-Floreasa, Luncani (vale), Ribicioara de sus, ori altele noui de lemn în alt stil: de ex. Visca, Băgara, Groş, Poeniţa Voinii, care nu au nicio legătură cu vechiul stil al bisericilor de lemn. În alte cazuri s'au introdus modificări greşite la stilul vechiu, de ex. la Luncani bârne orizontale la turn, la Brădet turn de piatră, la Luncşoara acoperirea pereţilor cu scânduri verticale, la Ferigi a faţadei la vest. La acestea se adaugă coifurile de tinichea, ţigle la acoperiş ori turn, tencuirea, ferestrile mari, dispariţia arcadelor turnului, înlocuindu-se cu ferestre, acoperirea cu şindrilă a peretelui ori boltei.

Dispariţia bisericilor de lemn e o tristă realitate. Anual dispar în medie două biserici, într'un judeţ, vreo 40 anual, în consecinţă în 25 ani, sunt sortite a dispărea cu totul cele vreo 1000 câte au mai rămas în Transilvania, dacă nu se iau măsuri serioase şi grabnice. Cu ele dispare şi vechea pictură şi adeseori şi vechile obiecte de cult, mobilierul şi amănuntele. Câte au dispărut fără să ni-se fi păstrat o fotografie, un desen, fiind astfel pierdute pentru ştiinţă! *Cauzele* acestei dispariţii

sunt: 1. crescând satele, ele au devenit neîncăpătoare; 2. există o mentalitate falsă în popor şi chiar la unii intelectuali, că ele ar însemna ceva inferior, o dovadă a sărăciei; 3. sătenii afirmă, că nu se mai găsesc bârne atât de lungi şi masive azi, nici chiar lemn pentru şindrilă corespunzătoare, apoi generaţia de azi nici nu mai este capabilă de a lucra ca în vechime, a construi ceva egal, a sacrifica atâta timp pentru sculptura uşilor şi a amănuntelor dela turn, etc. *Ce e de făcut?* Este o datorie a conducătorilor bisericeşti şi a intelectualilor a impune un respect mai mare faţă de aceste vechi comori de artă, dispreţuite de necunoscători şi a ajuta conservarea lor, fiindcă nu în toate satele ele au devenit neîncăpătoare. Comisiunea Monumentelor Istorice are datoria de a le declara monumente istorice şi a îngriji conservarea lor. Nu toate merită a fi păstrate, deoarece nu toate sunt opere de artă ori de interes istoric. Este deci o necesitate a stabili, care din ele merită a fi menţinute, chiar dacă s'a zidit o biserică nouă, mai încăpătoare. A le declara monumente istorice nu înseamnă încă suficient, dacă lipsesc mijloacele de conservare, deoarece nici Comisiunea Monumentelor Istorice, nici parohia nu sunt în stare să le conserve, aceasta reclamând cheltuieli prea mari. Rămâne deci să stabilim pe judeţ care trebuesc menţinute şi conservate neapărat, iar restul va putea fi demolat după ce s'au luat *fotografii, şi au fost reproduse desemnurile, inscripţiile şi s'au salvat pentru un muzeu amănuntele:* uşi, uşi împărăteşti, mobilier, obiecte de cult. Fotografiile, planşele vor fi depuse la Seminarul de istoria artei ori şi la Comisiunea Monumentelor Istorice, ca să poată fi accesibile studiului. În jud. Hunedoara 45 pot fi demolate imediat ori atunci când comunele vor avea o biserică nouă, neprezentând nici un interes deosebit; aceste sunt: Ribicioara de sus, Godineşti, Dumeşti, Sârbi, Vulcan, Căoi, Sulighete, Bălata, Şoimuş, Căinelul de jos, Bejan, Ohaba, Baştea, Fintoag, Făgeţel, Coşeşti, Tămăşeşti, Zam-sat, Cerbia, Pogăneşti, Ferigi, Muncelul mic, Runcul mic, Almaşul de mic, Almaşul mic de munte, Almaşul mare-Brădet, Valea mare, Buneşti, Groş (veche), Ulm, Ciulpăz, Cerbăl, Socet, Runcul-mare-Goruia, Runcul mare-sat, Bunila, Vălar (nouă), Cernişoara-Floreasa (nouă), Vadul Dobrei, Livezeni-Sălătruc, Măleia, Petrila Lunca, Dâlja mare, Dealul Babii, Băniţa. Înafară de acestea se vor putea demola şi altele care se vor stabili din caz în caz, restrângându-ne menţinerea numai la cele mai reprezentative şi cele mai vechi. Aceste ar fi menite să păstreze firul tradiţiei şi să inspire pe viitorii meşteri bărdaşi constructori, pictori, tâmplari şi industriaşi.

Pentru a împiedeca restaurările, alterările, măririle contrare tradiţiei, necorespunzătoare stilului, se impun următoarele: 1. să nu se

permită în viitor ca o biserică de lemn să fie acoperită cu ţiglă, tinichea, eternită, nici la turn, nici la acoperiş, ci cu şindrilă; 2. să se împiedece ca arcadele galeriei turnului să fie înlocuite cu ferestre, cu ori fără obloane; 3. să nu se permită tencuirea exterioară ori interioară a clădirii, deoarece aceasta, ca şi tinicheaua şi ţigla răpesc caracterul arhitecturii în lemn, puritatea materialului. Tencuiala în loc să conserve lemnul îl coace. Pentru a împiedeca pătrunderea frigului, interiorul se poate căptuşi cu scânduri (fără însă a acoperi pictura murală); 4. să se împiedece văruirea pereţilor, uşilor, ferestrelor şi inscripţiilor, fiindcă şi aceasta denaturează caracterul lemnului, adecă puritatea materialului şi îngreunează ori face imposibilă cetirea inscripţiei şi ornamenticei; 5. să se împiedece tăierea cu scop de a mări uşile şi ferestrele vechi, mici ca dimensiune, deoarece acestea contribue la penumbra mistică, iar mărirea lor este dăunătoare pentru ştiinţă şi denotă lipsă de respect faţă de munca înaintaşilor; 6. să nu se îndepărteze ferul şi sticla veche dela ferestre. Acolo unde numărul sufletelor a crescut şi biserica a devenit neîncăpătoare, ea poate fi mărită, fără a i se schimba însă construcţia, forma, proporţia dintre turn şi corpul bisericii, situaţia turnului la Vest. În acest caz coiful turnului trebue proporţionat ridicat în înălţime; de asemenea acoperişul clădirii. Ca model pentru proporţii şi turn poate servi biserica din Dănuleşti, numai pentru turn şi aceea din Căinelul de sus, Buneşti, Băcăinţ, Găunoasa, Curechi. La repararea turnurilor să se ţină seamă de aceste vechi şi frumoase exemple şi să se înlocuiască ţigla sau tinicheaua cu şindrilă, dar nu cu şindrilă de fabricaţie modernă, ci cu cele de model vechiu, mai groase, făcute de ţărani. Să se evite şi obiceiul rău de a plasa scândura toacei între arcadele turnului cu capetele ieşite, stricându-se astfel armonia aspectului.

Lemnul fiind material nedurabil, nu numai şindrila, turnul, dar şi bârnele trebuesc înlocuite din timp în timp cu altele noui, sănătoase. Orice înlocuire trebue să se facă însă fără a denatura forma şi construcţia veche. Mai ales turnul este reînoit de obiceiu cam tot la 30 ani şi adeseori constatăm, cum meşterii actuali îi schimbă nu numai arcadele, coiful, dar şi forma, proporţiile, şi înlocuesc scândurile din jos de galerii, frumos tăiate ca o dantelă, cu simple scânduri fără nici un decor. Dar înlocuirile parţiale nu pot salva o biserică ale cărei bârne şi grinzi au început să putrezească în general. Aici, în caz că monumentul trebue păstrat, conservatorul va recurge la mijloacele ştiinţifice de azi, care provoacă mai întâi uscarea lemnului, scoaterea umezelii, apoi impregnarea lui, cu scopul de a-l feri în viitor de umezeală. Impregnarea este necesară şi la monumente de lemn sănătoase pentru

a le feri în viitor de putrezire. Impregnarea se face prin diferite preparate chimice, cum e clorura de zinc, vitriolul din cupru, vapori de ulei de creosot („Tekreo") şi gudron de huilă (de cărbuni de pământ), acesta din urmă este cel mai obişnuit. In Elveţia, conservarea monumentelor istorice de lemn este o preocupare continuă a Comisiunei Monumentelor, iar pentru conservarea caselor de locuit, tot din lemn, ale particularilor, există firme (de ex. E. Hüni & Co. în Zürich, Schweizerische Gesellschaft für Holzkonservierung A. G., Zofingen, W. Kummer, Wiedlisbach) cari se ocupă numai cu conservarea lemnului contra putrezirii şi focului. Există materiale de impregnare în special contra focului (de ex. Paraflam). Faţă de realizările avansate din Elveţia şi ţările nordice[1]) în privinţa conservării monumentelor de lemn în Transilvania nici stăpânirea ungurească — din motive uşor de înţeles — nici stăpânirea românească nu a făcut tot ce trebuia. Este o datorie a Comisiunei Monumentelor Istorice a introduce şi la noi impregnarea contra putrezirii şi incendiului, măcar a celor mai de seamă biserici şi case de lemn, ca să salvăm ceea ce se mai poate. Chestiunea nu este atât de simplă cum s'ar crede, nu ajunge a avea reţeta lichidului de impregnare şi a o aplica, ci e nevoie de un specialist expert, care să studieze monumentele noastre la faţa locului şi să dea unui conservator român indicaţiile necesare, cum trebue procedat.

Aceeaşi atenţie trebue să o dăm şi conservării picturii murale, apoi a iconostaselor şi icoanelor. In unele biserici de lemn pătrunde ploaia şi aceasta e cauza alterării ori nimicirii, în cele mai multe cazuri picturile sunt acoperite cu un strat de fum şi praf. După principiile de azi e recomandabil a conserva şi nu a restaura: a păstra ceea ce mai există şi aşa cum există, nu a înfrumseţa după fantezie şi astfel a denatura originalul. Se impune împiedecarea pătrunderii ploaiei şi spălarea picturilor. Dar numai prin conservatori pricepuţi, nu prin artişti nechemaţi; nu fiecare pictor se pricepe la asemenea lucrări. In jud. Hunedoara o seamă de picturi murale şi icoane vechi au fost stricate prin restaurarea unui oarecare măestru Franz din Toc.

Conservarea vechilor biserici de lemn nu înseamnă să nu clădim *biserici noui*, corespunzătoare cerinţelor moderne. Avem clădiri recente, cari ne fac să meditäm asupra problemei. Astfel sunt bisericile din Tămăşeşti, Alun, Burjuc. Problema care se pune aici este următoarea: Arhitectura bisericilor dela sate să rămână o artă a satelor, deci una

[1]) Fr. Rathgen, *Die Konservierung von Altertumsfunden*. III. p. 133—49. Berlin-Leipzig, 1924. — Prof. Knuchel şi I. Seger la Congresul lemnului din Berna, 1936. — E. Hüni, *Holzkonservierung gegen Fäulnis und Feuer*. „Schweizer Holzbau" Zürich-Leipzig, 1936.

țărănească, ori să fie opera arhitecților dela orașe? Fără îndoială, prima ar fi de dorit. Dar dacă vrem o artă țărănească, aceasta nu în bisericile de zid își va avea expresiunea cea mai potrivită. Cu greu ne putem închipui meșteri țărani ardeleni ridicând biserici de piatră ori cărămidă în stil românesc. Planurile trebuesc concepute de arhitecți buni cunoscători ai stilului bizantin și românesc și la execuție pot lucra meșterii români dela sate. Care este experiența celor două decenii de arhitectură bisericească în Transilvania? S'a edificat extraordinar de mult în cărămidă și piatră, dar impresia ce o câștigăm este, că au lipsit directivele necesare, bazate pe o cumpănire matură a problemei; se pare, că incidentalul a jucat un prea mare rol și că aprobările s'au dat cu ușurință. Clerul nostru cerea stil bizantin ori stil românesc, fără a fi el însuși în clar adeseori în privința acestora. Arhitecții, în majoritate străini, cunosc mai puțin aceste stiluri. Se nasc astfel creațiuni hibride, cari nu aparțin nici unui stil și nici fericite nu se pot numi. In bisericile ortodoxe trebue să domineze cupola ori cupolele, iar nu turnul de vest, care e ceva apusean. In nouile biserici de zid însă turnul ori turnurile au aceiași importanță ca și cupola. A doua greșală este accentuarea înălțimii față cu lățimea: față cu corpul bisericii turnurile ori cupolele sunt prea înalte, lipsește echilibrul din arta bizantină între înălțime și lățime, între lungime și lățime. Aceste două abateri se datoresc influinței proporțiunilor bisericilor săsești și ungurești, cu turnuri de Vest înalte. Prin îndrumări hotărâte, grijă și perseverență, neajunsurile semnalate pot fi înlăturate. Se cer însă arhitecți români cunoscători ai bisericilor din Muntenia, Moldova și ai vechilor tradiții românești din Ardeal, ori planuri concepute de arhitecții Comisiunii Monumentelor Istorice, execuția rămânând pentru măeștrii locali. Având în vedere mijloacele reduse ale sătenilor, ne e teamă, că aceste biserici de zid, concepute de arhitecții orașelor vor fi opere de artă cultă sărăcită, rustificată, simplificată, deci nici veritabilă artă cultă, nici țărănească. Ne e teamă apoi, în cazul unor planuri model executate chiar de arhitecți pricepuți, că ele vor duce la uniformitate și repetiție stearpă.

La Românii din Transilvania biserica de zid a fost întotdeauna o excepție, marea majoritate formând-o cele de lemn. De ce nu ne-am reîntoarce la sate la această tradiție? In jud. Hunedoara, dar și în altele, tradiția lemnului se continuă și azi, din nefericire însă modificată, prin modernismul venit dela orașe, ucigător de stil și de puritate materială. Exemple: Ribicioara de sus 1919—24, Valea mare 1922, Almășel 1928, Băgara 1930, Groș și Luncani 1935, Cernișoara-Floreasa și Vălar-Buzdular 1938, Visca și Luncșoara 1939.

Dându-le exemple bune de urmat chiar din judeţul lor şi făcând propaganda necesară pentru arhitectura lemnului între ţărani, s'ar putea da o nouă desvoltare artei româneşti de a clădi în lemn. In Elveţia, în Oct. 1936, arhitecţi, ingineri, urbanişti, profesori, silvicultori, economişti uniţi au discutat într'un congres[1]) la Berna problema arhitecturii în lemn, au scos două volume[2]) şi un număr special de propagandă din gazeta „Der Bund", pentru intensificarea clădirii în lemn, cu scopul de a-i reda locul ce-l merită alături de beton şi fer, arătând avantajiile arhitecturii în lemn, adecă: ieftinătatea materialului şi transportul lui uşor; edificarea în lemn se execută mai repede, deci mai ieftin; casa de lemn este iarna mai caldă, aşadar mai sănătoasă, reclamă mai puţin combustibil; vara este mai răcoroasă, nu are pereţi reci ori umezi; ea ocupă mai puţină suprafaţă edificată, deci dă mai mult spaţiu; plasarea ferestrelor este mai uşoară; lemnul este un material viu, mai prietenos decât piatra; durabilitatea azi este asigurată prin mijloacele de impregnare; el este acomodat nu numai pentru case, biserici, dar şi pentru opere mai mari inginereşti: uzine, poduri, hale, etc.; lemnul nu ruginește şi nu e alterat prin aburi chimici şi săruri; lemnul e mai rezistent faţă de intemperii, decât păretele tencuit; cerinţelor moderne de locuit se acomodează mai bine în forma planului. Deprecierea arhitecturii în lemn se atribue jumătăţii a doua a sec. 19. In istoria artei aprecierea vine din nou în al treilea deceniu al sec. nostru. Strzygowski are în această privinţă un mare merit.[3]) In America din 135 milioane de locuitori, 80 milioane locuesc în case de lemn. Dacă în străinătate s'a revenit nu numai la aprecierea arhitecturii în lemn, dar la construcţiile în lemn, de ce nu s'ar reveni la noi în Transilvania şi azi bogată în păduri. Ţăranii noştri susţin că nu mai pot găsi grinzi de stejar atât de lungi şi masive ca şi cu secoli înainte — o chestiune care intră în competinţa silvicultorilor. Dacă este cazul, acest neajuns ar putea fi înlăturat prin înmulţirea şi legarea bârnelor pentru a câştiga dimensiunile dorite, — o nouă tehnică, care permite biserici de dimensiuni mai mari decât în vechime.

---

[1]) *Holzkongress in Bern*, „Der Bund" Berna, 28 Oct. 1936. — *I. Schweizerischer Kongress zur Förderung der Holzverwertung*, in „Neue Zürcher Zeitung", Zürich, 4 Nov. 1936.

[2]) C. A. Schmidt, *Schweizer Holzbau*, Zürich-Leipzig, 1936. — M. Lutz, *100 alte Berner Holzhäuser*, Berna, 1936.

[3]) I. Strzygowski: *Der vorromanische Kirchenbau der Westslaven*, „Slavia", Praha, 1924, p. 392—446. — *Die europäische Kunst*, „Belvedere", Vol. V., f. 26, p. 37—55. — *Die Holzkirchen in der Umgebung von Bielitz.* — Biala, Posen 1927. — *Heidnisches und Christliches um das Jahr 1000.* Wien, 1926. — *Altslavische Kunst.* Augsburg, 1929.

Un al doilea soiu de biserici de lemn moderne avem la Groş şi Poeniţa Voinii, ambele concepute de arhitectul orăşean. Elementul bizantin, cupola, nu lipseşte, fiecare având câte două cupole. Aspectul general şi în raport cu mediul este favorabil, îmbucurător. Costul (de 170.000 în afară de material) la Groş, faţă cu bisericele de zid ce costau în acea vreme cam un milion, este de asemenea favorabil. Două lucruri sunt însă de criticat la biserica din Groşi: 1. tencuirea şi văruirea interiorului şi ţigla la acoperiş; era de preferat blănirea cu scânduri, şi întrebuinţarea şindrilei la acoperiş, ca să păstrăm puritatea materialului; 2. cel mai mare defect este însă că ea nu e operă naţională, nici ţărănească, cum aşteptam la sate. E operă de artă cultă a unui arhitect străin, care rupe cu tradiţia şi stilul vechiu căci bisericile de lemn româneşti în Transilvania nu aveau cupole şi erau de plan longitudinal cu turn spre vest. Biserica de lemn din Groş şi Poeniţa Voinii introduce la noi deci un nou tip, care nu are rădăcini, pe când noi aşteptam o creaţie pe baza tradiţiei.

Iată câteva păreri cu privire la conservarea bisericilor şi zidirea de noui biserici. O serie de îndemnuri trebue să fie adresate ţăranilor dreptcredincioşi de către preoţi. Inainte de toate respectul şi pietatea faţă cu bisericile de lemn, faţă de vechea pictură şi obiectele de cult. Prin vorbe bune ţăranii pot fi ambiţionaţi ca să înlocuiască uşile simple ale bisericilor cu altele frumos cioplite şi crestate, ca crucile din cimitirul din jurul bisericii şi cele de drumuri, acolo unde sunt simple obiecte de necesitate să fie artistic lucrate, aşa cum erau odinioară; la fel crucile de mână, sfeşnicile, policandrele, mobilierul bisericii. Femeile ar putea fi ambiţionate să doneze pentru biserici numai ştergare ireproşabil artistic executate, spre a fi aşezate deasupra icoanelor de pe iconostas şi pereţi; la fel acoperitoarele brodate pentru altar, tetrapod, strane. Cele mai vechi şi frumoase exemplare vor intra în Muzeul arhidiecezan. Tot aici vor intra şi vechile xilografii cari decorau pereţii ori iconostasul, acestea fiind ameninţate cu distrugerea, pe când la muzeu sub sticlă ar mai putea fi păstrate mult timp. Ceea ce trebue să dispară din bisericile noastre sunt reproducerile colorate pe hârtie ale icoanelor catolice, cumpărate de credincioşi la oraş ori dela comercianţi ambulanţi, şi donate bisericii. Neajunsul acesta ar putea fi înlăturat prin înfiinţarea unui magazin de icoane, executate de artişti serioşi, versaţi în iconografia noastră, iar după acestea să se execute reproduceri colorate pentru cei cu mijloace reduse. Cei mai cu dare de mână să fie sfătuiţi a cumpăra veritabile picturi pe lemn ori pânză. In ultimii 30 ani în judeţul Hunedoara şi aiurea nu s'au mai făcut donaţii de acest soiu.

CORIOLAN PETRANU

UN DASCĂL ARDELEAN UITAT: MOISE PANGA[1)]

Mai ambiţios şi mai inteligent, dacă nu tot pe atât de bine pregătit, ca vicarul Năsăudului, Ion Marian, care fusese şi el, pentru un timp, învăţător, Moise Panga nu se va lăsa intimidat de invidiile şi uneltirile chiar şi ale unora dintre foştii lui elevi; ba din contra, le va folosi pe toate, pentru a rămâne pe linia adevăraţilor deschizători de drumuri. Căci în activitatea lui dăscălească nu se va mulţumi numai îndeplinind atribuţiunile impuse de regulament, completate de dispoziţiunile Comisiei Şcolare a regimentului II şi, ulterior, I-ul de graniţă; el vedea mult mai departe şi înţelegerea lui pentru şcoală, ca instituţie în serviciul neamului, era pe cât de adâncă, pe atât de clară. Un neastâmpăr intelectual a caracterizat toată viaţa acestui dascăl, vecin, prin locul de baştină, cu alt mare dascăl, Gh. Lazăr.

Moise Panga s'a născut în Racoviţa (jud. Sibiu), fruntaşă comună grănicerească, lângă Avrig, la anul 1804, din părinţi ţărani cu stare modestă. Primele cunoştinţe de carte şi le-a început la şcoala din sat, care avea deja o vechime de aproape un sfert de veac. Din îndemnul dascălului său, a fost dus la şcoala normală a regimentului I grăniceresc, din Orlat (Sibiu). Multă carte n'a prea putut învăţa aici, fiindcă înşişi dascălii — „dascăli de dăscălie" — nu erau nici ei, la acea dată, decât nişte învăţători mai ageri, mai iscusiţi. Cât timp va fi învăţat la şcoala normală din Orlat, nu ştim. Dar putem deduce. Pentru asimilarea cunoştinţelor ce se cerea unui învăţător, pe acea vreme, erau fixate 6, 4 şi 2 luni, ba chiar şi şase săptămâni (Sibiu). Mult încoace spre timpul nostru (1862), *Şcoalele normale* se mai numeau şi *şcoale capitale-model*, fiindcă erau aşezate în capitale de provincii (?), şi egalau cu patru clase de gimnaziu.

[1)] Din lucrarea: *Contribuţia învăţătorilor din Ardeal şi Banat la cultura românească*.

Tipul de şcoală normală, pe care l-a urmat Moise Panga, am putea-o asemăna, dacă nu şi mai puţin, cu clasele cursului complimentar (suprapimar) al zilelor noastre. Dacă la 1862, în asemenea şcoli (regionale), se propunea: religia, gramatica, caligrafia, calculul, şt. naturale, cunoştinţe din istoria patriei (numai prin cărţile de lectură), cântul şi desenul, natural, limba de predare: maternă,[1]) cu 42 de ani înainte de sigur materiile de învăţământ vor fi fost mai puţine şi cantitatea de cunoştinţe tot pe atât de redusă. Isprăvind cursurile la 1824, e numit învăţător pe teritoriul regimentului I grăniceresc.

Îl găsim ca învăţător pe raza acestui regiment, până la 1834. Între timp, la 1831, Comanda regimentului satisfăcând un ordin împărătesc de a trimite, ca bursier, pe cel mai destoinic învăţător la cursurile pedagogice de perfecţionare ce se ţineau la Lemberg, aprecierile superiorilor cad asupra lui Moise Panga. La Lemberg stă un an. Aici, în contact cu distinşi dascăli şi pedagogi, în atmosfera sobră a acestui institut catolic, a trăit ceasuri care i-au imprimat în suflet, pentru tot restul vieţii, un mod de trăire severă, sinceră, justă şi totuşi străbătută de un cald elan, care mergea, uneori, până la desinvoltură. Dacă ar fi rămas numai cu cele dintâi, înregistram o inteligenţă rigidă, stearpă; un dascăl a cărui inimă n'ar fi cucerit pe nimeni, iar pe urmaşi nu i-ar fi obligat să-i reţină numele. Cât a profitat modestul învăţător din Racoviţa-Sibiului, pe care o părăseşte pentru multă vreme, e suficient să notăm că la întoarcere ştia la perfecţie germana şi utiliza binişor latina. Nu trebue să ne îndoim de cunoştinţele pedagogice şi filosofice pe care şi le va fi câştigat. Aceasta ne-o va dovedi în curând.

Tot la Lemberg face cunoştinţă cu un alt bărbat de inimă, trecut prin teologia din Blaj, Ioan Marian, cu al cărui nume se laudă ţara Năsăudului. Şi pe dreptul. O incidenţă plăcută; din ea se naşte o prietenie nu totdeauna destul de sinceră. Trebue să reţinem un lucru: s'au întâlnit doi pasionaţi ai muncii, care pentru realizarea idealurilor lor, idealuri vizând numai binele neamului, nu au evitat prilejul unor ciocniri dureroase. Norocul că ele n'au depăşit măsura, spre a fi exploatate de streini. Un moment tragic pentru Moise Panga, când, spre sfârşitul vieţii, îşi dădu seama că Ioan Marian a deschis o pagină luminoasă în istoria şcoalelor năsăudene, iar el, dascăl neîntrecut întru ale şcoalei, rămâne o simplă figură de pedagog, cu recunoscute calităţi şi mari virtuţi, în faţa căruia se pleca până şi Basiliu Petri. Dar atât.

După terminarea cursurilor dela Lemberg, al căror beneficiar serios a fost, Moise Panga s'a reîntors pentru a-şi continua munca la

[1]) *Amicul Şcoalei*, An. I. pag. 118.

postul său, undeva prin apropierea Sibiului. Din 18 Ianuarie 1834, prin ce împrejurări, nu ştim, îl vedem funcţionând ca învăţător la Şcoala normală din Năsăud.

Atât şcoala aceasta cât şi cea dela Orlat, ca şi surorile lor dela: Panciova, Biserica Albă, Petrinia şi Timişoara sau Oradea, Blaj şi Sibiu, s'au născut după acel regulament şcolar: „Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Ungariae et provincias eidem adnexas" (1764) al Mariei Terezia. Prin el se pune o bază serioasă învăţământului prin creiarea unei şcoli poporale superioare, unei şcoli model, numită şcoală normală. În aceste şcoli se face de aici înainte adevărata pregătire a învăţătorilor în cursuri de 6, 4 ori 2 luni. Candidaţii ascultau aci prelegerile (lecţii model) ale învăţătorilor normali, se deprindeau în obiectele prescrise pentru norme, adică în religie şi în morală, în limba maternă, puţină cetire latinească, în caligrafie, în gramatică şi ortografie, în comput şi în regulele şcolare. Vedeau şi învăţau procedura învăţătorului, pe care, câteodată, îl suplineau. [1])

Ce l-a determinat pe Moise Panga să părăsească teritoriul regimentului I grăniceresc, căruia îi datora mult? E posibil să fi fost înţeleşi cu Ioan Marian ca să lucreze împreună. Mai putem adăuga un alt motiv: Orlatul nu se bucura de destulă atenţie din partea comandamentului militar; de aci şi cauza că pe la această şcoală n'a trecut niciun învăţător de seamă. De abia cu Moise Panga şi Basiliu Petri, din îndemnul lui David Urs de Marginea (1871) ea îşi schimbă aspectul. Ajuns la Năsăud, prin forţa lucrurilor, e nevoit, deocamdată, să-l secondeze în muncă pe Ioan Marian, fără a avea vreo iniţiativă. Când, la 1837, Ion Marian, care dela 1834 era directorul şcoalei normale, deschide un *curs preparandial de şase luni* pe lângă instituţia pe care o conducea, Moise Panga e cel dintâi colaborator. Iar în 1842, îmbolnăvindu-se Ion Marian, aceste cursuri pentru candidaţii la dăscălie, intrară sub frumoasa şi rodnica directivare a destoinicului dascăl, Moise Panga. Priceperea şi energia lui au găsit, în mulţi, apreciere şi simpatie, iar în alţii au stârnit invidie. Ce-i păsa de ultimii, când din inima lui îşi făcuse judecător? Vine anul de încruntare românească, 1848. Şcoala fu închisă. Elevii alături cu dascălii, chibzuiau pentru soarta neamului, luptând în cadrele armatei împărăteşti contra armatelor Kossuthiste. În 1849, 20 Octomvrie, baronul Wohlgemuth, guvernatorul Ardealului, dă ordin comisiei şcolare grănicereşti din Năsăud, să deschidă numai decât toate şcoalele de pe teritoriul regimentului II grăniceresc; tot acel ordin dispunea ca Moise Panga şi înv. adjunct (înv. de aplicaţie)

[1]) Kiss Aron, *A nevelés és oktatás története* 1892, pag. 113—114.

Isac Născuţiu, să deschidă cursurile pentru dascăli. Lucru care s'a şi făcut, ce e drept, cu oarecare întârziere, la 15 Dec. 1849, însă de astădată nu numai pentru năsăudeni, ci pentru toţi candidaţii din nordul Ardealului.[1])

Deţine această calitate, prin care a avut o influenţă binefăcătoare asupra viitorilor învăţători, până la 1856, când, în sfârşit, intrigăriile adversarilor, din gura cărora se puteau auzi aprecieri jignitoare la adresa omului cu o voinţă inflexibilă şi viaţă austeră, i-au adus transferarea, în aceeaşi calitate, la şcoala normală din Orlat. Insistăm asupra sarcinei ce-i revenea ca dascăl la o asemenea şcoală. Candidaţii — puţini câţi veneau la asemenea cursuri — erau foarte slab pregătiţi. Mai aveau pretenţia să înveţe, să deprindă o *metodă* de predare a cunoştinţelor — pe care de cele mai multe ori nu le stăpâneau nici ei — copiilor din şcolile săteşti. Avea dreptul să se tângue un intelectual — fie că-l chema chiar şi Moise Panga: „Ni se rupe inima când vedem că cei mai mulţi învăţători ai Şcoalelor comunale necunoscând niciun metod de a învăţa şi a creşte pe tinerime, aduc în stare şi pe copii şi pe părinţi ca să privească şcoala ca o temniţă şi învăţătura de pedeapsă, şi pentru a nu pierde mica leafă ce li se dă, adună copiii în şcoală spre a face larmă şi gălăgie ca să se pară trecătorilor că ei sunt de faţă şi că copiii învaţă".[2])

Abia după plecarea de pe meleagurile Năsăudului, i se arată recunoştinţă. Astfel, citim în „Amicul Şcoalei" (Ian. 1862) într'o corespondenţă din Năsăud: „Publicul nostru va şti că aici s'au ţinut prelegeri pedagogice şi sub fericitul Ion Marian şi sub *bravul şi adevăratul învăţător şi director Moise Panga,* din an în an".

Prezenţa sa la Şcoala normală grănicerească din Orlat, îl apropie de cercurile intelectualilor din Sibiu. Leagă prietenii rodnice, cum e cea cu Visarion Roman şi I. V. Rusu, care vor dura toată vieaţa. Din creştetul celor aproape patruzeci de ani de activitate, în care a încercat atâtea mijloace pentru a schimba şcoala şi învăţătorul român, îşi putea lua libertatea de a spune lucrurile pe nume. Vedea situaţia mizeră a învăţătorului, lipsa de interes a Românului faţă de şcoală, decăderea şcoalelor dela Năsăud şi Orlat; copiii aduşi cu jandarmii la şcoală; lipsa de pregătire a învăţătorului, precum şi *irealitatea* învăţământului din şcoala poporală; inutilitatea învăţăturii unor lucruri şi omiterea practicului în şcoală.[3])

---

[1]) Virgil Şotropa şi Nic. Drăgan, *Istoria Şcoalelor năsăudene,* pag. 153.

[2]) *Telegraful Român,* An. I., Nr. 8.

[3]) *Amicul Şcoalei,* An. II, Nr. 31.

Înțeles cu Visarion Roman, directorul, editorul și redactorul primei publicații românești de pedagogie, „Amicul Școalei", începe o campanie de luminare a situației școalei poporale (primare) românești. Consecvent primelor manifestări în viața publică, nu va face concesii neadevărului, chiar și atunci când spusele lui atingeau o tagmă. Astfel, într'un articol intitulat „Cauzele pentru care se retrag copiii dela școală, căşunate prin docenți", lovește în plin. Le înșiră pe toate: *a)* Propunerea neplăcută copiilor; *b)* tratarea nedreaptă (părtinirea școlarilor cu părinți săraci sau bogați); *c)* pedepse nedrepte și nepotrivite greșelelor făcute; *d)* ocuparea copiilor cu lucruri la dânsul (să-i curețe grajdul, să i taie lemne, să-i legene copilul, etc.); *d)* neregulata venire în școală a docentului (învățătorului).

Dar pedagogul era dublat de un *om;* de câte ori semnala un rău, o meteahnă, propunea și remediul. Pentru cele de mai sus, îi recomanda docentului: *a)* Disciplină: ordine în toate; ascultare și supunere; mai multă sârguință; *b)* Îndrumare: lucru de bunăvoe, sinceritate și adevăr; *c)* Omenie: scrupulozitate (rușine), înfrățire și pace unii cu alții; *d)* Înfățișare: curățenia corpului, a îmbrăcămintei și a lucrurilor, spre bunăvoe și veselie, care numai printr'o propunere vioaie, pătrunzătoare, se poate obține.[1])

Visarion Roman, care fusese scurtă vreme (doi ani) învățător, înțelegea străduințele și sbaterile prietenului său. De altfel, revista sa, „Amicul Școalei", vroia să răspundă unei aspre necesități: aceleia de organ de îndrumare, cum nu era nici unul la noi, pentru dascălii școalelor românești din cuprinsul Ardealului și al Banatului. De aceea, probabil la îndemnul directorului revistei sau a altor intelectuali, de a fixa, a da o fizionomie clară școalei poporale, rostului ei, dar mai cu seamă a preciza relația dintre viața națiunei și a școalei coordonatele vieții sătești și poziția învățătorului în cadrele acesteia, așa cum se prezentau în a doua jumătate a sec. XIX-lea, publică acel faimos „Program",[2]) care a fost socotit atunci și un rechizitoriu al vieții românești, atacând, deopotrivă, pe dascălul sârguincios dar slab pregătit, ca și pe cel bine pregătit — relativ —, dar leneș, desinteresat sau chiulangiu; n'au scăpat acestei critici obiective nici „superiorii", în sarcina cărora cădea grija învățământului.

Moise Panga n'a scris mult; ba a scris chiar puțin. Însă, a gândit mult asupra celor scrise. La el, scrisul pornea dintr'o arzătoare dorință condiționată de împrejurări. „Program"-ul, scris la Orlat, întemeiat pe

[1]) *Ibidem*, An. II, Nr. 46.
[2]) *Amicul Școalei*, An. V, Nr. 19.

date şi fapte binecunoscute, avu un rost aproape decisiv asupra reorganizării învăţământului sătesc, cât şi în rândurile învăţătorimii.

Pentrucă multe din problemele pe care a vrut să le rezolve Moise Panga la 1864, din păcate, n'au pierdut mult din actualitate, nimic mai potrivit decât să-l reproducem, săvârşind, prin aceasta, un act de recunoştinţă, păstrându-i gândurile:

Program

1. Care este scopul şcoalelor poporale şi cine este mai întâi îndatorat cu creşterea — educaţia — tinerimei cei crude?

2. Ce se pretinde dela docenţii (învăţătorii) şcoalelor poporale?

3. Care sunt cauzele de nu-şi dau românii ţărani copiii de bună voie la şcoală?

4. Cum s'ar putea delătura aceste împedecări?

5. Dela ce (cine) atârnă un progres îmbucurător în şcoalele amintite?

6. Ce opiniune se face în public despre o şcoală unde se întrebuinţează pedepse dese, mai ales corporale?

Răspunsuri:

1. *a)* Scopul principal al şcoalei poporale este, de a forma din învăţăcei oameni deştepţi, de omenie, cu frica de Dumnezeu, şi de a-i înzestra cu ştiinţele necesare pentru chemarea lor viitoare, adică membri folositori statului (societăţii); căci dela gradul de cultură mai înaltă sau mai de jos depinde şi prosperarea dânşilor, pentrucă cu cât posedă ţăranii ştiinţe teoretice şi practice mai multe, cu atât mai mult sporeşte şi starea materială a dânşilor, aflându-se în poziţiune favorabilă cu ştiinţele câştigate în şcoală şi în praxă, de a sili pământul printr'o lucrare raţională, spre producere mai mare, cu mai multă însemânţare ca acelor care nu se abat dela obiceiurile lor cele ruginite, adică îndătinaţi; *b)* creşterea şi formarea copiilor este dată însuşi de Dumnezeu în mâna părinţilor, dar parte, ca cei mai mulţi, nu posed calităţile recerute spre aceasta, parte cei mai mulţi, nu au nici voie, nici aplicare spre această sfântă datorie, nici chiar mijloacele necesare; alţii sunt cuprinşi cu ocupaţiuni felurite pentru susţinerea familiei; pentru aceea se află în fiecare din satele cultivate, osebite institute de creştere şi de învăţământ, la care se socot şi şcoalele poporale. In toate aceste şcoli să se aşeze bărbaţi examinaţi şi experţi, cărora se încredinţează scopul acesta ponderos pentru societatea omenească.

2. *a)* Docentul unei şcoli poporale să aibă o vorbire bună, limpede, înţelegătoare şi un corp sănătos; defecte corporale bătătoare în ochi, d. e. guşat, chior şi mai încolo, îl fac de râs în faţa copiilor; *b)* el să fie un om cu minte sănătoasă, ca uşor să poată descâlci un lucru; *c)* să fie temător de Dumnezeu, o adevărată oglindă pentru învăţăcei în vorbirile şi purtările sale; *d)* obiectele de învăţământ, care trebue să le propună, să le priceapă bine, căci, ce nu ştii, nu poţi învăţa pe altul; *e)* despre religie să poseadă atâtea cunoştinţe cât e necesar, ca aşa de bine să-şi îndrepteze inima lui după acelea, încât şi pentru învăţăceii lui să fie demn de imitat; *f)* să fie înzestrat cu ştiinţe pedagogice, fără de care propunerea sa nu poate fi încoronată de succes, căci numai orbecăie şi cade de greutate; *g)* să fie omul păcii şi al dragostei; să nu se amestece în treburile comunei neînvitat de antistie (conducători), iscându-se de multe ori partide ce îl pot periclita, ba chiar şi depărta de postul ocupat, şi de ar corespunde pe deplin chemării sale; *h)* orele de curs să le respecte cu acurateţe, deprinzând pe învăţăcei în acel timp scump, neîntrerupt, printr'o propunere plăcută; se mai pretinde ca el să fie cel dintâi în şcoală, priveghind astfel peste învăţăcei şi delăturând astfel orice neplăceri care se nasc între şcolari în absenţa dânsului; la fel, în timpul orelor de curs să nu se depărteze fără vreo cauză excepţională, precum ar fi un morb, un roiu eşit, şi altele asemenea, cu temeiu scuzătoriu. (Insă, durere, sunt şi docenţi fără conştiinţă şi fără frica de Dumnezeu, de se depărtează de şcoală în timpul orelor, numai din *dulce farniente*, stând pe stradă în poveşti cu cei ce trec pe dinaintea şcoalei, punând în timpul depărtării sale pe un şcolar mai de frunte să continue şi să susţină tăcerea, apoi intrând docentele iarăşi, i se denunţă tocmai cei mai nevinovaţi ca turburători de linişte şi ascultare; necuviinţe de acestea, se pot delătura, firește, numai printr'o supraveghere corespunzătoare disciplinei şcolare, prin deasa cercetare, fără de veste, a şcoalei, din partea directorului — parohului — şi a insp. şcolar, mai încolo, prin amploiaţii şi antistii comunei, pătrunşi de propăşirea şi binele naţiunei române); *i)* ca să poată susţine disciplina, docentele trebue să aibă vaza cuvenită înaintea învăţăceilor; însă, aceasta nu şi-o poate câştiga printr'o tratare neplăcută, b. oară, printr'o furie înspăimântătoare, o asprime nesuferibilă, răzimându-se numai pe pedepse mai ales corporale — cele mai dejositoare mijloace de a stărui cu acelea după un progres îndestulător —, ci prin ştiinţele sale, prin însuşirile cele morale şi nobile, prin purtarea consecventă faţă de elevi: nu, azi petreci cu dânşii în glume şi voe bună, apoi 2–3 zile în sbierături şi ameninţări cu pedepse aspre; *j)* el să nu fie nici prea lin, nici prea aspru, ci să

păzească calea mijlocie care duce mai sigur la scop; el să fie un tată adevărat al învăţăceilor săi, convingându-i prin fapte despre ţinuta sa părintească, d. e. a fi de faţă la petrecerile lor, a se slobozi cu dânşii după împrejurări, la convorbiri amicale, pe cel morbos a-l cerceta şi a-l mângâia, a da, după putinţă, ajutor celor orfani, etc. Erorile făcute să nu le treacă cu vederea, dar să facă şi o diferenţă, o apreciere între ele şi apoi să aplice, dacă e cazul, pepepse.

3. *a)* Întunerecul şi orbia cea bătătoare la ochi care domneşte peste cea mai mare parte dintre ţăranii români, nefiind astfel în stare a putea preţui şi deci prefera binele care revine din frecventarea şcoalelor amintite; pe mulţi ţărani îi auzi zicând: „doar n'o să fac popă din copilul meu" — neluând în consideraţiune aplicarea conlocuitorilor saşi, de-a-şi da copiii la şcoală fără multă presiune — cu excepţiuni puţine — cari (saşii) nu urmăresc să-şi facă din copiii lor popi, ci oameni buni şi deştepţi, să nu-i poarte nimeni de nas, ca pe români înapoiaţi în cultură, hâţâindu-i nişte notari şi amploiaţi neromâni după placul lor, zicând la toate „da". Când se aduce acestor ţărani orbecaţi aminte de şcoală, parcă i-ai fi opărit cu apă fiartă; unii socotesc umblarea copiilor la şcoală ca un *ce* nesuferibil, scuzându-se încă unii şi cu aceea că au mai avut înainte cu vr'o câţiva ani 1 sau 2 copii la şcoală; *b)* în multe şcoale lipsa de progres a şcolarilor care umblă 2, 3, 4 ani la şcoală şi nu ştiu scrie nici ceti şi socoti, se datoreşte docentului, care nefiind apt, a ocupat postul cu calculul de a servi numai atâta timp şcoala, până ce va scăpa de miliţie (înv. erau scutiţi de serviciul militar). Părinţii acestor copii urăsc şcoala şi îndeamnă şi pe ţăranii din alte sate să nu-şi dea copiii la şcoală, că mănâncă pânea în zadar; *c)* se întâmplă de orânduiesc conducătorii comunei numai pe copiii părinţilor săraci la şcoală, exprimându-se că unii ca aceştia tot nu au ce lucra acasă, şi pot şedea cu dascălul în şcoală, iar copiii celor cu stare materială sunt scutiţi de frecventarea şcoalei. De ce fel de idei şi opiniuni seci şi scâlceiate sunt unii atari conducători? Adecă iubesc întunerecul şi fug de lumină. De aci urmează că preotul are sfânta datorie de a scoate pe toţi copiii din protocolul botezaţilor, dela 6—12 ani şi a provoca pe cond. comunei spre constrângerea părinţilor respectivi de a-şi trimite copiii la şcoală; *d)* despre foştii grăniceri (Românii de pe teritoriul regimentelor grănicereşti), s'a observat şi dovedit că ei sunt dedaţi a-şi trimite copiii la şcoală numai pe cale dictatorică.

4. *a)* Lipsa de fonduri: datorită lipsei de fonduri, de subsistenţă, şcoalele şi în general învăţământul, se găsesc în stare foarte rea. Până când docenţii comunali nu vor fi dotaţi cât de cât, cel puţin ca să o

poată duce de azi pe mâne, de pe o zi pe alta mai binişor, ca să nu fie siliţi a lăsa şcoala şi a ţinea de coarnele plugului, dacă vor ca să nu piară de foame, până atunci nu putem avea docenţi calificaţi, pentrucă nici nu pot, ba nici nu simt voia să mai cetească câte ceva.

5. *a)* Dela docenţi cu şt. pedagogice, diligenţi, pătrunşi de zelul înaintării culturii naţiunii române, provăzuţi au lefuri potrivite ostenelilor lor, ca astfel să-şi poată procura cărţi de lectură, mai ales şcolastice, şi mai ales de a se putea abona la gazetele române, punându-se în stare de a putea înainta cu spiritul timpului prezent(e); *b)* dela păşirea treptată, adecă dela lucruri cunoscute la cele necunoscute (de ex., dela adaţiune — adunare — la subtragere — scădere —); dela lucruri simple la cele compuse; *c)* dela împărţirea orelor de învăţământ. Aşa d. e. obiecte care pretind o opintire mai mare a spiritului, să se destineze ore înainte de amiază; după un obiect greu, să urmeze unul mai uşor (d. e. după gramatică, să urmeze cetitul sau scrisul frumos); a propune un obiect mai mult de o oră şi cu clase mici, desgustă şi întrerupe atenţiunea, pentrucă înşişi celor ieşiţi din etatea tinereţii încă le place schimbarea în deprinderile felurite, dar apoi şcolarii care sunt plini de vieaţă, să nu urască o continuare îndelungată cu propunerea unuia şi acelaşi obiect?

6. *a)* Despre o şcoală unde se întrebuinţează pedepse corporale prea deseori, nu putem avea nicio opiniune bună; despre docentele unei atari şcoli, nici aşa, tocmai în sec. XIX, sec. luminării şi al eliberării popoarelor! Aşadar, docenţii şcoalei poporale române să se reţină, în cât permit împrejurările dela pedepse aspre, căci mai ales cele trupeşti, întrebuinţate pentru toate greşelile fac pe şcolari mai apoi nepăsători de bătaie şi în loc de îndreptare, să-i scadă şi să-i înrădăcineze reavoinţa şi împotrivirea perpetuă spre toate lucrurile bune.

Orlat, 28 Iunie 1864

ss. *Panga*
docente suprem

Răspunzând celor cinci întrebări, Moise Panga, a pus la dispoziţia oricărui dascăl şi om de şcoală, mijloace practice, uzând, fără termeni, de psihologie şi pedologie, pentru a oferi un curs metodologic, în sensul de astăzi, al materiilor de învăţământ. Se poate constata, prin urmare, că acest „docente suprem" avea nu numai intuiţia adevăratei şcoale primare, dar şi cunoştinţe vaste în domeniul pedagogiei, pe care le întrebuinţa cu mult bun simţ şi căutată măsură.

Din cele expuse, am făcut cunoştinţă cu concepţiile pedagogului Moise Panga. El nu s'a oprit aici. După cum era şi firesc, urmă, ca o

schiţare, i-am zice noi, programa analitică a şcoalei pe care o vede Moise Panga. A fost şi ea publicată[1]) şi făcută cunoscută cetitorilor săptămânalului lui V. Roman. Spre a completă prezentarea acestui distins învăţător înainte mergător pe drumul bătătorit al şcoalei rurale numai din întâmplare de câte un dascăl de talia lui, lăsăm să urmeze şi partea ultimă, poate tot atât de importantă: „Ce trebue să se înveţe în şcoala poporală" — obiectele de învăţământ.

Răspuns:

1. Religiunea; 2. Cetirea; 3. Scrisul frumos şi în dictat; 4. Gramatica într' aşa măsură, încât, ieşind din şcoala de repetiţiune să fie în stare a-şi compune gândurile sale într'o epistolă batăr într'atât, încât greşelile cele mai bătătoare la ochi să fie delăturate. Regulele gramaticale să nu le înveţe băieţii de rost din carte, întrebându-i apoi iarăşi docentele cu cartea în mână; aceasta este pentru copii un lucru mecanic şi o tortură, de unde şi ura de şcoală. Regulele gramaticale sunt baza ocupaţiunilor în scris şi a unui concept cât de simplu; 5. Socoteala *cu* cifre şi *fără* de ele, adecă, după unii, în scris şi mentală. Socoteala fără de cifre e, omului de rând, ca pâinea cea de toate zilele; 6. Geografia patriei, pe scurt; 7. Istoria naturală; despre cele trei împărăţii (regnuri) a productelor create de Dumnezeu, precum: animale, plante şi minerale; 8. Fisica, iarăşi numai strict populară: despre aer, nori, curcubeu, ploaie, ş. a.; 9. Istoria patriei, întru asemenea înţeles; 10. Pomologia şi grădinăritul, economia câmpului, creşterea vitelor (de rasă). Acest obiect pretinde cea mai mare atenţiune, căci e baza stării materiale celei bune. Deci, fiecare comună să prevadă şcoala cu o grădină de pomi, unde să conducă docentul pe şcolari şi şcolăriţe spre câştigarea a tot felul de cunoştinţe despre pomi şi legume; 11. Cântări religioase şi naţionale, d. e. „Deşteaptă-te Române" ş. a.

Religia s'o predea preotul, cel puţin două ore pe săptămână. Cauza cea adevărată a păcatelor celor multe a oamenilor neculţi şi neumblaţi la şcoală în tinereţe, este nepătrunderea inimii învăţăturilor religioase încă în fragedele tinereţe; şi fiindcă se învaţă cele religioase numai de rost, fără explicare, ieşind din şcoală, se dau cu totul uitării; abia îi rămâne, în memorie, rugăciunile obişnuite; şi aşa, fiind lipsit de o bază fundamentală a învăţăturilor religioase, comite tot felul de păcate, mai ales sudălmi grele, pizmă, răzbunare şi nerespectarea bunului străin; necurăţenia morală şi altele. Se poate afirma cu tot dreptul, că cercetând numai biserica în Dumineci şi în sărbători, de a asculta

[1]) *Amicul Şcoalei*, An. V. Nr. 19 — dată în Orlat, 24 Iulie 1864.

sf. Liturgie, după datină, nu e de ajuns dacă nu-şi îndreaptă viaţa sa după învăţăturile auzite acolo: adică, înainte de amiază a fost în Casa Domnului, iar spre seară mână vitele în bucatele (sămănăturile) şi fânaţele altora, măcar că a dus şi jertfă pentru sf. Liturgie, el este de opiniune deşartă: că Cel Atotputinte îi trece cu vederea păcatul, pentru jertfa adusă".

A stat neclintit, cu toate lipsurile şi dificultăţile, în slujba şcoalei, şi, prin ea, a neamului. Târziu de tot, i-a fost apreciată munca. Astfel, Comitetul „Astrei", într'o şedinţă din 1867, îi aduce elogii, totodată cooptându-l între membrii de onoare ai Asociaţiunii.

NICOLAE ALBU

INVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC IN REPUBLICA MOLDOVENEASCĂ

Republica Moldovenească întemeiată în 1924 în cadrul Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice, înglobând o comunitate națională aproape omogenă de câteva sute de mii de suflete, pe malul stâng al Nistrului, din dreptul Moghilăului până la Tiraspol, iar spre Răsărit, peste Balta și Ananiev, cu o însemnată prelungire la Sud de valea Codima, până aproape de Bug, — deși n'a cuprins pe toți „moldovenii" destul de numeroși și de compacți și dincolo de Bug în regiunea râurilor Ingul și Inguleț, până la Nipru, și indiferent de rolul „magnetic" cu care a fost creiată, mai mult pentru Românii de dincoace de Nistru, — a avut totuși, prin adoptarea limbii „moldovenești" ca limbă oficială a statului și a învățământului, o însemnată contribuție la conservarea *ființei noastre naționale* în teritoriile de dincolo de Nistru. Am subliniat intenționat cuvintele „ființa noastră națională" pentru a face dela început o netă distincție între *ființă* și *conștiință* națională, despre aceasta din urmă neputând fi vorba în niciun fel de măsură.

Învățământul în limba națională a fost organizat, după modelul întregului învățământ din Uniunea Sovietică, în două tipuri de școală, „începătoare" și „nijloșie". Școalele sătești „începătoare" constituiau învățământul obligator de 7 ani, corespunzător învățământului primar dela noi, dar echivalând cu absolvirea cursului inferior secundar (gimnaziul). În târgurile mai mari și în orașe funcționau școale asemănătoare, dar cu 10 clase, numite „nijloșli". Ultimele trei clase ale acestor școale, a 8-a, a 9-a și a 10-a ar putea fi comparate, din punct de vedere al menirii lor și al obiectelor de studii, cu ciclul superior al liceelor noastre, și dădeau dreptul absolvenților la înscrierea în „institutele" de învățământ superior din întreg cuprinsul Uniunii Sovietice. Un astfel de institut de grad superior în limba moldovenească a fost, spre exemplu,

„Institutul Pedagogic" din Tiraspol, menit să pregătească profesori pentru școalele „nijloșii" moldovenești.

Pentru fixarea unei limbi oficiale „moldovenești", a unei grafii și ortografii proprii, am putea spune, respectând proporțiile, că Republica Moldovenească a trecut prin frământări oarecum asemănătoare acelora prin care ne-au făcut să trecem filologii noștri din secolul trecut. S'a oscilat multă vreme între grafia chirilică și cea latină, adoptându-se în cele din urmă grafia latină și ortografia română, pentru a fi din nou înlocuită oficial, în ultima vreme, cu cea chirilică. În ceea ce privește limba, cărturarii „moldoveni" prea „locali" s'au așezat de-a-curmezișul adoptării limbii românești din țară, pe motiv că nu e limba firească a poporului moldovenesc, fiind prea împănată cu neologisme. S'a eliminat deci tot ce părea „străin" s'a recurs la formarea de cuvinte noi, compuse în genul lui Aron Pumnul (*cuvântelnic* = dicționar, *forma învoelnică a verbului* = optativ), la o grafie exagerat fonetică *(pestotlocu înfloresc jișinii, șireșii, etc.)* care a dus până la suprimarea articolului hotărît masculin, lăsând cuvintele ciuntite, numai cu vocala de legătură *u* în coadă *(Și stejaru și ulmu și plopu și salșia și fagu și bradu cresc la noi în pădure)* și la o sintaxă proprie moldovenilor, cu asperități de mult netezite în limba noastră literară *(Asupra globului pământesc șede steaua roșie; era sfârșitul maiului dar zile calde încă mai era; cum văzduhul răzbate în plămâni,* etc.*)*. Pentru completarea lipsurilor lexicului s'a făcut loc, într'o proporție exagerată, termenilor ruși în circulație la „moldovenii" de peste Nistru (*poezd* = tren, *parahod* = vapor, etc.) și celor mai extravagante neologisme trecute în limba moldovenească prin intermediul celei ruse (*pasajir, avtobus, sotialism,* etc.). [1])

La Odessa, Tiraspol, Balta, s'au tipărit numeroase cărți moldovenești, atât cu grafia chirilică cât și cu cea latină, manuale școlare, cărți literare, traduceri, etc. cu un tiraj destul de variat, care se ridica uneori dela 2000 până la 65.000 exemplare.

Anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord în 1940 de către Uniunea Sovietică n'a dus la încorporarea acestor teritorii direct Republicii Moldovenești. Nordul Bucovinei, județul Hotin și sudul Basarabiei au fost alipite Republicii Ucrainiene și numai centrul Basarabiei a constituit un stat comun cu fosta Republică Moldovenească.

Sporirea de teritoriu a Republicii Moldovenești aducea cu sine probleme noi și în materie de învățământ, limbă și grafie. Un foarte

[1]) Toate citatele sunt extrase din manualul de „Limba moldovenească" pentru „clasu a patrulea" de M. Oprea, Chișinău 1940.

mare număr de școlari „moldoveni" foști până atunci elevi ai învățământului românesc, care nu cunoșteau alfabetul chirilic, aveau nevoie de manuale tipărite cu litere latine. Tipografiile din Chișinău care aveau literele necesare n'au întârziat să le imprime în grabă, până la începutul lui Septemvrie 1940. Totuși întrebuințarea lor n'a fost generală nici în aceste teritorii noi ale Republicii Moldovenești. Ele apar sporadic în anumite regiuni, alături de cele imprimate cu chirilice. Pe de altă parte presa oficială care trebuia să se adreseze marilor masse ale noului „popor sovietic" nu putea primi inovațiile gramaticilor, care ar fi pus în încurcătură pe cititor. De aceea, cu toate că adoptă alfabetul chirilic, înlătură exagerările fonetice ale gramaticilor, neologismele în formă rusească, asperitățile sintactice, conservă articolul hotărît masculin, eliminat de manualele școlare, se descătușează de toate canoanele oficiale și păstrează în linii generale limba literară românească, necesară înțelegerii celor obișnuiți cu ea. (Ex.: *Moldova Socialistă organ al comitetului central, al comitetului orășenesc ghin Chișinău, P. C. ghin Moldova și al Sovetului Suprem al R. S. S Moldovenești*). Gramaticii „moldoveni" care încercaseră să abată limba dela matca ei se găsesc deci, după douăzeci de ani de străduințe zadarnice, din nou în fața aceloraș probleme nerezolvite.

Oprindu-ne asupra manualelor școlare în ceea ce privește terminologia lor științifică și cuprinsul lor, trebue făcute unele constatări.

In adoptarea terminologiei științifice n'a prezidat o concepție unitară. Uneori s'a încercat a se da valoare de circulație științifică unor cuvinte populare, de ex.: vieața *crescăturilor* (plantelor), vieața *jivinelor* (animalelor) *suflarea* (respirația), *întoarșerea* (inversiunea), alteori s'au adoptat întocmai neologismele din limba română: *mamifere, amfibii, schelet, adverb, numeral, cardinal, ordinal*, etc., alteori s'au trecut neologismele prin pronunția rusă și au fost adoptate cu fonetismul particular respectiv: *alfavit, orfografie, musculii*, etc., iar câteodată s'au adoptat termenii științifici ruși meniți să înlocuiască neologismele: propoziținea *glavnică* (principală), etc.

În privința cuprinsului manualelor, principiul călăuzitor în învățarea tuturor materiilor era subordonarea întregului sistem de cunoștințe concepției politice a statului. Ne-o spune lămurit în concluzia introducerii manualului de „Științele Naturale" pentru școalele „înșepătoare", autorul C. A. Tetiurev, când, după ce expune programul materiei ce se va învăța în cursul anului școlar, încheie: *„Toate aestea noi trebue să le învățăm pentru ca drept să înțelejem natura; să ne învățăm a înstăpâni natura și s'o folosim pe dânsa în zidirea noastră soțialistă. Toate aestea științe nouă ne trebuesc pentru ca să stăm ziditori activi și*

conștienți a obștii noastre soțialiste". Spre același țel converg toate eforturile școalei prin tot cuprinsul manualelor pornind dela cl. I începătoare, cu bucăți alese, citate și imagini din viața oamenilor politici ai regimului, și toată literatura bibliotecilor școlare și publice.

Luând în specială considerare manualele moldovenești, vedem că ele se mulțumesc a fi simple prelucrări sau traduceri ale manualelor ruse sau ucrainene. Ele n'au nimic care să lege pe școlar nici măcar de comunitatea spirituală a „moldovenilor", prin povestiri luate din viața lor sau prin cunoașterea literaturii lor poporane. Ca traduceri ele sunt servile și lipsite nu numai de talent ci și de un elementar simț estetic, când e vorba de transpunerea pe „moldovenește" a unei opere literare rusești. Iată spre exemplu o strofă dintr'o „carte de șitire" de clasa II-a, tradusă din poetul ucrainian Șevcenco, mort la sfârșitul veacului trecut:

De-oi muri, pe o mojilă
Mă 'ngropați pe mine,
In câmpia 'ntinsă larg —
A drajii Ucrainei.
Ca ogoarele lărjite
Dnepru cât se troje
Să le văd eu și s'aud eu
Cât de tare roje..."

sau acest fragment din poemul *Povestea despre un pescar și un peștișor* de Pușchin:

„Când se roagă peștișoru de aur,
Cu glas omenesc grăește el:
Drumu dă-ni, bătrâne, nie în mare,
o plată scumpă ți-oi da eu pentru mine.
M'oi răsplăti cu șe numa-i dori."
S'a minunat bătrînu, s'a spăriet:
a pescărit el triizăși și trii de ani
și n'a auzit ca peștele să vorbească.
I-a dat drumu peștișorului de aur
Și i-a zîs lui mîngîitor:
„Dumnăzău cu tine, peștișor de aur!
Plata ta nie nu-mi mai trebue.
Duște în marea albastră,
Și te primblă, unde dragă-ți este."

ori însfârșit acest capitolaș de proză tradus din Maxim Gorki:

„Noaptea era întunecoasă, pe șeri se mișca sloiuri groase de nouri flocoși. Marea era lină, neagră și deasă ca oloiu. E sufla cu

un urmat sărat şi jilav şi suna mângăios, plioscăindu-se de borturile vaselor, de mal, aghe-aghe legănînd luntrea lui Celcaş. Pe întinderea depărtată dela mal se ridica de pe mare schelete negre a vaselor, înşilegînd în şeri macitele lor ascuţite (înfingând în cer catargele lor ascuţite) *cu fonaruri de felurite culori pe vârfuri. Marea oglinde luminile fonarelor şi era instelată cu o mulţime de pete galbene. Ele tremura frumos pe urşunicu lui moale, mato-negru, care se clătina aşa de lin şi puternic. Marea dorne cu un somn sănătos şi puternic a lucrătorului care s'a obosit tare decuzî.*"

In faţa acestor adevărate monstruozităţi care nu pot deştepta în sufletul copilului gustul pentru frumos, nu e de mirare dacă manualele şcolare şi bibliotecile şcolare sau publice nu vor să cunoască de loc literatura românească, poporană sau cultă. Intr'un singur manual am găsit această scurtă variantă a Mioriţei, intitulată *Cântecu vechi şiobănesc*, în care se pare că folkloristul de ocazie a stricat intenţionat până şi muzicalitatea ritmului, pe lângă abolirea oricărei punctuaţii:

— Frunză verde de trii flori
Şiobănaş dela miori
moartea unde ţi-a fost să mori
— sus în vârfu nucului (sic!)
în bătaia vântului
la şetina bradului
— de şe moarte ai murit
— de un trăsnit când a trăsnit
— d'apui şine te-a jelit
— păsările — au şirichit
— de scăldat şine te-a scăldat
— ploile când au plouat
— de păzit şine te-a păzit
— luna, când a răsărit
— lumnarea şine ţi-a pus
— soarele când a fost sus
— de 'ngropat şine te-a 'ngropat
— trii brazde mari s'au răsturnat
— flueraşu unde l-ai pus
— în cranga bradului sus
şi când vântu a sufla
flueraşu a cînta
oile s'or bucura
şi pe mine m'or căta."

Nicăiri nici o amintire de un Creangă, Coșbuc sau Alecsandri, sau măcar despre noțiunea de român ori apropierea dintre „moldovean" și român. Totul era clădit pe concepția unui neam complect deosebit, care n'are nimic cu România, despre care nu se făcea nici o amintire. Singurii poeți „moldoveni" ai manualelor ca și ai bibliotecilor publice sunt N. Țurcan, autor al unor versuri ca acestea:

IARNA

Peste dealuri grebănoase,
peste cîmpu dizgolit
cu cojoașele nițoase
iarna albă a venit:
o perină arjintie
pimprejur s'a 'ntins pe jos,
peste sate și cîmpie
astă noapte a nins vârtos."

sau L. Cornfeld, autorul mai multor volume de poezii „moldovenești" și creator al unor valori estetice ca cele de mai jos, reproduse din volumul *Versuri cîntătoare* (Balta, 1935):

NISTRU

„Cîte veacuri, Nistre,
Iți știai cărarea.
Iți duceai tu, Nistre,
Spuma în spinare
Și urmai tu, Nistre,
Pînă 'n Neagra Mare.

Revărsai tu, Nistre,
Apele albastre,
Innecai tu, Nistre,
Satele sihastre." etc.

In schimb literatura rusă, ucraniană sau chiar și poloneză, în traducere „moldovenească" se bucura de mare favoare în bibliotecile școlare, ca și în manuale. Operele, frumos imprimate, dar tot atât de neîndemânatec traduse, ale lui Tolstoi, Korolenko sau Miczkiewicz se găsesc la îndemâna tuturor copiilor.

Îndepărtarea voită dela ideia comunității naționale a „moldovenilor" cu populația din România era urmărită metodic, dar cu o stângăcie care desavantaja în primul rând însăși ideia de propagandă sovietică, pentrucă procedând în sens invers, dela concepția identității

naţionale, atracţia exercitată spre apus de Republica Moldovenească ar fi avut, poate, mai mulţi sorţi de izbândă. Tot atât de mult a dăunat însă procedeul şi intereselor noastre naţionale, căci ne găsim astăzi în faţa unei foarte numeroase populaţii româneşti, răspândită până departe în Ucraina, care, deşi vorbeşte aceeaşi limbă cu noi, e lipsită cu desăvârşire de orice sentiment de solidaritate cu poporul român şi de orice identitate cu aspiraţiile noastre. Fondul de vieaţă comună al trecutului, cultul tradiţiilor şi al portului, legătura sufletească a credinţei, s'au şters fără urmă, graţie acestei educaţii particulare, făcând loc unei indiferenţe care adoarme chiar şi instinctul oricărei legături de sânge.

Marele rol al învăţământului românesc, pe care statul nostru trebuie să-l organizeze acolo, constă prin urmare tocmai în găsirea celor mai potrivite metode pentru reeducarea în spirit naţional şi redeşteptarea la o conştiinţă şi viaţă naţională a acestei populaţii, problemă care cere din partea diriguitorilor şcoalei noastre o foarte atentă şi foarte înţeleaptă deslegare, pentruca nu cumva o pripeală, care n'ar ţine seama de realităţile actuale şi de condiţiile psihologice speciale ale locului, să adâncească o prăpastie la care au săpat până acum atâtea vitregii ale timpurilor.

TRAIAN MARCU

CRONICI

ION COSTESCU ŞI MUZICA NOASTRĂ CORALĂ

Dela Ismail, din Basarabia, cu un scurt popas în Tulcea, ne-a venit pe vremuri un om, care a crezut adânc până la capătul zilelor lui, că poate prin cântec să schimbe faţa neamului nostru. Din aceleaşi locuri plecase alt închinător al aceluiaşi crez, Gavril Muzicescu. El a putut să străbată mai uşor şi să se apropie mai mult de ceea ce visase. Ion Costescu, maestrul nostru de acum 30—40 de ani, dela Liceul Sf. Sava şi Lazăr, s'a izbit de alte greutăţi. Compozitor a fost şi el, cu bucăţi clocotitoare şi ascuţite ca şi firea lui; conducător de cor bisericesc, încercându-şi propria-i liturghie, a izbutit să lucreze câţiva ani; alcătuitor al unei societăţi Filarmonice, întâi din băeţi de şcoală şi apoi din studenţi şi oameni mari, care să-i ducă mai departe gândurile şi să i le împlinească, a ajuns chiar dela început. Îl văd încă în picioare înaintea mea, cu tovarăşii de atunci pe lângă mine, strâns tot în privirea sură. Aşteptam să dea semnul să începem vreun imn sau vreun Somnoroase păsărele, cu fâşâit de frunze sau cădere de ape în noapte. Pentrucă el, nu dădea drumul, cu mişcarea repezită a braţului, unui cântec oarecare, ci unei rugăciuni, care să lege pe oameni şi să-i facă mai buni. Privirea i se aurea treptat, ca de un lăuntric soare, şi se lăsa dus de melodie, împreună cu noi. Mi-aduc aminte că întâia oară când am fost la Lipsca, până într'atât mă urmăreau spusele lui, încât căutam acea barcă pe apă, poate pe râul Elster, de unde ascultase pe câmp un cântec zis de toţi cei şase locuitori ai ei şi-i venise credinţa, pe care o aduse şi în ţară şi ne-o trecea nouă, că muzica e una din marile puteri ale omenirei. Pe acea vreme am putut auzi corurile din Ardeal, la Arenele Romane, în anul Expoziţiei din 1906. Pentru ei şi pentru noi, feciorii şi fetele îmbrăcate în vestmintele vechi de o mie de ani ale neamului nostru de peste munţi şi care-i cântau cântecele născute şi cuibărite prin sate fără nume, erau soliţi unui suflet. Sufletul acela se lumina deodată şi în noi, la chemarea lor şi ne umplea ochii de lacrimi. Unirea Românilor se făcuse acolo prin muzică.

Ion Costescu îl cunoscuse pe Slavici, care era pe atunci Director al școalei dela Măgurele. Scriitorul ardelean trecuse prin atâtea până poposise în acest rost de liniște. Se învățase să privească la ale lumii cu împăcarea cuiva care a început să se desfacă de cele vremelnice. De muzică, știa atât cât luase cu el de acasă, din Șiria lui. Basarabeanul acesta înfocat izbutise însă să-i miște până în singurătatea în care sta zăvorît. Se învoise să se facă, împreună cu fetele lui, coruri mixte și rămânea ceasuri întregi în scaun, în sala cea mare a repetițiilor, ca să ne asculte. Îl prindeam bătând, fără să-și dea seama, măsura, cu degetele foarte îngălbenite de tutun. Ne chema și la el, în ctitoria academiei de lângă Sabar. Acolo am auzit întâia oară, dela Slavici, care a scris-o mai târziu și în *Amintirile* despre Eminescu, și plimbându-ne pe marginea lacului din parcul școlii, că ne aflam pe locurile unde s'a scris Scrisoarea a IV-a. Câte unul din noi se trăgea la o parte de ceilalți și stătea sub balcoanele cu vergi ae fier, îngânând versurile cele mai romantice din literatura română. Lebedele înoteau pe luciul verde și pluteau tăcute și albe, ca sub ochii poetului. Trebuia să fugă repede la chemarea lui Costescu, care voia să mai zicem odată un cântec, înainte de plecare.

De aceea vorba de mai târziu, cu alt Ion, acesta lugojan și cap de coruri bănățene, dela alt hotar al românismului, Ion Vidu, ca să se adune în fiecare an, tot în alt oraș, cele mai bune coruri din țară, în amintirea zilelor din Arenele Romane și pentru pătrunderea muzicei în popor, se făcea tot în numele lui Ion Costescu. Fusese un vis al lui, care putea să ajungă la sfârșit aevea, cu toate că în altă înfățișare decât o văzuse el. Corurile și societățile de alt neam din Transilvania se adunau într'o mare adunare populară în fiecare an. Fuseseră chiar pe acea vreme vreo 600 la Cluj. Ele aveau rostul să ție laolaltă și să apere pe fiii acelulaș popor. Deși, în timpul trecut societățile noastre corale nu erau privite ca societăți culturale, singurele îngăduite de lege, și nu primeau de aceea încuviințare, noi, în marea dragoste de muzică, le lăsam să se desvolte în voe și să pue la cale asemenea manifestări colective. Trebuia însă ca Românii, ei, care începuseră, să se poarte la fel și să cheme pe cântăreții din toate unghiurile.

Ion Costescu nu mai era printre noi, atunci când unul din gândurile care-l munciseră se apropia de punere în faptă. Îl văzusem cu un an înainte în căsuța lui dintr'un fund de curte. Era acum la pensie și găsea răgazul și pentru alte griji. Muncitorimea era frământată pe atunci de tot felul de vânturi, mai cu seamă dela Răsărit. În mahalaua de margine pe unde locuia și înălțasem și noi smeul și ne jucasem de-a uliul și porumbeii, până noaptea târziu în zilele calde de vară, uceniei și băeți din fabrici stăteau pe la colțuri sau făceau laturi de prins câinii. S'a gândit, privindu-i din poartă, că ar fi mai bine să-i cheme la el și să-i învețe să cânte. Dragostea lui de muzică era așa de tare și de mulțsitoare, încât a izbutit și acest lucru de necrezut. Am cântat și eu cu acești băeți, adunați din ateliere și uzine, și cari se deprinseseră să deschidă la același ceas poarta verde și căptușită cu tablă, pentru ca niciun ochiu străin să nu poată privi înăuntru.

A fost întâiul alcătuitor de coruri muncitoreşti, cu mult înainte să se hotărească cei datori s'o facă. Dar într'o bună zi el s'a sfârşit, în odaia cu tavanul scund, unde fremăta atâta dor de bine şi pornire de faptă, şi toate aceste începuturi s'au oprit acolo unde le lăsase. Numai Institutul Filarmonic Universitar a mers mai departe şi-l păstrează numele şi programul. El este o fundaţie pe care o gospodăreşte, cu milioanele lăsate de acest om sărac, dar strângător şi fără milă faţă de sine însuşi, ca o furnică, Administraţia Casei Şcoalelor şi a Culturii Poporului. Om de şcoală, Ion Costescu şi-a încredinţat, înainte să plece dintre noi, averea şi idealul, unui aşezământ şcolar. Membrii Institutului îl duc mai departe sufletul şi când se adună şi cântă, în casa unde a trăit şi a visat Basarabeanul acesta îmbătat de muzică, nu se poate ca el să nu vie de pe unde sălăşluesc sufletele frumoase ca al lui şi să nu se amestece printre ei.

Hotărîrea aceea, pe care o luam cu Ion Vidu, ca toate societăţile corale să se adune în fiecare an, pentru o mare serbare a cântecului românesc, nu s'a putut împlini. Ar fi fost o încununare a vieţii de fierbere şi de jertfă pentru acest gând, a lui Ion Costescu. Eram ca în amintirile lui din tinereţe pe o apă, ca atunci, la Lipsca, dar acum pe Dunăre, în Cazane. Se cânta pe punte, dar nu se auzeau decât pădurile de pe un mal şi de pe celălalt. Fluviul se munceşte să-şi rupă cale prin piatră, departe de orice ochiu. Era o călătorie de rămas bun al celui mai bun dintre noi. Ion Vidu se lăsa dus de-a-lungul Banatului drag. Se cânta „Lugojana". I s'a cântat pentru cea din urmă oară. Curând s'a dus să se întâlnească, fără ca nimeni dintre noi să se fi aşteptat, cu Ion Costescu şi cu Ion Slavici, ca să stea poate pe acolo de vorbă despre lucrurile pe care oamenii nu le isprăvesc niciodată pe pământ.

EMANOIL BUCUŢA

MIHAI BENIUC: CÂNTECE NOI

Deşi apărute la scurt timp după *Cântece de pierzanie*, „Cântecele noi" ale d-lui Mihai Beniuc, nu reeditează totuşi decât parţial, spiritul poetic al volumului de debut. E drept că încă din acel volum se putea remarca pe alocuri, o uşoară tendinţă de lăuntricizare în mersul liric al poetului, dar nu e cu toate acestea mai puţin drept că aderarea activă a poetului la lume şi vieaţă, energetismul său adeseori grandilocvent, volubilitatea sa socială — caracteristicile *Cântecelor de pierzanie* — estompau cu stricteţe aproape toate mişcările intimiste, de întoarcere în sine, de interiorizare, care apăreau şi aşa rar în acele rânduri, dar care aveau, la scurt timp, să apară ca dominante în cea de a doua culegere — aş fi tentat să spun „reculegere" — a poetului: *Cântece noi*. Într'adevăr „reculegere", pentrucă dacă în primul volum facem cunoştinţă cu un temperament neastâmpărat, pasionat, efervescent, în cel de al doilea ne e dat să cunoaştem, deşi repet la scurt timp, o individualitate maturizată, deja calmată, aşezată în albie şi oarecum întoarsă spre domestic, spre lăuntric, spre intim. Impresia unei reculegeri după luptă, a unei reculegeri de sine după o agitată aventură.

spirituală, este determinantă pentru tot acest al doilea volum poetic. Astfel încât ceea ce apărea numai sporadic în *Cântece de pierzanie*, devine în *Cântece noi* ton dominant, silind atmosfera acelui volum inițial să se furișeze în secundul, numai rareori și pe alocuri, ca o ușoară mișcare spre exterior a unui poet revenit la matcă, recules. Poezia extranee din *Cântece de pierzanie* este înlocuită de o poezie intranee — dacă am putea propune atari termeni — în *Cântece noi*. Poetul deși continuă să fie frământat, chinuit de probleme, nu mai participă la ele activ, ci oarecum invers, le privește doar, din perspectiva timpului istoric, brumându-se astfel de o ușoară melancolie a reminiscenței:

„Câte lupte am pierdut în viață
Câte vieți am doborît în luptă
Mărturie inima-mi de ghiață
Și această veche lance ruptă".

(„La drum")

Tot mai rare sunt accentele don'quichotești ale „Cântecelor de pierzanie", tot mai dese în schimb subminerile unei geografii interioare spre care poetul se îndreaptă cu o curiositate crescândă, curiositate dublată de ineditul tardivei autoregăsiri, al târziei redescoperiri de sine. În *Cântece de pierzanie* poetul vorbea despre sine rar, sau când vorbea se plasa într'o relație, fie cu natura, fie cu oamenii, fie cu Dumnezeu. Aveam de a face deci, cu o poezie de contact. În *Cântece noi* ambii termeni ai polarității sunt deținuți de poet, nu unul singur. În *Cântece noi* poetul vorbește exclusiv despre sine, despre sine în relație cu sine. Avem de a face cu ceea ce am denumit a fi poezia intranee, poezia intimă, domestică, poezia fără contact. Fapt care atrage după sine o serie de consecințe, consecințe determinative și pline de conținut diferențial. Ceea ce era nihilism activ în primul volum, devine în cel de al doilea depresiune interioară. Ceea ce era luptă, devine întrebare lăuntrică, accentuată tendință de meditare. Poezia masivă a *Cântecelor de pierzanie* se schimbă în *Cântece noi* cu una miniaturală, nu rareori intimistă, romanțioasă, poezie de amănunt muzical. Profetică, ea devine psalmodială. Plină cu aluviuni sociale, ea se umple cu semnificații de biografie întâmplătoare. Copleșită de muzica lumilor în scurgere, vibrează ușor de muzica flautului interior. Și tot acest proces, nu este cum vom vedea decât o simplă urmare a unei deplasări de aparatură psihologică, a unei inversări de perspectivă.

Când în *Cântece de pierzanie*, poetul lua contact cu lumea dată, toate mișcările sale lirice se restrângeau asupra acestei lumi. Lumea era văzută în cutare fel, lumea era tratată în cutare mod, lumea atâța spre cutare gest. În sinea sa poetul era un subiect resfrânt spre obiect. În *Cântece noi* însă poetul își devine sieși obiect. Și ceea ce era pentru primul caz desgust de viață de pildă, devine pentru al doilea desgust de sine însuși — adică depresiune interioară. Iar consecința este poezia fără contact, poezia pierdută în ea însăși, față de poezia cu obiect, cu contact. Poezia intranee deci.

Răsfoind rândurile primului volum poetic al d-lui Beniuc am conchis că aparatura psihologică specifică d-sale, este caracterizată printr'o atitudine demonică, sceptic-demonică în faţa lumii şi vieţii. Evident, acest demonic, acest mefistofelic, din *Cântece de pierzanie* se regăseşte şi în al doilea volum poetic al d-lui Beniuc. Pentrucă el este trăsătura de atmosferă, proprie acestei poezii. Pentrucă el este ceea ce e dat caracteristic, esenţial, dat la care e reductibilă o întreagă manifestare poetică. Iar când spuneam că *Cântecele noi* au o parte în care reeditează *Cântecele de pierzanie* la această aparatură psihologică ne refeream. În ce constă ea? Intr'un anumit comportament satiric — vom răspunde — într'un anumit fel de a privi lucrurile în derâdere, o anumită conştiinţă a gratuităţii dogmelor, a inutilităţii agitaţiilor, care se fereşte însă să cadă într'un negativism de necrofor bacovian. Dar nici nu se poate ridica la un nivel de luminozitate lăuntrică, planând în continuu în dosul lucrărilor d-lui Beniuc, şi dându-le prin aceasta tocmai caracterul şi proprietatea lor specifică. Adeseori acest ton satiric, care ni se pare fundamental pentru structura poetului şi orientarea sa, este insesizabil în termeni. Dar el persistă ca o obsesie în muzica poemului, în construcţia lui tematică, în ecourile pe care le trezeşte în urechi. Iar dacă în *Cântece de pierzanie* acest „satirism" poetic — nu departe de Eminescu pe alocuri — se evidenţia faţă de lumea şi vieaţa care-l înconjurau pe poet, în *Cântece noi*, acest ton dominant se colorează faţă de sine însuşi chiar. O umbră de ironie vâsleşte pe buzele poetului şi atunci când discriminează ambianţa lumii date şi şi atunci când se examinează pe el însuşi. O ciudată, o mefistofelică luciditate critică nu dispare nici chiar atunci când poetul se aruncă în braţele celui mai fervent entuziasm, entuziasmul revoltei inspiratului. Dar pe când în *Cântece de pierzanie* poetul ironiza, satiriza — adeseori poate involuntar — lumea, în *Cântece noi* se ceartă pe sine însuşi. Pântrucă s'a regăsit pe sine însuşi. Poate intermediar, nu pentru mult timp, dar suficient pentru ca să se amărască o clipă cu propria-i prezenţă.

Această atitudine fundamentală, satirică, cum am numit-o şi căreia de sigur îi conferim alte semnificaţii decât acelea care se înţeleg didactic în satiră, dă naştere după cum este luată, în faţa lumii sau faţă de sine însuşi, tot altor şi altor note caracteristice, note care deşi pornesc dela acelaşi temei iniţial, duc la atmosfere poetice diferite. Atitudinea satirică, acel gust amar pe care ţi-l lasă în suflet lectura poemelor d-lui Beniuc, nu reeditează atunci decât parţial în *Cântece noi* spiritul *Cântecelor de pierzanie.*

Printre datele caracteristice „Cântecelor noi", date născute din aparatura psihică amintită mai sus remarcăm: *„panta rei"-smul* viziunii interioare, adică aceea conştiinţă lirică a scurgerii tale inevitabile în neant, acea conştiinţă a consecvenţei destinului care te loveşte cu sine însuşi, a inutilităţii agitaţiilor tale:

„Mai departe voiu pleca şi eu
Intr'o zi tăcută 'n asfinţit,
Numai râul curge-va mereu
Murmurând în matcă liniştit"
(„Râul")

Conştiinţă atât de vie în atmosfera întreagă a *Cântecelor noi*; *desgustul interior*, fenomen caracteristic aproape în generalitatea ei, poeziei române tinere, la d-l Beniuc, temeinic şi justificat:

„Dar nu ştiu cum azi vinul a devenit sălciu
Sătul de mine însumi, un altul vreau să fiu"
(„Versuri de toamnă târzie");

tristeţea şi melancolia autumnală, o creaţie specifică viziunilor negative:

„Mâhnirile se lasă pe sufletul meu iar
Ca negura de toamnă pe câmpul solitar"

şi care augmentează acel gust amar de care vorbiam; *sentimentalismul maladiv* cu tonul său întotdeauna accedic şi livresc

„De-acum tinereţea-i doar în amintiri
Ce v'aţi ales, trecutele mele iubiri"
(„De-acum tinereţea");

obsesia ideii de sfârşit, de moarte, de final a tuturor lucrurilor şi faptelor înconjurătoare, etc., etc.

De sigur toate aceste caracteristici amintite mai sus, au un rol specific nu numai pentru poezia d-lui Beniuc, ci pentru întreaga poezie denumită de noi intranee. La d-l Beniuc însă ele se originalizează, se colorează diferenţial prin perspectiva în care sunt privite: perspectiva satirică. Această perspectivă le dă nuanţa lor autentică, astfel încât se poate vorbi despre un „stil" al poeziei d-lui Beniuc. Stil care nu se găseşte încă în toată plenitudinea sa, dar care a realizat de pe acum lucruri magistrale, cum este acea „Perspectivă", din păcate prea lungă pentru a putea fi citată aici. Credem că pe drumul acestei „Perspective" d-l Beniuc, va putea creia mari şi întru totul caracteristice lucrări.

Desgustul interior, pantareismul liric, obsesia ideii de sfârşit sau sentimentalismul maladiv, toate acestea îmbrăţişate în atmosfera a ceea ce am numit satiricul d-lui Beniuc, sunt totuşi numai câteva din aspectele poetice ale *Cântecelor noi*. Alături de ele se înlănţuesc multe altele, feţe care nu pot încăpea în ramele unei simple recenzii, şi care îşi au locul într'un studiu mai vast. Acest studiu s'ar putea lăuda şi cu întâietatea sa.

RADU STANCA

MUZEUL JUDEŢULUI HUNEDOARA DIN DEVA*)

Intre Muzeele regionale din ţara noastră, Muzeul judeţului Hunedoara deţine un loc de frunte. El a luat fiinţă, din iniţiativa Societăţii de istorie a judeţului Hunedoara, la 1880. In 1898 este încadrat Inspectoratului General al Muzeelor, dar abia la 1921 se reglementează

*) Cu prilejul publicării volumului al II-lea din *Sargetia*, Buletinul Muzeului Deva, 1941.

postul de director în cadrul bugetului Ministerului de Interne. Doi ani după înființare, la 1882, se organizează primele două secții cea arheologică și cea etnografică. Astăzi mărit și îmbogățit cu un mare număr de piese, achiziționate bună parte după 1919, Muzeul are pe lângă secțiile amintite și una de științe naturale, o arhivă și o bibliotecă.

Materialul acestor secții este achiziționat exclusiv din județul Hunedoara.

Dintre secțiile amintite, mai bogată este cea arheologică împărțită în două: preistorică și arheologică romană. O colecție numismatică bine pusă la punct completează această secție.

Secția etnografică adăpostește produsele artei țărănești, iar o colecție fotografică întregește în mod fericit lipsa pieselor care nu pot fi adăpostite ori aduse în acest Muzeu. Arta bisericească bine reprezentată prin icoanele de lemn alcătuește, împreună cu picturi ce reprezintă foști demnitari ai ținutului, colecția de tablouri.

Științele naturale: geologia și zoologia cuprinde material variat din acest bogat județ. O colecție ornitologică dă ori cui o icoană fidelă asupra păsărilor din regiune.

Arhiva, bogată pentru un Muzeu regional, cuprinde 3000 documente privitoare, în cea mai mare parte, la răscoala țărănească a lui Horia.

Biblioteca de specialitate este alcătuită din 6000 volume.

Până acum trei ani, Muzeul era adăpostit într'o clădire bună, dar nu pe deplin corespunzătoare cerințelor muzeale. Revine în întregime harnicului și neobositului director *Oct. Floca*, meritul instalării Muzeului în Castelul Bethlen — Magna Curia — cel mai vechi monument al Devei, clădit la anul 1621 de Gavril Bethlen. Clădirea potrivită și relativ bine împărțită pentru un Muzeu, prin frumusețea ei proprie împreunată cu vechimea anilor, produce o plăcută impresie asupra vizitatorilor. Parterul este în cea mai mare parte ocupat de Lapidariul roman, alcătuit din piesele aflate la Sarmizegetusa și Micia, și împărțit în săli pe categorii de monumente bine aranjate. O altă parte din parter este destinată să adăpostească depozitul arheologic, organizat și aranjat tot de actualul director încă de pe când se găsea în vechiul local. Acest depozit, care nu este destinat vizitatorilor, este de neprețuit pentru arheologii ce vizitează Muzeul și care aici au posibilitatea de a examina întreg materialul aflat în diferitele stațiuni arheologice. Etajul cuprinde sălile de expoziție pentru piesele mărunte din toate secțiile. Tot aici sunt plasate biroul, biblioteca și arhiva. Un laborator necesar pentru conservarea și reconstituirea diferitelor piese completează utilajul științific al acestei instituții.

„Ori ce societate care dispare lasă în ruinele ei urma vizibilă a gândirilor ei celor mai adânci", spune undeva marele învățat francez C. Jullian, „iar istoricul va putea lesne să găsească această urmă, dacă știe să reflecteze înaintea acestor ruine"... Este o observație făcută de un adânc cunoscător al vremilor trecute. Revine deci istoricului, arheologului, de a descifra și a face cunoscute rezultatele cercetărilor lui. Nu se mai poate concepe astăzi istorie fără această dis-

ciplină, fără arheologie. Chiar pentru timpurile mai noi aportul arheologiei în cunoaşterea unor probleme este de nepreţuit.

Rostul acestei discipline a fost înţeles pe deplin de Universitatea Daciei superioare încă dela început. Tânăra şcoală arheologică şi-a început activitatea în primii ani după Unire, prin cei doi conducători ai ei Profesorii D. M. Teodorescu, astăzi pensionat, şi C. Daicoviciu, chiar în această regiune a judeţului Hunedoara. Cetăţile dace şi Sarmizegetusa romană au fost obiectivul unor cercetări îndelungate, iar rezultatele obţinute aici sunt de o mare valoare pentru istoria pământului românesc. Când în 1929 Institutul de Studii Clasice al acestei Universităţi îşi desăvârşeşte organizarea, aflăm catedra şi Muzeul arheologic încadrat în acest Institut. Încă dela început conducătorii acestei şcoli arheologice au avut grija de a se înconjura cu elemente tinere pe care să le introducă teoretic şi practic în tainele şi cunoaşterea acestei discipline. Unul dintre primii elevi, apoi membru al Institutului şi deci şi al şcoalei de arheologie a fost şi actualul director al Muzeului din Deva, d-l Oct. Floca. Meritele şi priceperea arătată în această disciplină l-au făcut Membru al Şcoalei Române din Roma, iar Academia Română ia acordat premiul „Vasile Pârvan" pentru cercetări arheologice. Doctor în arheologie, neobosit cercetător pe teren, bun organizator a reuşit prin munca ce o depune să ridice acest Muzeu în primele rânduri ale instituţiilor similare.

Activitatea Muzeului nu se reduce însă numai la atât. Rezultatele obţinute prin cercetările întreprinse sunt strânse şi publicate într'un buletin ce poartă numele vechiu al râului Strei: *Sargetia*. De curând a apărut la Deva volumul al II-lea din acest buletin, cuprinzând ultimele cercetări arheologice din judeţul Hunedoara. Directorul Muzeului, d-l Oct. Floca publică în primele 116 pagini un studiu privitor la *Sistemele de înmormântare din Dacia superioară romană*. După o introducere scurtă dar bine pusă la punct, absolut necesară, dată fiind importanţa studiului, autorul procedează la împărţirea mormintelor grupându-le în cinci tipuri pe baza materialului din care au fost construite, descriind în cadrul fiecărui tip mormintele cunoscute. Este o descriere clară, bogată în amănunte, fără ca prin aceasta să încarce capitolul. Numeroase clişee ilustrează descrierea, făcând-o uşor de înţeles chiar şi pentru nespecialişti. Urmează capitolul ce cuprinde consideraţiunile arheologice şi istorice asupra tipurilor de morminte, capitol documentat şi ocupându-se de toate problemele ce pot fi puse în această privinţă.

Pentru noi este deosebit de important ultimul capitol al *mormintelor neromane* dela Zlatna (jud. Alba) şi Caşolţi (jud. Sibiu), datând din timpul stăpânirii romane. Importanţa lor deosebită pentru istoria pământului nostru mă face să dau aci câteva din constatările d-lui Floca. Mormintele acestei grupe au următoarele caracteristici: sunt tumulare, orientate aproape constant Est-Vest, mortul fiind incinerat înainte de înmormântare, iar inventarul constând din obiecte dacice, autohtone şi romane. Toate aceste caractere duc pe autor la concluzia că, deşi făcute în timpul stăpânirii romane, mormintele dela Zlatna şi Caşolţi au la bază tradiţii, obiceiuri şi credinţe religioase care nu sunt

cele romane, ci aparțin populației autohtone, rămase în vechile ei așezări și după ocupația romană.

Se desprinde din aceste noi dovezi arheologice, în mod clar, existența unei populații dacice după cucerire, contrar părerilor exprimate de cei ce susțineau că populația băștinașă ar fi fost exterminată de învingători.

D-l Prof. C. Daicoviciu publică sub titlul *Templul Maurilor din Micia* rezultatele obținute la ultimele cercetări executate în așezarea romană Micia (Vețel, jud. Hunedoara), așezare ce a mai fost exploatată tot de d-sa. Existența unei trupe auxiliare formate din o seminție maură din Africa în acest loc a fost dovedită mai de mult. Noile cercetări au avut darul de a aduce la lumină un templu al zeilor Mauri, singurul cunoscut până astăzi. Templul simplu, neavând nimic „original", după cum accentuează d-l Prof. Daicoviciu, a servit ca locaș de închinare și pentru alte divinități romane.

Urme romane în regiunea cetăților dace din Munții Hunedoarei este articolul următor al d-lui M. Macrea. Pornind dela un monument publicat în volumul I-iu al Buletinului *Sargetia*, de d-l Al. Ferenczi, monument aflat la Grădiștea Muncelului și considerat de Al. Ferenczi ca o lucrare dacă, d-l Macrea combate cu dovezi neîndoelnice concluzia greșită a acestuia ca apoi să ne dea o enumerare a descoperirilor romane din preajma cetăților dacice. Bazat pe aceste dovezi, autorul ajunge la concluzia că și după distrugerea cetăților dace *Romanii nu au lăsat cu totul în părăsire ținutul muntos.*

Buletinul se încheie cu un articol al autorului rândurilor de față: *„Cercetări și comentarii privitoare la localizarea Sarmisegetusei".* Am arătat aci, pe baza cercetărilor întreprinse, netemeinicia localizării Sarmisegetuzei dace și apoi a celei romane lângă satul Subcetate (jud. Hunedoara), localizare făcută de d-l C. Zagoriț.

Toate articolele au și câte un rezumat în limba germană.

Sargetia, Buletinul Muzeului județului Hunedoara, frumos tipărit și bine ilustrat, poate sta alături de orice publicație similară din țară și face cinste instituției și directorului sub a cărui îngrijire apare.

Care este rostul acestor Muzee regionale? Care este contribuția lor la cunoașterea istoriei acelei regiuni?

Frumosul ținut al Hunedoarei este județul în care avem atestate din plin toate epocile preistorice și istorice într'un număr foarte mare de localități. In fața unui nnmăr de descoperiri atât de impunător, firește că primul rost al Muzeului regional este de a achiziționa toate piesele noi pentru a nu cădea în mâna diferiților colecționari și a nu deveni astfel greu accesibile specialiștilor. De această însărcinare ce-i revine, Muzeul din Deva s'a achitat întotdeauna în chip fericit, datorită deplasărilor continue pe teren făcute de d-l Floca.

Muzeul regional are însă și un rost cultural, un rost educator. Niciunde mai bine ca într'o instituție de acest fel, nu poate marele public să cunoască trecutul istoric al regiunei. Sarcina specialistului muzeolog este de a aranja cât mai limpede, cât mai instructiv materialul ce-i stă la îndemână.

Monumentele istorice, ruinele vechilor aşezări scoase la lumină de specialişti, trebue conservate şi într'o mare măsură, cel puţin pentru judeţul Hunedoara, această îndatorire revine tot Muzeului. Acestui Muzeu şi directorului îi este încredinţată paza şi conservarea ruinelor aşezărilor dace şi romane de pe cuprinsul judeţului. Tot sub supravegherea Direcţiunii Muzeului din Deva se află şi Muzeul Sarmisegetusa, întemeiat din iniţiativa şi sub conducerea d-lui Prof. C. Daicoviciu pentru a adăposti chiar acolo, în vecinătatea cetăţii desvelite, toate obiectele rezultate din cei 15 ani de cercetări.

Aceasta este în puţine cuvinte activitatea ce o desfăşoară cel mai activ Muzeu regional dela noi, care datorită muncii depuse de directorul Oct. Floca s'a făcut apreciat şi în străinătate.

Contribuţia adusă de acest aşezământ cultural la cunoaşterea trecutului nostru poate servi de exemplu pentru toate celelalte Muzee regionale.

MARIUS MOGA

CONTRIBUŢII LA PLĂMADA PATRIOTISMULUI OSTĂŞESC

„Luptă Craio pentru Ţară
„Că eu duc viaţa amară
„Luptă dragă până la sânge
„Duşmanu să-l poţi învinge."
Evodia Stelia.

Imi aduc aminte de poeţii anonimi ai poporului nostru, cum veneau odinioară dela plug sau dela coasă, coborându-se dela Curmătură spre Buciumi, cântând doine cu versuri improvizate şi păstrate din gură în gură, din tată în fiu, prin multe generaţii. Pe acelaşi jun al satului parcă îl văd pe ecranul amintirilor mele, cum se lau „de după cap" în sărbători, după ce s'a isprăvit jocul, colea, când bate ziua în seară, luând satul în lung şi lat, stând pe la răscruci de străzi în roată, vărsându-şi pe tot drumul dorul şi jalea inimei lor în cântece alese. Şi, fără să vreau, din firul amintirilor mele, nu pot uita nici „năimitoarele" lui Taica Iosif Ciolan. Sunt chipeşe la faţă, cu umblet săltăreţ, pline de vieaţă, vin toate în vole bună, dela săpat sau dela strânsul fânului spre casă, cu sapa sau grebla pe umeri, chiotind, sau cântând. Cântecul lor e împletit cu cele mai dulci melodii, iar versurile pline de farmecul poetelor anonime, aşa des întâlnite la satele, care au fost ferite de influenţa „binefăcătoare" a oraşelor. Din tabloul acesta, nu pot să lipsească, nici anumite părţi din înmormântările aceluiaş sat, pe care-l preamărim toţi deopotrivă, şirul lung al femeilor care „petrec" mortul la morminţi, sau „se cântă după el". Şi la aceste obiceiuri străbune de tot, câte o femeie mai răsărită şi mai sprintenă, compune textul melodiilor cântate, îmbinat din întâmplările vieţii familiare ale mortului. Din acest caleidoscop al vieţii săteşti şi altele, care se ascund în vieaţa tainică a satului şi izbucnesc din când în când, a răsărit Evodia Stelia. E ţărancă chipeşă şi sprintenă la minte, din comuna Gârbovăţ, jud. Caraş. Ea este prototipul cântăreţei dela sat, care şi-a zidit cântecul pe temelia de veacuri a multor poeţi şi compozitori necunoscuţi. Şi,

fiindcă războiul este un fenomen de mare actualitate, care preocupă deopotrivă pe conducătorii națiunilor și pe conduși, ea își țese cântecul arhaic pe acest fenomen social, picurând în el sentimente religioase, naționale și patriotice de o rară sinceritate și intensitate.

In aceleași versuri, își brodează și iubirea între soț, soție și copii. O cântă cu mult sentiment în versuri, abdicând de ea, dacă Dumnezeu și Țara, o cer.

Să-i dăm cuvântul poetei, să spună în poezie, apoi în proză soțului ei, care este pe frontul rusesc.[1])

„Craio dragă, de aș putea,
O pasăre maș face
Ca să trec în Rusia
Aș zbura încet și amar
Ca să trec peste hotar
Să mă duc la al meu bărbat
Că e foarte îndepărtat
Ca să văd unde a ajuns
În slujbă unde la pus
Eu am înțe es așa
Că ești la Odesa
Ți-o dat pușcă și grănade
Dușmanu să-l poți bate
Luptă Craio pentru Țară
Că eu duc viața amară
Luptă dragă până la sânge
Dușmanu să-l poți învinge
Iar dragă când vei vedea
Că vieața iți va lua
Să mi trmiți pi o păsărică
Să mi spună mie așa:
Nu mai ai ce aștepta
Să mi spună că ai murit
Și de vii te ai despărțit."

Dar femeia năcăjită, după ce sboară cu gândul la bărbatul ei până pe meleagurile Odesei, și după ce îl încurajează, cum numai o Româncă adevărată poate s'o facă, dându-i și sfaturi pentru ultimul drum din vieață, își aduce aminte că se apropie iarna cu frigul ei obicinuit și nu știe ce se va face cu copiii mititei. Dar nu descurajează. Se va descurca ea cumva, Țara însă trebue apărată și iarăși un nou îndemn la luptă, la vitejie, însă la luptă cavalerească, omenoasă cu cei cu arme în mână, ba merge mai departe, îl îndeamnă să țină cu Neamul său, că îl va ajuta și Dumnezeu, iar dacă o fi să meargă pe jos, să nu facă la nimeni rău. De bună seamă, aci femeia se gândește la populația de acolo, la cei neînarmați. Iată această parte a poeziei împletită cu un sentiment patriotic și creștinesc care poate să țâșnească numai din suflete alese:

„Craio dragă ciom făcea
Când frigul se va punia
Copilașii îs micucei
Mor de frig vaigi de ei
Că al meu bărbat
Fără casă mo lăsat

[1]) Poezia este publicată cu ortografia autoarei.

Şi la război a plecat
Că Ţara lo chemat
Să se ducă la duşman
Să nu-şi facă al său plan
Duşmanii când îi vei vedea
Tu să lupţi cum vei putea
Ca să-ţi aperi Ţara ta
Tu să lupţi cu bărbăţie
Să arăţi o vitejie
Că-ţi ajută Dumnezeu
Dacă ţii cu Neamul tău
Dar una te rog frumos
Cât o să mergi pe jos
Să nu faci la nime rău
Că te bate Dumnezeu
Tu să te gândeşti acasă
Că ai copii şi nevastă."

Sbuciumul sufletesc, jalea adâncă, şi fiecare clipă din vieaţa ei, chiar somnul este destinat pentru cel plecat de acasă la front. Aşa sunt toate mamele, toate soţiile, toţi copiii, gândul lor mereu se îndreaptă către acela care a plecat dintre ei. Nu toţi însă pot să-şi aştearnă gândurile pe hârtie ca Evodia Stelia. Îngrijorarea este mare, dar ce să facă? Se împacă cu soartea şi le pune ca tot Românul, toate în sarcina ursitei şi-l roagă pe Craia să nu le poarte grija celor de acasă, doar numai să le scrie carte şi s'o trimită prin foc şi apă, să le scrie cât e viu, căci după ce a murit şi aşa nu mai scrie nimic.

„Craio seara când mă culc
Cu gândul plec şi mă duc
Mă gândesc mereu mereu
Cum mo ursit Dumnezeu
Să fiu dusă în sate streine
(E măritată din satul Rudăria
în sat strein, comuna Gârbovăţ)
Să n'am milă dela nime
Dela tine am avut
Dar acuma s'o pierdut
Dar iar mă gândesc aşa
Că eşti dus în Rusia
Eşti departe şi nu poţi
La noi să te mai socoţi
Dragă grija noastră o lasă
Nu te mai gândi acasă
Că de geaba te frământi
Că nu poţi să ne ajuţi
Numai una fă cum ştii
Barem carte să ne scrii
So trimiţi prin foc şi pară
Căi scrisă din altă ţară
So trimiţi prin foc şi apă
Căi cu sânge picurată
Scrie Craio ca să ştiu
Câtă vreme tu eşti viu
Că după ce ai murit
Atunci nu mai scrii nimic."

Dar Evodia, pe lângă toate că nu vrea să le poarte Craia de grijă celor de acasă, totuşi ţine foarte mult să se ştie că dorul şi jalea îi storc multe lacrimi ziua şi noaptea:

„De când Craio ai plecat
Căpătâiu lam udat
Câte lacrimi am vărsat
Un copil aș fi scăldat
Că ziua eu fac ce fac
Dar în noapte nu mă bag
Eu când văd seara că vine
Parcăi moartea lângă mine
Și încep să plâng amar
Dară toates în zadar
Că al meu bărbat
E prea tare îndepărtat
Nu mă aude nu mă vede
Dunărea nu mio mai crede
Intr'o noapte te-am visat
Că de tot te-ai liberat
Iar când mam sculat
Eu de tine am aflat
Am aflat și am înțeles
Că departe ești trămes
Iar când la loc ai ajuns
Inima mea mia spus
Și iarăși am pro visat
Că la cine am plecat
Și mergând am întrebat
Unde stă al meu bărbat
După multe rugăminte
Mă întâlnii Craio cu cine
Iar când m'am pomenit
Am văzut că-i numai vis."

Și acum urmează partea ultimă a poeziei, explicația Evodiei Stella și anume: pentruce a scris așa cu foc și atâta jale și cu lacrimi de suspinare. A scris așa, pentrucă s'a întâmplat ceva neobicinuit în depărtare... a trăznit.

„Craio tu te vei mira
De ce am scris cartea așa
Cartea Craio eu am scris
Tot cu lacrime de plâns
Eu am scris cu suspinare
Co trăznit în depărtare."

Evodiei Stella totuși îi e teamă că soțul ei se întristează pentru faptul că a scris așa și de aceea îi mai scrie și în proză. Dăm această scrisoare plină de sfaturi înțelepte, încurajări, sentimente religioase și patriotice, ca un exemplu clasic al mentalității sătenilor noștri din Banat și de pretutindeni din Țara noastră, despre felul cum știu ei să îmbărbăteze pe luptătorii care apără hotarele Țării. Sunt prea puține cărțile poștale sau scrisorile trecute prin mâna cenzurei și trimise celor plecați de acasă, din care să nu emane ca o aromă alinătoare, credință tare în Dumnezeu, simțul patriotic și dragostea de Neam.

„Dragă Craio, te rog să nu te întristezi de ce am scris până aici. Știu că te pătrunge, dar eu m'am vărsat focu. Apoi Craio, să nu te năcăjești că noi suntem vii și nu te mai îngrijî de noi, că Dumnezeu se îngrijește el nu lasă pe ai săi niciodată, numai să fim credincioși".

„Întărește-te, înbărbătează-te, nu te înfricoșa și nu te slăbi ca să nu pieri înainte de vreme. Gândește-te că mulți or fi ca tine și Dum-

nezeu lo ferit de moarte *şi chiar dlar fi să mori, rău să nuţi pară cai jertfit vieaţa pentru neam şi pentru Ţară.* Să te rogi la Dumnezeu şi pe noi ne încredinţează în grija lui că pe altu noi nu mai avem. Încă odată, rog nu te slăbi. Roagăte lui Dumnezeu ca el poate să te ajute şi să te mângăie în toate năcazurile. Răbdă toate până la sfârşit şi vei primi cununa din mâna lui Isus, dar numai să stai lângă el. Eu mă frământ mult cu gândul, dar iar mă gândesc, fie în voia lui chiar de nu niam mai vedea aici, tot am credinţa că odată în cer ne întâlnim toţi unde nu mai e durere nici suspinare".

Şi parcă Evodia Stella ar fi avut o presimţire că scrisoarea ei va trece prin multe mâini şi o vor ceti mulţi, o roagă deci, să nu se oprească la nimeni, ci să ajungă până la bărbatul ei, soldat Stella Craia din Reg. Grănicerl.

Iată şirele cu care îşi încheie scrisoarea:

„Doresc ca această carte să te afle viu şi sănătos. Sănătate dela mine a ta nevastă care te doreşte.

Dute carte şi grăbeşte şi lu Craia îi povesteşte. Eu te rog cartio aşa, să străbaţi cum vei putea. Multe mâini te vor lua ca să te ceteaască, roagăte să nu te oprească, să te duci mereu, mereu, până la bărbatul meu — Evodia".

ILIE RUSMIR

ÎNSEMNĂRI

ÎNTOARCEREA ÎN PATRIE

O parte din regimentele care au sângerat pentru reîntregirea hotarului dela Răsărit s'au întors în patrie. Am asistat şi eu la drumul triumfal prin Sibiu al unuia din ele. Ce chipuri de flăcăi, vrednice de a fi săpate pe o coloană asemenea aceleia care înfruntă de 2000 de ani veacurile la Roma, mărturie a încleştării eroice din care s'a plămădit neamul nostru! S'au întors de pe câmpul de luptă mai bărbaţi, cu o siguranţă mai mare în priviri şi mişcări, cu piepturi mai largi şi cu braţe mai oţelite. Ofiţeri şi trupă îmbrăcau aceeaşi haină aspră de campanie. Feţele unora şi ale altora erau brăzdate de aceleaşi încercări, bătute de aceleaşi vânturi, arse de acelaşi soare al stepei cereşti. Aspra şcoală a războiului a nivelat distanţele, a apropiat pe om de om. Ce departe suntem de armata de acum câţiva ani, cu uniformele ei de operetă! Sunt soldaţii care ne trebue, suprema nădejde a acestui ceas mare al istoriei. Privindu-i cum trec, în carele lor de luptă, cu braţele încremenite pe arme, răspunzând doar cu schiţarea unui zâmbet la ploaia de flori şi de urale care cădeă asupra lor, o mare linişte mi s'a aşezat în suflet. Să o ştie toţi: Oastea aceasta atât de mândră şi atât de bărbată e gata să se ia de piept şi cu puterile iadului pentru dreptate!

Ion Breazu

NICOLAE BUTA

O moarte fulgerătoare a doborît, în floarea vârstei, pe unul din cei mai aprigi gazetari ardeleni. Au trecut câteva luni de când cuvântul lui de foc nu mai putea să vadă lumina zilei. Cei care îl cunoşteam însă ştiam că Nicolae Buta aşteaptă numai momentul pentru ca să şi-l reverse mai clocotitor de cât oricând, exaltând inimile şi voinţele pentru marea reparaţie. Moartea ni l-a răpit însă atunci când aveam mai multă nevoe de energia lui neînfricată.

Ne-am întâlnit acum douăzeci de ani pe băncile Universităţii din Cluj. Eram printre cei dintâi studenţi ai acestei instituţii de înaltă cultură, după care atâta timp au dorit Românii de dincoace de Carpaţi. El venea dintr'un minunat sat din Sudul Transilvaniei (Apoldul de Jos), eu eram dintr'un sat, tot atât de reprezentativ, din jurul Alba-Iuliei. Şi alături de noi erau sute şi sute din alte sate şi oraşe ale Ardealului nostru drag. În fiecare colţ de pământ românesc este câte o vrednicie care trebue recunoscută şi pusă în valoare. Unirea numai atunci este veşnică şi nebiruită când se împleteşte din toate aceste vrednicii. Astfel a înţeles şi Nicolae Buta această lege de fier a existenţei noastre şi astfel a contribuit la ea, începând încă de pe băncile Universităţii. El ţesea în pânza ei firele trainice ale satului românesc din Transilvania. Parcă-l văd şi acum,

înalt și drept, cu mustăcioara lui neagră, cu ochii lui ageri, — ce chip minunat de flăcău, desprins par'că dintr'o baladă, pe care mi-l închipuiam mai cu drag în frumosul lui port de acasă, decât în straiele nemțești. In nesfârșitele noastre discuții el aducea, ca nimeni altul, duhul satului din care s'a desprins și căruia i-a rămas credincios până la sfârșitul vieții. Din judecata lui pătrunzătoare, din povestirea lui atât de vie, din gluma lui nesecată, din scrisul lui patetic, din doinele cântate din el cu o duioșie atât de bărbătească se desprindea mireasma puternică și autentică a satului său drag, cu oamenii și câmpurile lui, mireasmă care ne cuprindea pe toți, ori din care parte am fi venit. Țărâna care a luat-o pe talpele lui la Apold a purtat-o cu vrednicie, mândru de ea, ca pe un talisman sfânt, ca pe o pavăză împotriva tuturor îndoielilor și rătăcirilor. Când întâlnea vreun țăran rătăcit pe străzile orașelor, i se lumina fața ca la vederea unui frate. Oricând era gata să-l apere, să-l ajute, să-i deschidă casa lui și să-l așeze la loc de cinste.

Dela satul lui s'a ridicat la întreagă Transilvania și apoi la întreg neamul românesc. A vrut să-i adâncească trecutul și s'a așternut cu sete la studiul istoriei. Îi plăceau mai ales momentele de luptă pentru libertate și dreptate. De aceea, cu toate că nu era decât student, a închinat o carte întreagă eroului care a luptat cu mai multă vitejie pentru aceste bunuri neprețuite, neînfricatului și neprihănitului Avram Iancu. Imi amintesc cu cât drag a scris el această monografie (premiată de Institutul de Istorie Națională din Cluj), atât de caldă și atât de dreaptă, cum a străbătut pas de pas locurile pe unde s'a desfășurat marea epopee dela 1848, stând de vorbă cu Moții, răscolind documentele, trăind legenda cu toată ființa lui. Cartea a apărut cu prilejul serbărilor centenarului lui Iancu, organizate de Astra în 1924. Dacă tinerimea din Ardeal a fost reprezentată atât de strălucit la aceste serbări, faptul se datorește mai ales lui Nicolae Buta. La mormântul Iancului dela Țebea, unde gorumul lui Horia își ridică brațele, glasul lui a răsunat ca o trâmbiță de arhanghel: inspirat, scăpărător, tinerește. Din tribuna regală îl asculta Regele Ferdinand și Regina Maria, Ionel Brătianu, Octavian Goga, Vasile Goldiș și alți demnitari. Alături de ei, mulțimea, venită acolo de pe întreg cuprinsul țării, putea să vadă însă și un țăran și o țărancă în frumosul port din jurul Sibiului. Erau tatăl și măicuța lui Nicolae Buta, pe care el a a ținut să-i aducă la marea sărbătoare și să-i așeze alături de capetele încoronate și de cei mai aleși oameni ai neamului. Așa știa el să-și cinstească părinții. Spre deosebire de atâția alții care s'au ridicat dela sat, el nu se rușina de ei, nu îi ascundea când veneau să-l vadă, ci îi arăta tuturor, cu fală și dragoste.

După ce a încheiat în mod strălucit studiile la Universitatea din Cluj, a fost trimis la Roma, ca membru al Școalei Române. A petrecut acolo doi ani de muncă încordată prin biblioteci și arhive. S'a întors cu o bogată colecție de documente și plin de toate frumusețile Italiei. Au fost cei mai plini ani din agitata lui viață. A mai petrecut apoi un an la Paris. Era astfel înzestrat și pregătit pentru a urca treptele celor mai alese situații. N'a avut însă parte de ele pentru că era o fire independentă, neînduplecată, care își punea sufletul în palme și aștepta și dela alții același lucru; pentru că avea un caracter de luptător, neînfricat și neodihnit.

Cu acest temperament a fost nevoit să între în ziaristică și în viața publică, risipindu-și zi de zi podoaba lui de inteligență, energia lui scăpărătoare pentru luminarea și dreptatea

celor mulţi. *România Nouă* dela Chişinău, *Patria, Ardealul Tânăr* (revistă condusă de el) *România Nouă* dela Cluj, şi alte numeroase ziare şi reviste din Transilvania şi din capitală sunt pline de articolele lui, curajoase, înflăcărate şi luminate. Nicolae Buta face parte dintre puţinii care au încercat să menţină faţa curată şi conştiinţa înaltă şi luptătoare a acestei mari instituţii care a fost presa Transilvaniei. N'a înţeles niciodată să se târguiască pentru convingerile lui. De aceea pe când altora gazetăria le aducea tot felul de avantajii, pe el nu l-a răsplătit decât cu mângăierea datoriei împlinite, cu dragostea şi preţuirea puţinilor, care l-au înţeles şi cu duşmănia neîmpăcată a acelora pe care i-a lovit fără cruţare pentru păcatele lor.

De atâtea ori, de pe patul suferinţei, îmi spunea că dorinţa lui cea mai vie este să mai meargă odată în satul copilăriei, să se urce pe dealul viilor şi de acolo să îmbrăţişeze locurile atât de dragi, să mai soarbă odată munţii care străjuesc în depărtare Ardealul. Soartea care a fost atât de vitregă cu el nu i-a îngăduit nici măcar această mângâere. S'a întors la vatra părinţească pentru ca ţărâna lui să se înfrăţească cu ţărâna strămoşilor, rodind îmbelşugat şi în viitorime, aşa cum a rodit în aleasa lui întrupare.

S'a prăbuşit în unul din cele mai tragice momente ale acestui neam, pe care l-a cunoscut şi l-a iubit cu toată puterea sufletului său bogat. De când am intrat în ora supremă, de câteori nu l-au chinuit şi pe el întrebările despre soarta acestei lumi, prinsă în vârtejul celui mai cumplit război.

Temperament de luptător, de ostaş neînfricat, nu aştepta decât să ia arma şi să plece la hotarul pângărit. N'a avut parte nici de această supremă satisfacţie. O soartă blestemată îl pândea din umbră şi-l lovea fără cruţare. Acum i-a dat ultima lovitură. Acum însfârşit pacea s'a aşternut şi în sufletul lui, veşnic frământat.

Ion Breazu

VIRGIL ŞORTAN

A căzut eroic pe câmpiile Ucrainei şi acest prieten devotat al Moţilor. Crescut în şcoala lui Amos Frâncu, pentru care a avut totdeauna un adevărat cult, şi-a umplut tinereţa cu un singur gând, cu o singură pasiune: dreptate pentru Moţi. Sprijinea cu generozitate orice încercare de a atinge această ţintă, fie ea venită dela iniţiativa particulară, fie dela stat. Când s'a organizat la Cluj Comisariatul pentru Munţii Apuseni, sufletul lui a fost Virgil Şortan, secretarul general; când acum câţiva ani Astra a luat iniţiativa coordonării tuturor eforturilor pentru studiul şi îndreptarea stărilor din acest ţinut atât de eroic, dar atât de nenorocit, nimeni n'a sprijinit acţiunea ei cu atâta entuziasm ca Virgil Şortan. Numele lui era cunoscut până în cele mai îndepărtate şi mai ascunse sate ale Munţilor lui dragi. De aceea la casa lui era un continu pelerinaj de Moţi, care veneau să-i ceară un sprijin sau numai să-l cunoască şi să-i arate dragostea lor. Oricând îl întâlneai era gata să scoată din buzunar una din acele scrisori, care în câteva cuvinte aspre şi sărace cuprind o tragedie întreagă, petrecută în cine ştie ce sat uitat par'că, şi de Dumnezeu şi de oameni. Când a fost nevoit să plece şi el din oraşul iubit de noi toţi, unde îşi făcuse rosturile, nu l-a lăsat inima să se depărteze prea mult de Moţii lui dragi. A rămas deci la Turda, continuând să lupte, să insiste, să cerşească, pentru acela cărora soarta nu le-a hărăzit decât lupta şi cerşitul. Ca orice luptător de vocaţie era stăpânit de o credinţă. Cu această credinţă în suflet a căzut pe câmpiile Ucrainei. E credinţa care arde în sufletele tuturor Românilor, pe care jertfe ca a lui nu fac decât să o aprindă şi mai mult.

I. B.

PR. IOAN GEORGESCU, IOSIF VULCAN, LA UN VEAC DELA NAȘTEREA LUI. Biblioteca „Tribuna Ardealului", Nr. 2. Kolozsvár-Cluj, 1941, 28 p. în 16°, Prețul 20 Filler.

Ne-a căzut abia acum în mână această modestă cărțulie care face parte parte din cele câteva broșuri ce pot fi numărate pe degetele dela o mână, apărute în timp de un an în orașul care, dela 1918 încoace, a dat atâtea opere monumentale spiritualității românești. Autorul ei este un bun cunoscător al vieții culturale a Transilvaniei din a doua jumătate a sec. XIX. Cu siguranță că dacă altele ar fi fost împrejurările, ar fi cinstit acest centenar cu o monografie asemănătoare acelora închinate de d-sa lui Dr. Ion Rațiu, Gheorghe Pop de Băsești și Dr. Aurel Mureșianu, trei contemporani ai lui Iosif Vulcan, luptători ca și el pentru a da neamului lor mai mult loc sub soare. Știm că strângea cu hărnicie și dragoste material pentru această monografie. Acolo unde a rămas n'a putut să dea însă decât aceste pagini de închinare, în care sunt prinse doar câteva din momentele vieții lui Iosif Vulcan, bogată cât zece vieți puse împreună. Se amintește de descendența directorului *Familiei* din Șinca Veche, satul lui Șincai; de legăturile lui cu înflăcăratul și neînfricatul Alexandru Roman; de câteva din zilele mari ale Familei: o discuție din 1866 între Timotei Cipariu și Gh. Barițiu, privitoare la limba română; entuziasmul Ardelenilor pentru succesul lui Vasile Alecsandri la Montpellier; colaborarea lui Eminescu la revistă în 1883, cu un fragment din scrisoarea acestuia în care mulțumește pentru onorarul trimis „cel dintâi pentru lucrări literare pe care l-am primit vreodată în viață"; raporturile cu Titu Maiorescu, cu George Coșbuc, St. O. Iosif și alții; sărbătorirea din 1904, când s'au împlinit 40 de ani dela întemeierea *Familiei*. Vorbesc mai mult numele, decât ceea ce se poate spune despre ele. Sunt nume care evocă un șir întreg de lupte, suferințe și victorii pentru spirit și dreptate, înscrise în patrimoniul nostru comun, de unde nimeni și nimic nu le poate șterge.

I. B.

VERGILIU, ENEIDA, CARTEA A DOUA, traducere în versuri de Teodor A. Naum. București, Tip. „Cultura", 1941.

Continuator al unei frumoase tradiții de familie, d-l T. A. Naum, prof. la univ. Clujană, este un încercat traducător, atât din autorii moderni, cât mai ales din clasicii greci și latini, făcându-i accesibili, în forme poetice românești de ținută aleasă, specialiștilor și iubitorilor de literatură în genere. O ediție epuizată a excelentei traduceri în metru modern a *Bucolicelor, Idilele* lui Teocrit în hexametri impecabili, precum și numeroase ode din Horațiu, în frunte cu solemnul *„Carmen Saeculare"*, și o parte din poeziile lui Catul, publicate în diferite reviste literare și de specialitate, exemplifică aceste afirmații fugare. D-l Naum stăpânește secretul de a smulge întotdeauna originalului întregul lui conținut poetic și de a-l transpune în versuri românești de egală valoare; traducerile ieșite din pana-i iscusită sunt pagini de adevărată poezie.

Iată dece apariția cărții II a *Eneidei* în traducerea în versuri a d-lui Naum trebue considerată ca un eveniment literar ce merită să fie subliniat. Față de traducerea în metru original a lui Coșbuc, această traducere se prezintă sub o formă nouă, acea a endecasilabului, vers cu care cititorul român este atât de familiarizat, dată fiind frecvența lui, și care și în traducerile din clasici a fost consacrat în *Odiseia* d-lui Murnu. De altfel, o împrospătare a nemuritoarei epopei era necesară, după aproape 50 ani dela apariția primei ediții a traducerii lui Coșbuc. Preocuparea d-lui Naum de a înoi veșmântul românesc al *Eneidei* este mai veche: D-sa încă acum 10 ani pu-

blica în *Revista Clasică*, în endecasilabi, începutul cărţii VI. Apariţia, acum, a cărţii celei mai cunoscute din întreaga epopeie reprezintă un pas mai departe spre realizarea ei deplină.

In interpretarea textului latin şi în redarea lui în româneşte, d-l Naum latinistul este dublat de poetul de talent şi de un cunoscător al tuturor posibilităţilor de expresiune a nuanţelor celor mai subtile din textul original. De aceea, în timpul citirii versurilor curgătoare, scrise într'o limbă curată şi înaripată, pe alocuri cu miresme arhaice, nu ştii ce să admiri mai mult: priceperea cu care traducătorul a turnat textul în tipare româneşti sau forma elegantă şi muzicalitatea ansamblului. Prezentarea ei exterioară, precum şi reproducerile fotografice ale unor monumente celebre, inspirate din episoade de ale cărţii, sunt o desfătare pentru ochi.

Dăm traducerea îndeobşte cunoscutelor versuri dela începutul cărţii:

Tăcură toţi, la el cu ochii ţintă,
Ş'atunci, din tronu-i nalt, Enea tatăl
Urzi cuvântul: „Porunceşti, regină,
Să-mi răscolesc cumplita mea durere,
Să spun cum Grecii au surpat puterea
Şi 'mpărăţia cea de plâns a Troiei
Şi jalea ce-am văzut-o şi la care
Am fost părtaş din greu. Dar cine oare
Dintre Dolòpi ori Mirmidòni, au cine
Dintre ostaşii crudului Ulise
Şi-ar stăpâni şiroaiele de lacrimi,
Când i-ai vorbi de lucruri ca aceste?
Apoi şi noaptea rourată fuge
Şi stelele-asfinţind la somn ne 'mbie.
Dar dac' aşa de mare ţi-i dorinţa
În scurt să afli chinurile noastre
Şi sbuciumul din urmă dela Troia,
Deşi, când mi-amintesc, mi se 'nfioară
Şi mi se dă napoi de jale gândul,
Eu voiu începe.

Nu putem încheia aceste note fără a pune în relief semnificaţia pe care traducătorul o dă — în prefaţă — acestei traduceri: „de a păstra în timpuri în care Muzele tac, legătura cu tot ceea ce poate aminti latinitatea". Şi, în adevăr acum avem, poate, mai mult ca oricând, nevoie să ne întoarcem la izvorul limpede al latinităţii, spre a ne feri de besna teoriilor obscure şi nebuloase ce se lasă tot mai greu pe sufletul românesc. Acesta este motivul care ne face să sperăm că nu va trece mult şi d-l Naum ne va da o traducere integrală a *Eneidei*, în aceeaşi haină sărbătorească de claritate latină. *(nl.)*

DR. LUCIAN BOLOGA: GEORG KERSCHENSTEINER ŞI ACTUALITATEA IDEILOR SALE PEDAGOGICE.

Sibiu, 1941. Tip. „Cartea Românească din Cluj". Pag. 92 + IV. Lei 50.

In literatura noastră pedagogică există mai multe aprecieri şi chiar studii mai largi asupra lui Georg Kerschensteiner. Ele se nizuesc, să ne familiarizeze cu concepţia pedagogică a acestui gânditor modern şi să aşeze în făgaş practic cel puţin o seamă din ideile lui.

Acum, iată, d-l Dr. Lucian Bologa, un atât de temeinic cunoscător în ale Pedagogiei, ne oferă şi d-sa o lucrare asupra acestui pedagog german. Modestă ca întindere, dar plină de idei limpezi şi sănătoase lucrarea aceasta vine tocmai la bună vreme.

Scrisă vioi lucrarea ne poartă pas cu pas dealungul vieţii de sbucium şi de hărnicie a lui Georg Kerschensteiner. Dar expunerea firului biografic nu echivalează cu o încrestare de date reci, ci se situează pe un plan mai temeinic şi mai înţelegător: ea se opreşte la cotiturile caracteristice din viaţa lui Kerschensteiner, la apreciază şi le pune în acord deplin cu contribuţia adusă de ele în formarea personalităţii distinsului gânditor şi pedagog. Şi, într'adevăr, concepţia pedagogică a lui Kerschensteiner se întemeiază pe experienţe şi evenimente trăite intim de însuşi cristalizatorul ei.

Miezul lucrării zace însă în capitolul al doilea: „Concepţia pedagogică a lui G. Kerschensteiner". Fără să poposim

la amănunte, va trebui totuşi să subliniem că aici interesul ni se concentrează asupra problemelor de căpetenie cari formează sistemul lui Kerschensteiner: Educaţia cetăţenească, şcoala muncii şi şcoala unitară.

Educaţia cetăţenească urmează să îl plaseze pe fiecare individ, printr'o pregătire serioasă, în locul cuvenit lui. Ea însă nu trebue confundată cu instrucţia civică, nici cu educaţia economică sau tehnică şi nici chiar cu educaţia socială. In ultima analiză, ea are ca obiect atenuarea egoismului, „socotit ca cel mai puternic factor al activităţii omeneşti". El trebue „exercitat şi călit în servicii practice pentru alţii" (pag. 25), ca din aceasta să răsară bucuria de a munci pentru aproapele. Cu alte cuvinte, în locul obţinut prin atenuarea egoismului educaţia cetăţenească ţinteşte să aşeze altruismul.

Mijlocul prin care se formează cetăţeanul este Şcoala muncii. Expresia îi revine chiar lui Kerschensteiner. Dar tot el este acela care cristalizează sensul acestor cuvinte, arătând în ce constă munca pedagogică. Munca trebue chiar să aibă o valoare pedagogică, prin aceea că e pusă „cât mai mult în slujba unei valori obiective" (pag. 28). Un accent deosebit pune Kerschensteiner pe „moralitatea muncii". Élevul trebue să dobândească noţiunea limpede a muncii morale „care să asigure prosperitatea comunităţii şi prin ea a individului" (pag. 31). La aceasta se poate ajunge mai ales prin comunităţile de muncă.

Ţinând seama de caracterul diferitelor şcoale, Kerschensteiner îşi întinde aprecierile sale în chip deosebit asupra fiecăreia din ele. Căci altă perspectivă găseşte munca în şcoala primară şi iarăşi alta în şcoala de ucenici, în gimnaziu, etc.

Chemarea la vieaţă reală a unei şcoli *unitare* este o problemă de asemenea esenţială în concepţia pedagogică a lui Kerschensteiner. Prin aceasta poate fi determinată evoluţia normală a tânărului. Căci aceasta asigură salturi netede dela o şcoală la alta şi desvoltă solidaritatea în faţa chemării comune a tuturor fiilor unei Naţiuni.

Cu privire la actualitatea concepţiei lui Kerschensteiner — care se tratează în ultimele capitole ale cărţii — trebue să reţinem faptul următor: Kerschensteiner nu este apropiat de noi prin împrejurarea că s'a stins abia cu câţiva ani înainte, ci este de actualitate prin aceea că ideile lui pulsează viu şi rodesc în vieaţa şcolară a zilelor noastre. Inafară de consideraţiile rasiale, cari sunt caracteristice noului sistem german de educaţie, şcoala naţional-socialistă se razimă din destul pe concepţia lui Kerschensteiner. De altfel ideile acestui pedagog rodesc şi în alte ţări şi au prins rădăcini chiar la noi.

Pentru claritatea expunerii şi cuprinsul ei plin de de interes, lucrarea d-lui Bologa merită atenţie deosebită.

D. Călugăr

ION MUŞLEA, „PĂNEA PRUNCILOR" (Bălgrad 1702). Din istoria unei cărţi vechi româneşti. — In „omagiu Profesorului Ioan Lupaş". Bucureşti 1941. P. 617—631.

Cercetările întreprinse în anii din urmă de către Biblioteca Universităţii din Cluj, prin directorul ei I. Muşlea, de a scoate la lumină şi de a intra în posesiunea unor cărţi vechi, au avut darul de a salva un număr de scrieri importante pentru istoria scrisului românesc. Una din aceste achiziţii este şi cartea de mai sus, pe care I. Muşlea o cercetează din punctul de vedere istoric, cu toată competinţa. E vorba de un catehism catolic tradus în româneşte cu care se inaugurează seria tipăriturilor româneşti din secolul XVIII în Ardeal. Poartă titlul: „Pănea Pruncilor sau învăţătura credinţii creştineşti, strânsă în mică şumă, care o au scris în mici în-

trebăciuni şi răspunsuri ungureşti cinstitul Pater Boroneai Laslo, parohuşul besearecii catholiceşti dela Belgrad. Şi s'au întors în limba românească de Duma Ianăş dela Borbanţi. In anii Dom[nului] 1702". Tipăritura, pusă în slujba Unirii, şi importantă tocmai din această pricină, nu se distinge nici ca execuţie tipografică, nici ca limbă (împănată de cuvinte şi construcţii de factură ungurească) şi nici ca realizare tipografică de tipăriturile dela sfârşitul veacului al XVII. După Muşlea „Pănea Pruncilor" a fost tipărită de tipograful Mihail Istvanovici.

P.

BIBLIOGRAFIA TRANSILVANIEI (V)

ANIŢEI, GHEORGHE Naţionalismul în opera poeţilor George Coşbuc şi Octavian Goga. Ploeşti, [1941]. Tip. Presa Noastră 8⁰

BIROU, VIRGIL. Năzuinţe şi realizări. Etape din viaţa culturală bănăţeană. Timişoara, 1941. Ed. Inst. social Banat-Crişana. Tip. Cooperativa Naţională. VIII, 102 p.

BOGDAN, NICOLAE. Românii în secolul al XV-lea. O reconstituire în linii largi a perioadei patriarhale a neamului, pe temeiul cronicei lui Wavrin, reprodusă aici în versiune românească, în paralelă cu textul original. Bucureşti, 1941. Colecţia justiniană. M. O. Impr. Naţ. VII, 238 p., 3 tab.

DOUĂZECI de ani de activitate românească în Clinica medicală I din Cluj. 1919-1940. Sibiu, 1941. Tip. „Cartea Românească din Cluj". 2 f, 312 p., 1 f., 1 tab.

HOREDT, K. Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen. Extras din „Anuarul Inst. de Studii Clasice al Universităţii din Cluj-Sibiu, IV. Sibiu, 1941. Tip. „Cartea Românească". 8⁰ 8 p., 1 planşe.

LUPAŞ, IOAN. La Transilvania. Nel quadro geografico e nel ritmo storico romeno. Bucureşti, 1941. Ed. „Bucovina" I. E. Torouţiu. 111 p.

LUPAŞ, I(OAN). Românii dela Miazănoapte. Conferinţă la Radio-Bucureşti. Sibiu, 1941. Tipografia „Dacia Traiană" 8⁰ 10 p.

MIHĂESCU, ION, Originea limbii române. Cu o sinteză a mărturiilor şi cercetărilor privitoare la continuitatea noastră în Dacia. Craiova, 1941. Tip. „Speranţa" 256 p., 1 f.

MIHĂILESCU, VINTILĂ. Frontul carpatic apusean. Craiova, 1941. „Ramuri". 8 pag.

OPRESCU, G. Carol Popp de Szathmary desinator. (Analele Academiei Române. Memoriile S. Literare Seria III, Tomul X, Mem. 3). Bucureşti, 1941. M. O. şi Impr. Statului. 8⁰ 12 p., 12 planşe.

RADU, ANDREI. Din ţara lui Dragoş... Schiţe. Bucureşti, 1941. Tip. „Eminescu". 115 p., 2 f.

SARGETIA. Buletinul Muzeului judeţului Hunedoara (Acta Musei Regionalis Devensis). Publicat de Octavian Floca. II. Deva, 1941. Impr. Judeţului Hunedoara. 4⁰ 3 f., 164 p.

SPEK, RUDOLF. Muzeul Brukenthal-Sibiu. Ghidul pinacotecei. Ediţia V-a. Sibiu, 1941. Editura Muzeului. Tip. „Friderikus". 8⁰ 34 p.

VÂLSAN, G. Siebenbürgen im einheitlichen Rahmen des rumänischen Staates und Bodens. Bukarest, 1941. Die Dacia—Bücher. M. O. Impr. Naţ. 53 p. 1 tab.

TRANSILVANIA

ORGAN AL ASTREI

Anul 72 NOEMVRIE Nr. 9—1941

CUPRINSUL:

Alex. Lapedatu, Dacia lui Mihai Viteazul

Gheorghe I. Brătianu, România lui Ferdinand I

Sabin Opreanu, Valea Mureşului, principală linie de comunicaţii şi axă politică a Transilvaniei

Dr. Nic. Terchilă, La centenarul lui Herbart

Coriolan Petranu, Conservarea, restaurarea bisericilor de lemn şi edificarea bisericilor noi în jud. Hunedoara

Nicolae Albu, Un dascăl Ardelean uitat: Moise Panga

Traian Marcu, Învăţământul românesc în Republica Moldovenească

CRONICI:

Emanoil Bucuţa, Ion Costescu şi muzica noastră corală

Radu Stanca, Mihai Beniuc: Cântece noi

Marius Moga, Muzeul judeţului Hunedoara din Deva

Ilie Rusmir, Contribuţii la plămada patriotismului ostăşesc

INSEMNĂRI:

Ion Breazu, Întoarcerea în patrie. — Nicolae Buta. — Virgil Şortan. — Pr. Ioan Georgescu, Iosif Vulcan, la un veac dela naşterea lui. — *nl.,* Vergiliu, Eneida, cartea a doua, trad. de T. A. Naum. — *D. Călugăr,* Dr. Lucian Bologa: Georg Kerschensteiner şi actualitatea ideilor sale pedagogice. — *P.* Ion Muşlea, „Pănea Pruncilor".

BIBLIOGRAFIA TRANSILVANIEI (V)

Tiparul Instit. de arte grafice „DACIA TRAIANĂ" s. a., Sibiu — 15 XI./1941—1869

Preţul Lei 30·—